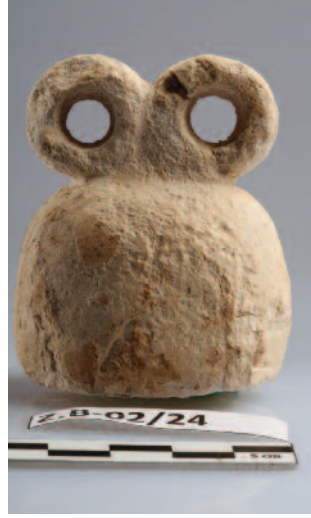
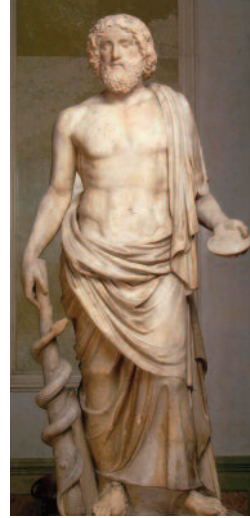
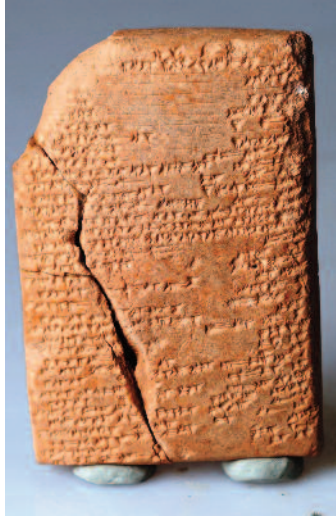
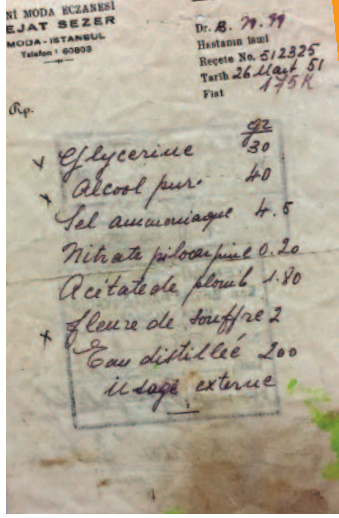

ŞEHİR ve İRFAN

Mayıs - Haziran - Temmuz - Ağustos 2017 Sayı 5 / Aktüel - Hakemli Dergi / ISSN: 2536-443X

Dosya Konusu: Şehir ve Sağlık

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ : Antik Çağ'dan Osmanlıya Urfa'da Sağlık - Edessa Okulu ve Tıp Hastanesi | Gılgamış'ın Ağdı Transkripsiyon: O. R. Gurney Güncel Transkripsiyon ve Tercüme: Doç. Dr. Nurgül YILDIRIM | **Mustafa DAĞ**: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'da Sağlık Kurumları | **Prof. Dr. Kenan OLGUN**: Urfa Belediye Tabipliği ve Yapılan Atamalar (1886-1915) | **Doç. Dr. Hamdi DOĞAN**: Urfa'da Trahom Salgını | **Abdullah ORAK**: Urfa'da Sağlık Sorunları (1923-1950) | **Mustafa DAĞ**: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'nın İlk Eczaneleri ve Sağlık Personeli | **Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ** - **İsmail ASOĞLU**: Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa'daki Faaliyetleri | **Ferhat TOK**: Urfa Askeri Hastanesi

Şehir ve Sağlık Şehir ve Sağlık
Şehir ve Sağlık Şehir ve Sağlık

ŞEHİR ve İRFAN
Araştırmaları Merkezi

ŞEHİR'DEN

Şehir ve Sağlık

Şehir ve İrfan dergimizin “Şehir ve Sağlık” sayısını çıkarmanın sevincini yaşıyoruz. Şanlıurfa'nın sağlık tarihini geleceğe taşıyacak olan bu sayımız, bölgenin dün ile bugün arasındaki farklılaşmasına aynı zamanda geleceğe dair şehir, çevre ve sağlık alanlarında yapılacaklara da ışık tutmaktadır.

Şehrin maddi ve manevi kazanımlarının artırabilmesi için her alanda envanterin çıkarılması bir zorunluluktur. “Şehir ve İrfan dergisinin “Şehir ve Sağlık” dosyası: sağlık sorunları, çözüm çabaları, insan ve mekân bağlamında şehrin kadim zamanlardan günümüze sağlık alanındaki imkân ve imkânsızlıkları incelemektedir. Bu anlamda dergimiz şehrimizin her alandaki birikimini ortaya koymak felsefesiyle kapsamlı bir dosyayla sizlere sunulmuştur.

Şehirler canlı varlıklardır. Şehrin tarihî, doğal, kültürel ve geleneksel zenginliklerinin yanı sıra sanayi, tarım, ticaret, eğitim, sağlık alanlarındaki birikimleri de dünyayla paylaşılması gerekmektedir. Bu açıdan bakılırsa, Urfa'nın kadim zamanlardan günümüze çivi

yazılı tabletlerden antik hastanelere; ortaçağ şifahanelerinden Osmanlı'nın son dönem misyoner hekimlerinin çabaları ve modern zamanların hekim ve eczacılarının sağlık alanındaki faaliyetlerini anlatan dergimizin “Şehir ve Sağlık” dosyası, önemli bir kaynak eser özelliğini taşımaktadır.

Bu düşüncelerden hareketle; geleceğin sağlıklı nesilleri, sağlıklı şehir ve çevre ile mümkündür, diyoruz. Biliyoruz ki bir şehrin geleceğini öncelikle kültürü belirler. Kültürün oluşmasında, hem tarihi tecrübe, hem de bu tecrübeden süzölmüş bilgi önemli rol oynar. Sağlık tarihini konu edinen “Şehir ve İrfan” dergimizin bu sayısını bu nedenle önemsiyoruz.

Sağlıklı günler temennisiyle, iyi okumalar diliyorum...

Metin BAYDİLLİ

Karaköprü Belediye Başkanı

İRFAN'DAN

Tarih bizim için oldukça duygusal bir alandır. Geçmişe dair kişisel bilgiler, bizleri oldukça heyecanlandırır. Hâlbuki duygusallığın yer almaması gereken alanlardan biri tarih bilgisi olmalıdır. Tarih bilgisi, teknolojiye benzer. Her yeni belge ve buluntu ile kendini yeniler. Yapılan arkeolojik kazılar ve arşiv taramaları bildiklerimizin, bilmediklerimizin yanında bir damla olduğunu göstermektedir. Şehirler ile ilgili bilgilerimizi de bu anlamda ele almak gerekir. Kent tarihi, sadece gözde temalardan oluşmaz, bir o kadar önemli olan görmezden gelinen konulardır.

Sağlık konusu, şehir tarihlerinde ihmal edilen bir konudur. Sağlık, şehir tarihçiliğinde öne çıkan konulardan biri değildir. Hâlbuki antik dünyanın şifa verici bilgisi ve mekânları günümüz dünyasınca bilinmesi ve yararlanacak hususlarının tespiti apayrı bir öneme sahiptir. Birçok medeniyetin şifa pratikleri, kaplıcaları, kutsal banyoları, şifa verici pınarları gibi hususlar, bugün sağlık turizmi adı altında popülerleşmiştir. Arkeolojik değerlendirmelerden, Sümerlerin (M.Ö. 4000) sıcak su kaynaklarının etrafında sağlık tesisleri yaptıklarını biliyoruz. Tunç çağında (M.Ö.2000) ise insanların zengin mineral kaynaklarında banyo yaptıkları ve mineralli suları içtiklerine dair bulgular vardır. Çivi yazılı tabletler, papirüs bitkisinden elde edilen kâğıtlara kaydedilen ilaç reçeteleri, sağlık öğütlerinin verildiği, cerrahi tedavi ve işlemlerin anlatıldığı ve kırık-çıkık tedavilerinin ele alındığı papirüsler kayda değer tıbbi bilgiler içermektedir.

Tarih boyunca sağlık ile ilgili her ayrıntı, aynı zamanda “yaşam bilgisi” olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle sağlık ile ilgili her ayrıntı kayda geçirilmiştir. Sağlık alanında antik dünya uygarlıkları, Roma, Bizans, Emevi, Endülüs, Abbasi, Zengi, Eyyübi, Selçuklu ve Osmanlı pratikleri, modern tıbbın oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu anlamda Şanlıurfa/Sultantepe çivi yazılı tabletlerindeki reçeteler ve hastalıklara dair bilgiler ve ritüeller Urfa'nın sağlık tarihi açısından önemini vurgulayan nadide belgelerdir. Antik, ilk ve ortaçağ'da Edessa ve Harran'da açılmış olan şifahane, tıp okulu, hastaneler ile Urfalı, Har-

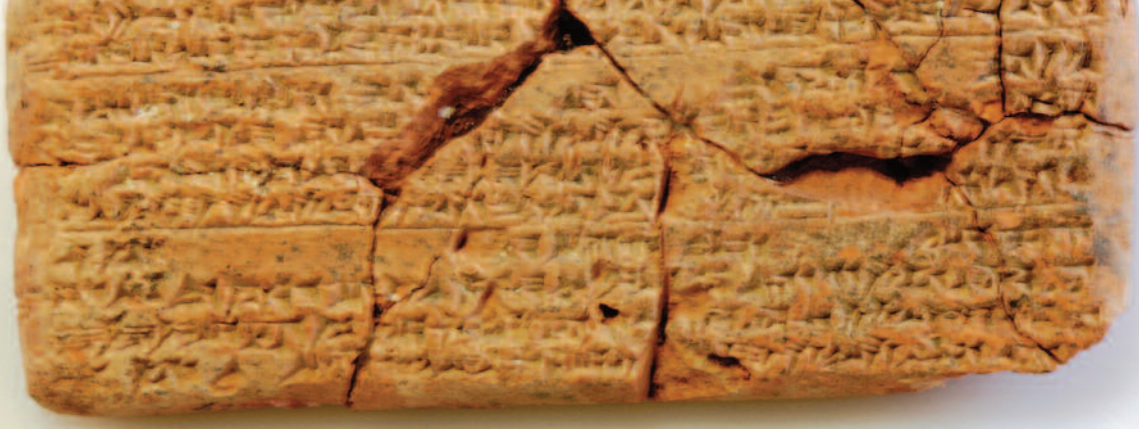
ranlı, Suruç'lu ve Resül Ayn'lı ilim adamlarının yazmış olduğu eserler ilim ve tıbbın yayılmasına büyük katkılar sağlamıştır. Urfa sağlık tarihini, sağlıktaki gelişmeler bağlamında ele almak mevcut durumun anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Fas'ın Fez şehrinde 859'da kurulan Kayrevan Üniversitesi, batı tıbbını beslediği gibi İslam medeniyetinin de mümtaz bir ilim merkezi olmuştur. İslam dünyasında ilk gerçek hastane Bağdat'ta 8. Yüzyılda halife Harun Reşid tarafından kurulmuştur. Tıp alanında İslam medeniyetinin önemli farklılıklarından biri de hastane, mabet, kütüphane, ders salonları, çeşitli hastalıklar için bölünmüş koğuşlar, kadın ve erkeler için ayrı bölümlerle adeta bir sağlık külliyesi inşa etmişlerdir. İbn-i Sina, Er-Razi, el Cezeri, Sabit b. Kurra gibi isimler, dönemin bilinen hekimleridir. 1206'da inşa edilen Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi, Anadolu'nun ilk tıp fakültesi olarak kabul edebiliriz. 14.-17. Yüzyıla kadar Rönesans yalnızca sanat ve kültürün gelişim dönemi değildir. Aynı zamanda sağlık alanında da gelişmelerin sağlandığı bir dönemdir. 18.ve 19. Yüzyıllar ise verem gibi hastalıklara çare bulma çağıdır. Tıp alanında 20. Yüzyıl, teknolojinin tıpta kullanımı ve bilgi paylaşım, çağıdır.

Şehir ve İrfan dergimizin bu sayısında zevkle okuyacağınızı düşündüğümüz “Şehir ve Sağlık” dosyasını hazırladık. Kentimizin sağlık tarihini genel tıp tarihi bağlamında incelemeye çalıştık. Sağlık ile ilgili çalışmalar genelde ülkeler bazında ele alınmıştır. Şehir tarihlerinde sağlık en fazla bir bölüm olarak incelenir. Hâlbuki şehir sorunları çok boyutludur. Tarihsel süreçte kentimizin genel tıp tarihi veya sağlık alanındaki gelişmeleri ve sorunlarını incelemek aynı zamanda gelecek stratejilerinin geliştirilmesine de katkı sağlayacaktır.

Şehir ve İrfan dergisini çıkarırken, derginin şehir çalışmaları için yararlı bir buluşma noktası olmasını hedeflemiştik. 2016 yılının ilk sayısından itibaren göstermiş olduğunuz ilgiye teşekkür eder, Şehir ve İrfan Dergimizin “Şehir ve Sağlık” sayısını iyi okumalar dilekleriyle ilginize ve bilginize sunuyorum.

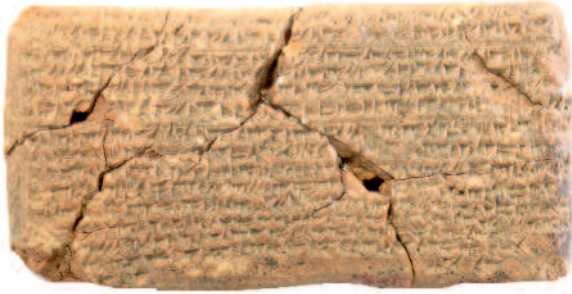
Editor

İçindekiler

6

Antik Çağ'dan Osmanlıya
Urfa'da Sağlık
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

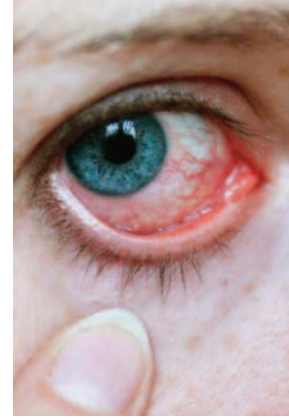

İlaçla tedaviye dair günümüze ulaşmış çivi yazılı tablet reçeteleri bulunmaktadır. Bu reçeteler arasında en ilginç olanları arasında Sümerlere ve Şanlıurfa Sultantepe'de bulunmuş olan ve çeşitli rahatsızlıklara dair çivi yazılı tablet reçeteleridir.

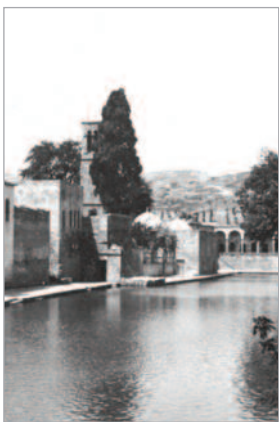

Cumhuriyetin İlk Yıllarında
Urfa'da Sağlık Kurumları
Mustafa DAĞ

36

Urfa'da
Trahom Salgını
Doç. Dr. Hamdi DOĞAN

Edessa Okulu
ve Tıp Hastanesi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

20

32

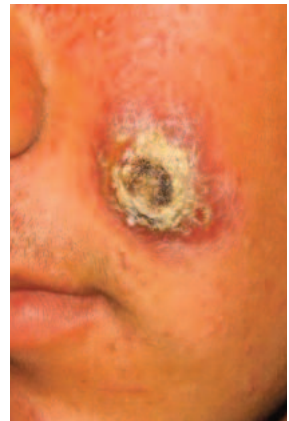
Gilgamiş'in Ağzı
O.R. GURNEY
Doç. Dr. Nurgül YILDIRIM

Urfa Belediye Tabipliği ve
Yapılan Atamalar
Prof. Dr. Kenan OLGUN

52

74

Urfa'da Sağlık Sorunları
(1923-1950)
Abdullah ORAK

“

Şanlıurfa/Sultantepe çivi yazılı tabletlerindeki reçeteler ve hastalıklara dair bilgiler ve ritüeller Urfa'nın sağlık tarihi açısından önemini vurgulayan nadide belgelerdir. Antik, ilk ve ortaçağ'da Edessa ve Harran'da açılmış olan şifahane, tıp okulu, hastaneler ile Urfalı, Harranlı, Suruç'lu ve Resül Ayn'lı ilim adamlarının yazmış olduğu eserler ilim ve tıbbın yayılmasına büyük katkılar sağlamıştır.

”

Cumhuriyetin İlk Yıllarında
Urfa'nın İlk Eczaneleri ve
Sağlık Personeli
Mustafa DAĞ

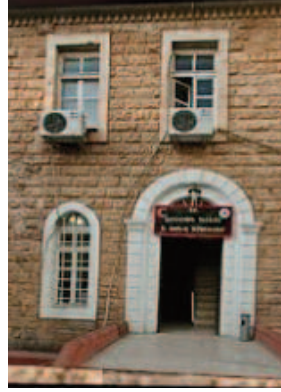
90

Osmanlı Arşiv Vesikalarna
Göre Misyoner Hekimler
ve Urfa'daki Faaliyetleri
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

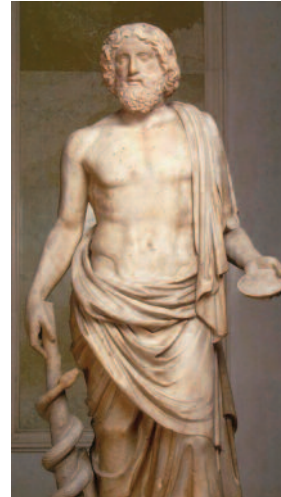
106

120

Urfa Askeri Hastanesi
Ferhat TOK

126

Tıbbın Sembölü
Yılan

Mayıs-Haziran-Temmuz-
Ağustos 2017/Sayı 5

**Karaköprü Belediyesi adına
imtiyaz sahibi**
Metin Baydilli

Genel Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. Abdullah Ekinci

Editörler
Abdullah Ekinci (Prof. Dr.)
Levent Bilgi (Doç. Dr.)

Yayın Koord. ve Sor. Yazı İşleri Md.
İsmail Asoğlu

Yayın Kurulu
Abdullah Ekinci (Prof. Dr.)
Kazım Paydaş (Prof. Dr.)
Ekrem Bektaş (Prof. Dr.)
Kaplan Üstüner (Prof. Dr.)
Levent Bilgi (Doç. Dr.)
Hüseyin Günarslan (Dr.)
İsmail Asoğlu
Serkan Şenel
İbrahim Tanık

Hakem Kurulu
Abdullah Ekinci (Prof. Dr.)
Kazım Paydaş (Prof. Dr.)
Mehmet Önal (Prof. Dr.)
Adem Ölmez (Prof. Dr.)
Kaplan Üstüner (Prof. Dr.)
M. Sait Şahinalp (Doç. Dr.)
Levent Bilgi (Doç. Dr.)
Şerif Demir (Doç. Dr.)
Ahmet Kütük (Doç. Dr.)
Abdunnasır Yiner (Doç. Dr.)

Redaksiyon
Levent Bilgi-Emine Önder

Halkla İlişkiler ve Genel Koordinatör
Ahmet Kaytan

Yayın Türü
Dört ayda bir yayınlanır

ISSN: 2536-443X

İletişim
sehirirfan@gmail.com - www.sehirveirfan.com
Adres: Çankaya Mah. 2015. Sk. No:5 Karaköprü /
ŞANLIURFA

Tasarım ve Uygulama:
İbrahim Halil Şeker
Grafinet Reklam Ajansı

Baskı: Semih Ofset / ANKARA

Fotoğraflar: Urfa Okulu arşivi, Prof. Dr. Abdullah Ekinci,
Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi, Karaköprü Belediyesi.

Dergide yer alan akademik makaleler hakem onayından geçmiştir. Yayımlanan yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Antik Çağ'dan Osmanlıya Urfa'da Sağlık

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

“

İlaçla tedaviye dair günümüze ulaşmış çivi yazılı tablet reçeteleri bulunmaktadır. Bu reçeteler arasında en ilginç olanları arasında Sümerlere ve Şanlıurfa Sultantepe’de bulunmuş Asurlulara ait olan çeşitli rahatsızlıklara dair çivi yazılı tablet reçeteleridir

”

Hastalıklara dair bilgilerimiz arkeolojik buluntular ile tarihi belgeler ışığında her geçen gün daha da netleşmektedir. Arkeolojik buluntulardan özellikle hayvan kemik fosillerinden, hastalıklar ve hastalıkların etkenleri insanın varlığından öncesine kadar götürülmektedir. Tarihinin her döneminde, insanların hastalıklar ile mücadelesine dair çabası olduğuna dair verilerin çeşitliliği ayrıca araştırmaya değerdir. Şifa her dönemde gizemini korumuş ve sihirli bir kavram olarak görülmüştür. İlkel toplumların hastalıklarla mücadelesi, büyüsel ve ampirik olmak üzere iki yönde gelişmiştir.

İlk şifacıların arasında, insanüstü varlıklar olarak görülen **“Büyücü”** öne çıkmaktadır. **“Büyücü şifacılığı”**, ilaçsız tedavi olarak ifade edilir.

Antik dünyada organizma üzerinde fizyolojik etkileri ampirik yolla tespit edilen bazı bitkilerin tedavide kullanıldığı bilinmektedir. İlkel insanın ecza dolabında, şifalı bitkilerin yanı sıra, ağrıları dindirmek ve küçük ameliyatları kolaylaştırmak için kullanılan afyon, coca, kenevir, kürar gibi uyutucular da yer alıyordu. İlaçlı tedavinin bilinen tarihi milattan 3000 yıla kadar götürülmektedir. İlaçla tedaviye dair günümüze ulaşmış çivi yazılı tablet reçeteleri bulunmaktadır. Bu reçeteler arasında en ilginç olanları arasında Sümerlere ve Şanlıurfa

Sultantepe’de bulunmuş olan ve çeşitli rahatsızlıklara dair çivi yazılı tablet reçeteleridir.

Sümerler medeni hayatın mimarlarıdır. İlaçlar hususunda Sümer tabletlerinden elde edilen bilgilerden önemli gelişmeler kaydettikleri anlaşılmaktadır. Sümerlerin, Bereketli Hilal dediğimiz bölgeye M.Ö. 3300’lerde geldikleri ifade edilmektedir. Bereketli Hilal’in Sümerler öncesinde de önemli bir kültür merkezi olduğu tartışmasızdır. Bugün başta Göbeklitepe ve Nevalı Çori olmak üzere Bereketli Hilal’in neolitik dönemde de önemli bir uygarlığa sahip olduğunu bilmekteyiz.

Göbeklitepe doğum yapan kadın buluntusu dahi, neolitik insanının canlılara dair her türlü bilgiyi gözlem ve kayıt altına alma çabasını göstermesi açısından kayda değerdir.

Bu anlamda Urfa neolitik kültürüne dair bilgilerimiz netleştikçe, dönemin hastalıkları ve tedavi yöntemlerine dair ipuçları da ortaya çıkacağından şüphe yoktur. Göbeklitepe kadının çömelerek doğum yapma sahnesini anımsatan Eski Mısır’dan günümüze ulaşan duvar kabartmaları bulunmaktadır. Bu kabartmalarda da kadınlar çömelerek doğumlarını gerçekleştirmekte idi. Bu pozisyon annenin ıknarak bebeği itmesine ve bebeğin doğum kanalından rahatlıkla çıkmasına yardımcı olmaktadır.

Kahun Papirüsü, jinekoloji ile ilgili bilgiler vermenin yanında doğum yapmaya uygun kadınların tespiti, gebe kalınması için tüsüler, doğum kontrol yöntemleri ve gebelik testleri ile ilgili bilgileri de içermektedir.¹

Tarihsel buluntu ve belgelerin, doğum sonrası ziyaretler ve hediyeleşmelere dair verdiği bilgiler de ilginçtir. Çivi yazılı metinler, Urfa ve çevresinin tarihi ve kültürüne dair tahmin edilenin çok ötesinde kıymetli bilgiler içermektedir. Bu anlamda Harran isminin ilk kayıtlarının da M.Ö. 2300'lerdeki Ebla yazıtlarında geçiyor olması kayda değerdir. Ebla yazıtlardan o dönemin Harran Kralı, Zugalum'un Ebla Kralığından bir prenses ile evlendiği belirtilmektedir. Zugalum'dan "kraliçe" olarak söz eden ilk yazıtlar, Ishar-Damu'nun veziri Ibbi-Zikir dönemine aittir. Zugalum, Ebla hanedanı ile bağlarını güçlendirerek kocasından daha fazla yetkilere sahip olabilmiş kadın bir yöneticidir.

Kraliçe Zugalum'un Ebla Kraliçe'sinin doğum yapmasından sonra onu ziyaret ettiğini ve onu 20 şekel altın ve bir bilelikle ödüllendirdiğini öğreniyoruz.²

Sultantepe'de bulunmuş, mide rahatsızlıklarına karşı yazılmış reçete içeren bir tablet.

Şanlıurfa Sultantepe çivi yazılı tabletleri, hastalıklar ve onlarla ilaçsız-ilaçlı tedavi çabasına dair arkeolojik buluntular açısından eşsiz değere sahiptir. Bu anlamda Urfa Sultantepe höyüğü buluntuları arasında yer alan çivi yazılı tabletler hastalıklar ve reçeteler hakkında ilginç anekdotlar vermektedir.

Şanlıurfa Sultantepe çivi yazılı tabletleri, hastalıklar ve onlarla ilaçsız-ilaçlı tedavi çabasına dair arkeolojik buluntular açısından eşsiz değere sahiptir. Bu anlamda Urfa Sultantepe höyüğü buluntuları arasında yer alan çivi yazılı tabletler hastalıklar ve reçeteler hakkında ilginç anekdotlar vermektedir.

Eski adı Huzurina olan Sultantepe Şanlıurfa merkezine 15 km'dir. Urfa'nın güneydoğusunda yer alan Sultantepe köyünün sınırları içinde yer almaktadır. 1951-1953 yılları arasında Prof. Dr. S. Lloyd tarafından yapılan kazılarda, Helenistik (MÖ. IV. y.y.) ve Roma Dönemi (MÖ. II. Y.) kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu iki dönemin dışında Asur ve Babil dönemlerine (MÖ. 1200-700) dair çivi yazılı tabletler ve steller ele geçirilmiştir. Bu kazılar sonucunda çok sayıda ele geçen çivi yazılı tabletler, İstanbul arkeoloji müzesi ile Urfa müzesinde sergilenmektedir³.

Sultantepe çivi yazılı tabletleri antik dönem Urfa edebiyatının, mitolojisinin, dini hayatının olduğu kadar Urfa tıp tarihinin de en önemli kaynakları arasındadır. Sultantepe çivi yazılı tablet reçeteleri ve ilaç içeriklerinden elde edilecek bilgilerle, "Urfa Tıbbı"nın ortaçağ

Sultantepe'de bulunmuş, göğüs şikayetine karşı yazılmış reçete içeren bir tablet.

Sultantepe kazılarında 1951 yılında bulunmuş dua metni içeren tablet.

Yeni Asur dönemi.

Boyutlar: (15x11x2,7cm)

öncesinde de görkemli bir süreci olduğu anlaşılacaktır.

Bugün Mısır tıbbı hakkındaki bilgilerimizin büyük bölümü reçete olarak tanımlanan Kahun Papirüsü, Smith Papirüsü ve Ebers Papirüsünden oluşan papirüs tomarlarından oluşmaktadır.

Antikçağ Urfa tıp tarihi ile ilgili bilgilerimizi, neolitik buluntular ile çivi yazılı tabletleri gibi verileri mercek altına alarak yeniden gözden geçirmek gerekmektedir. Urfa tıp tarihinin önemli bir başlığı da bölgede görülen hastalıklarla ilgili veriler oluşturmaktadır. Hastalıklar ve onlarla mücadeleye tarihsel bağlamında Mısır Papirüsleri, Çin, Hint, Arap ve Pers yazmalarında da geniş bilgiler yer almaktadır.

Bağdat'ın 400 km kuzeyinde Şanidar bölgesinde 100.000-40.000 yıl öncesine kadar insanların yaşadığı bilinen mağaradaki iskeletler üzerinde yapılan incele-

Sultantepe'de kazılarında bulunmuş Yeni Asur dönemine ait büyü metni çivi yazılı pişmiş toprak tableti. (Boyutlar: 7,6x4,6x2 Cm.)

“

Sultantepe çivi yazılı tabletleri, antik dönem Urfa edebiyatının, mitolojisinin, dini hayatının olduğu kadar Urfa tıp tarihinin de en önemli kaynakları arasındadır. Sultantepe çivi yazılı tablet reçeteleri ve ilaç içeriklerinden elde edilecek bilgilerle, “**Urfa Tıbbı**”nın ortaçağ öncesinde de görkemli bir süreci olduğu anlaşılacaktır.

”

melerde, bitki artıklarının kurumuş dallar üzerine yerleştirildiği; bunların yedisinin iyileştirici özelliklerinden dolayı halk tıbbında kullanılan bitkilerin çiçekleri olduğu tespit edilmiştir.⁴ İnsanların hayvanları evcilleştirmesiyle birlikte bazı hastalıkların insanlara geçmesine yol açtığı bilinmektedir. Çatalhöyük'te tarım devrimiyle birlikte ekilebilir alanlar çoğalmış, üretimin artması için açılan sulama kanalları ve göletler sivrisineklerin artmasına

Büyü metni içeren tabletin diğer yüzü.

sebeplere olmuştur. Bunun sonucunda sıtma (malarya) yaygın ve tüketici bir hastalık haline gelmiştir. Evcilleştirilen hayvanların sütü, derisi, kürkü ve barınaklarındaki tozlar, tüberküloz ve brusella gibi hastalıkların insana geçmesine araç olmuştur.⁵

Çivi yazılı tabletler ve papirüslerden, antikçağ halklarının sağlık alanında büyü ve ritüellerden de yararlandığını da öğrenmekteyiz. Büyü, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Büyünün Hititlerin yaşamında önemli bir yeri vardır. Doğum ve doğurganlık konusunda da büyüün ve ritüellerin önemi bir kat daha artmaktadır. Mısır tıbbı hakkındaki bilgilerimizin büyük bölümü reçete olarak tanımlayabileceğimiz Papirüs tomarlarından oluşmaktadır.

“

Urfa ve Harran hem uygarlık oluşturma alanı hem de farklı medeniyet ocaklarının ürettiklerini değerlendirme ve geleceğe taşımada bir istasyondur.

”

Burada özellikle Kahun Papirüsü, Smith Papirüsü ve Ebers Papirüsü'nün önemli bir yeri vardır.⁶ Eski Mısır'da, doğurganlık ile ilgili büyüler ve büyüleri figürler önemli yer teşkil etmektedir.⁷ Bu bağlamda Anadolu'da gebelik konusu tıbbi uygulamalardan daha çok, ritüellerin etkin olduğuna dair çok örnek vardır.

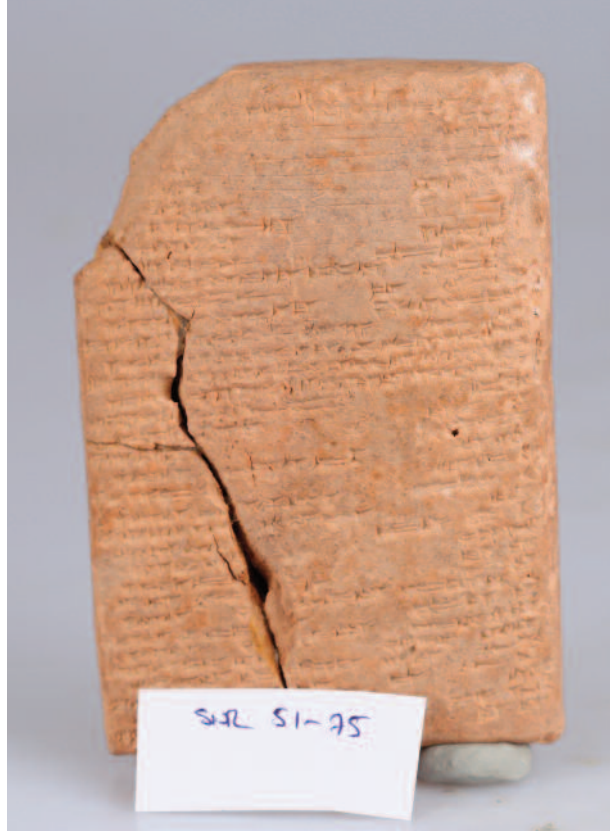
Her ne kadar ritüel uygulamaların yeri büyük olsa da, Hitit insanı ilaç kullanmayı da bilmiş, doğuma yardımcı olmak için de “**doğum sandalyeleri**” kullandıklarını bilmekteyiz. Tarihsel buluntular sadece maddi dünyaya dair verileri içermez. Belki de ondan daha önemlisi kültürel kodlarımıza dair verileri de içermiş olmasıdır. Mesela Hitit toplumunda gördüğümüz ve Hurri kökenli bir masalda “bir yılda 30 çocuk doğuran Kanes Kraliçenin öyküsü” çok çocuk sahibi olma isteği için oldukça dikkat çekicidir. Hitit toplumunun çok çocuk sahibi olma isteğinin her ailenin aynı zamanda birer küçük ekonomik kurum-imalathane⁸ ve güç olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durumun günümüze yansımaları ayrıca kayda değer bir husustur.

Uygarlığın beşiği Mezopotamya, Anadolu ve Mı-

İyi bir rüya görmek için yapılacakları anlatan çivi yazılı bir tablet. Yeni Asur dönemi / Sultantepe

sır'daki antik okullar, sağlık konusunda sahip olduğumuz bilgilerin oluşmasına öncülük etmişlerdir. Eski çağda ilaçlar genellikle bitkisel kökenli droglardan hazırlanmaktaydı. Eczacılık ise “**Drogları**” tanıma ve bunlardan basit yöntemlerle ilaç hazırlama düzeyinde idi. Antik dünyanın önemli mirası, bitkiler hakkında çalışmalar yapmak ve bunları tedavide kullanma pratiklerini kayıt altına almak olmuştur.

Nazara karşı yapılacak dua içeren çivi yazılı bir tablet.

Yeni Asur dönemi / Sultantepe

Antik dünyanın birikimi olan yazılı metinler, tercüme faaliyetleri sayesinde ilkçağ dünyasının dillerine, bu dillerden Grek ve Roma eserleri Arapçaya kazandırılarak günümüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda sözlü veriler de kayıt altına alınmıştır. Bu anlamda Urfa ve Harran hem uygarlık oluşturma alanı hem de farklı medeniyet ocaklarının ürettiklerini değerlendirme ve geleceğe taşımada bir istasyondur.

Urfa/Harranlı âlimler Platon, Aristoteles, Plotinos, Hippokrates, Galenos, Batlamyus gibi ilkçağ Yunan aydınlarının eserlerini Yunanca'dan Süryanice'ye ve Arapça'ya tercüme ettiler. Yapmış oldukları tercüme sayesinde Asur-Sümer, Babil ve Mısır bilginlerinin birikimleri ile ilkçağ Yunan düşünce ürünlerinin kaybolmalarına mani oldular. Yapmış oldukları te'liflerle de bilimin gelişimine katkı sundular. Özellikle Edessa (Urfa), Harran ve Bağdat'taki tercüme ve telif eserlerle uygarlık birikiminin temelini gerçekleştirdiler. Ortaçağ Müslümanların himayesi altında, Hipokrat, Galen, Dioscorides ve diğer önemli tıp bilgilerinin eserleri, Grekçe asıllarından veya Süryaniceden Arapçaya çevrilmiştir. Ortaçağ Müslümanları, antik çağın eserlerini tercüme ederek dünya uygarlık tarihine eşsiz bir katkı sundular. Bu çaba ile anatomi, botanik, kimya ve eczacılık alanlarında önemli ilerlemeler sağladılar.

İslamî dönemde Harran, Emevîlerin özel önem atfet-

“

Ortaçağ Müslümanları, antik çağın eserlerini tercüme ederek dünya uygarlık tarihine eşsiz bir katkı sundular. Bu çaba ile anatomi, botanik, kimya ve eczacılık alanlarında önemli ilerlemeler sağladılar.

”

tikleri şehirlerden biri idi. Halife Velîd, kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i Cezîre valisi olarak atadıktan sonra, Mesleme eyalet merkezini Kınnesrin'den Harran'a taşımıştır. Ömer b. Abdülalaziz'in hilafeti döneminde Harran'a, Ömer b. Hübeyre vali olarak atanmıştır. Ömer b. Abdülalaziz daha önce babasının Mısır valiliği sırasında kendisiyle tanıştığı İskenderiye Okulu mensuplarından bir hekimi Harran'a davet ederek ona burada bir Tıp Okulu kurdurmuştur.⁹

Ömer b. Abdülaziz döneminde İskenderiye kütüphanesi Antakya'ya aktarılmış ve İskenderiye'nin tabipleri de Harran'a getirilerek burada hem tıp kitapları üzerinde çalışmalar yapmış hem de tıp eğitimi verilmiştir.

Emevîler döneminde Ömer b. Abdülaziz'in kurduğu ifade edilen Harran hastanesi daha ziyade tıp eğitimi teorik ve pratik anlamda veren bir tıp okulu idi. Harran tıp okulunun hekimleri, hem kendilerine tahsis edilen binada hastaları muayene ediyor hem de yardım-cılarını da eğiterek yetişmelerini sağlıyorlardı.

Harran'da tıp alanındaki gelişmişliğin göstergelerinden biri de hemen hemen Harran Okulu'nun tüm hocalarının tıp ile ilgili eserler vermiş olmalarıdır. Bu anlamda Ebu Zekeriya b. Masuye el-Harranî et-Tabib (v. 243)'in eser listesine bakmak yeterli olacaktır. Stephan el-Harrânî, Harran'ın 8. Yüzyılın ortalarında yaşamış meşhur hekimlerindendir.¹⁰ Harran Tıp Okulunda yetişmiş bilinen ilk hekimlerden biri olarak kabul edilir. Harran'ın en ünlü âlimlerinden biri hiç şüphesiz ki Sabit b. Kurra'dır. Galen'in eserlerinin tamamına yakını tercüme etmiştir. Tıp alanında incelenmemiş pek çok müstakil eseri bulunmaktadır. Sâbit genel tıp, hastalıklar, embriyoloji, kan dolaşımı, kuşların anatomisi, veteriner hekimlik konularını ele almıştır. Sabit b. Kurra'nın Tıp ve Eczacılık'a dair 47 eseri bulunmaktadır.¹¹ Sâbit'in tıpla ilgili en önemli eseri Kitâb ez-Zahîre fi ilmi't-tıbb adlı eseri el-Künnaş olarak da bilinmektedir. Kitap 1928 yılında Kahire'de, 1998 yılında Beyrut'ta basılmıştır. 207 sayfadan oluşan eserde; dâhilî tıp bilimleri (iç hastalıkları, nöroloji, dermatoloji, gastroenteroloji, kardiyo-

“

Tıp tarihinde kızıl ve kızamık hastalıklarını ilk keşfeden Sâbit b. Kurra'dır. Genel tıbbi iyi bilmesinin yanı sıra göz, çiçek, kızamık ve böbrek hastalıkları üzerinde ihtisaslaşmış, kan dolaşımı gibi konularda da fikir sahibi bir ilim adamı idi.

”

loji, koruyucu hekimlik, deontoloji, farmakoloji) 156 sayfa; cerrâhî tıp bilimleri (üroloji, ortopedi, kadınoğum, göz, kulak-burun-boğaz) 51 sayfa olarak yer almaktadır.¹²

Tıp tarihinde kızıl ve kızamık hastalıklarını ilk keşfeden Sâbit b. Kurra'dır. Genel tıbbi iyi bilmesinin yanı sıra göz, çiçek, kızamık ve böbrek hastalıkları üzerinde ihtisaslaşmış, kan dolaşımı gibi konularda da fikir sahibi bir ilim adamı idi. Kurra ailesinin birçok üyesi ilim ile uğraşmış ve eserleriyle uygarlığın gelişimine büyük katkı sunmuşlardır. Bu anlamda Sâbit b. Kurra'nın oğlu Ebû Saîd Sinân b. Sâbit tıp, matematik ve özellikle geometri alanında bilinirken torunlarından İbrâhîm b. Sinân b. Sâbit daha çok bir matematikçi ve mühendis, Sâbit b. Sinân ise tarihçi olarak tanınmıştır.¹³ Kurra ailesinin ünlü üyelerinden biri de Sinan b. Sâbit b. Kurra (ö. 943)'dir. O, geometri ve astronomi konularının yanı sıra tıp konusunda da eserler vermiştir. Sinan b. Sabit b. Kurra, tıp ile ilgili eser vermenin ötesinde aynı zamanda Bağdat ve diğer merkezlerdeki hastanelerin idaresinden sorumlu Reis'ül Etibba (başhekim) idi.

Hekim ve hasta ilişkileri açısından ortaçağ kaynaklarında anlatılan bir anekdot, tıp sahasındaki gelişimi göstermesi açısından önemlidir. Buna göre; 931 yılında bir hastanın ameliyat esnasında ölmesi ve durumun Halife'ye şikâyet edilmesi üzerine Halife, dönemin Reisü'l-Etubbâ'sı olan Harranlı Sinan b. Sâbit'e bir heyet kurup çevrede doktorluk yapmaya ehil olanların tespit edilerek kendilerine sertifika verilmesini ve bundan böyle sertifika sahibi olmayanların hekimlik yaptırılmamasını emretmiştir. Tıp heyeti yaptığı tetkikten sonra, Saray ve hastanelerde çalışan hekimlerde dahil olmak üzere Bağdat'ta 860 kişiye hekimlik sertifikası vermiştir.¹⁴

Tıp, geometri ve astronomi alanında uzmanlaşan oğul Sinan bin Sabit (331/943) ise Yunancadan Arapçaya yaptığı çevirilerin yanı sıra eski çevirilerin redaktesi ile de ilgilenmiştir. Sabit b. Sinan'ın kızının oğlu tarihçi yazar Hilâl bin Muhassin bin İbrâhîm de tıpla ilgilenmiştir (359/970). Sinân bin Sabit'in oğlu Sabit bin Sinan da (363/973) dört dönem halife doktorluğunu yapmıştır. Aynı zamanda tıp ve tarih alanında da verdiği

eserleri bulunmaktadır. Sabit bin Sinan oğlu Ebu'l-Ferec b. Ebi'l-Hasen bin Sinân el-Harrânî IV./X. yüzyılın ünlü tıp bilginleri arasında yer alır. Bunun amcası Ebû İshâk İbrâhîm bin Sinân bin Sabit de (335/946) doktor ve mühendis olarak bilinmekte olup; felsefe, geometri ve astronomi alanında eserler yazmıştır.

Kurra ailesinin bu üyeleri dışında tabip Sabit bin İbrahîm bin Zehrûn (369/980), göz tabibi İbn Vasîf el-Harrânî (942/961), tabip Yûnus el-Harrânî, (IV./X. yüzyıl), tıp ve mantık bilgini Ebû İshâk İbrâhîm bin Zehrûn el-Harrânî (309/920) Harran'ın ünlü hekimleridir. Ebû İshâk İbrâhîm bin Zehrûn el-Harrânî, Sâbit b. Kurra'nın öğrencisidir.

Harranlı Zehrûn ailesinden olan Zehrûn el Harrânî

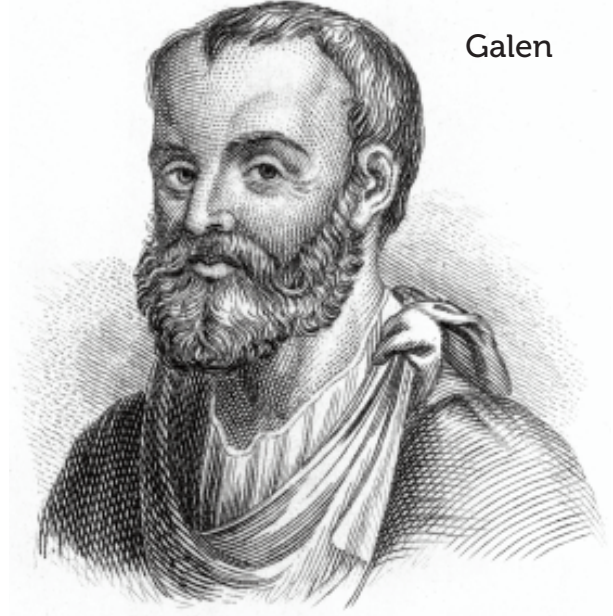
Urfa'daki kazılarda bulunan bir göz idolü.

Bağdat hastanelerinde tabip olarak da çalışmıştır. Tabip Ebû İshâk İbrâhîm bin Hilâl bin İbrâhîm bin Zehrûn es-Sâbî (IV./X. yüzyıl), tabip Hilâl bin İbrâhîm bin Zehrûn es-Sâbî (309/920) gibi bilginler İslam medeniyetinin oluşmasına katkı sağlayan Abbâsî dönemde yaşayan Harranlı bilginlerdir. Harranlı hekimler arasında o dönemde uluslararası üne sahip olanlarda bulunmaktadır. Ünu Avrupa'ya kadar uzanan tabiplerden biri, Yunus et-Tabib el-Harrânî'dir. Yunus et-Tabib el-Harrânî Harran'da doğdu, 268/881 yılı sonrasında vefat ettiği kaydedilir. Tıp eğitimi Harran'da alır daha sonra Endülüs'e giderek mesleğini burada icra eder. Endülüs Emevî Devleti emîri Muhammed b. Abdurrahman (238-273/875-886), onu sarayının hâssa tabipleri arasına alır. Hekimliği yanında ilaç yapımı ile ilgili çalışmalarıyla da tanınmaktadır.

Mucidi olduğu el-Muğîsü'l kebîr adlı şurubu, onun

ilaç sahasındaki bilinen en meşhur çalışmasıdır. el-Muğîsü'l kebîr şurubu birçok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Yunus el Harranî'nin hardal tohumundan da ilaç yaptığı bilinmektedir. Endülüs'de Yunus el Harranî dışında O'nun iki oğlu Ömer ve Ahmed'in önemli hizmetleri olmuştur. Harranlı tabiplerin elinde yetmiş olan bu iki hekim kardeş, Galen'in eserlerini de incelemiş mahir tabiplerdendir. Endülüs'e geldiklerinde uzun süre saray hekimliği görevinde bulundular. Bunlardan Ahmed aynı zamanda fakirlerin barındığı ve tedavi edildiği bir dispanserin de sorumlusu idi. Endülüs'te vefat eden Yunus el Harranî'nin bilgi birikimini Harran'da kazanmış olması, Harran Tıp Okulunun eğitim-öğretim düzeyini göstermesi açısından önemlidir.¹⁵

İslam dünyasının tıp sahasında tartışmasız bilginlerinden biri de Ebu Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Razi'dir. Tıp ile ilgili eserlerinin yanında deney ve tecrübe metodunun mucidi olarak da bilinir. Ruh ve beden hastalıklarında uzmanlaşmıştır. Çiçek hastalığının ilacını bulmak, alkolü temizlikte kullanmak ve bazı hastalıklarda civayı kullanmış olmasıyla bilim tarihine geçmiştir. Harran ve çevresiyle bağlantılı olduğu varsayılan Huneyn b. İshak ise Yunanca'dan tüm tıp kitaplarını ter-

Galen

cüme ettiği ve yaklaşık yirmi dokuz civarında tıp tercümesi bulunmaktadır. Bu kitapların on tanesi göz hastalıklarıyla ilgilidir.

Dönemin en büyük mütercimi Huneyn bin İshak, aynı zamanda önemli bir hekimdi. Meşhur Yunan hekim Galen'in 99 eserini Arapçaya çevirmiş olan Huneyn bin İshak, birçoğuna şerhler yazmıştır. Tıpla alakalı oftalmoloji alanında iki temel eser bırakmış olan Huneyn, Aşr Makalat fi'l Ayn (Göz Hakkında On Makale) ve Mesail fi'l Ayn (Gözle İlgili Problemler) adlı eserler ile gözün anatomik yapısı hakkında önemli bilgiler vermiştir.

O, gözün yapısı, göz hastalıkları ve görmeyi engelleyecek tüm hastalıklar hakkında çeşitli kitaplar yazmış, tedavi yollarını göstermiş ve bazı göz ilaçlarını bulmuştur. Onun eserleri Latince'ye tercüme edilmiş ve uzun bir süre batı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Beytü'l-Hikme'nin başına getirilmiştir. Beytü'l-Hikme âlimleri, bilim dünyasına büyük katkılarda bulunmuşlardır. Deneysel metot Beytü'l-Hikme'de keşfedilmiştir.

Bu metodu İbn Sina ve er-Razî gibi âlimler başarıyla kullandılar. İbn Sina'nın el Kanun fi't-Tıb adlı eseri birçok Avrupa diline çevrilmiş ve yıllarca Avrupa üniversitelerinde okutulmuştur. Er-Razî'nin el-Havi Fi't-tıb adlı eseri, çalışmalarında uyguladığı deneyler ile ve çalışma metotlarını içermektedir.

İslam dünyasında hastane yapımıyla ilgili de farklı değerlendirmeler söz konusudur. Ortaçağ İslam dünyasında tıp ile ilgili kurumlar ve kavramlar bağımsız bir çalışma yapacak kadar teferruatlıdır. Bu anlamda İslâm dünyasında tıp eğitim ve öğretimi ile tedavinin birlikte yürütüldüğü müesseseler, "Dâru't-tıb", "Dâru's-sifa", "Dâru's-sihha", "Dâru'l-merza", "Şifahâne", "Mâristan", "Bimaristan", "Dâru'l-afiye" ve "Bimarhane" gibi isimlerle anılmaktadır. Bölgemizde özellikle Urfa ve Harran'da söz konusu kurumların kuruluş ve çalışma pratikleri ile ilgili kaynaklardaki bilgiler, oldukça dağıntıdır.

Harran Tıp Okulu ile ilgili bilgilerimiz olmakla birlikte Harran'da ilk hastanenin ne zaman açıldığı bilinmemektedir. Ancak ortaçağ İslam dünyasında hastanelerin kurulma hikâyesi Emevîler ile başlamış Abbâsîler, çağdaşı İslam devletler ve beylikler tarafından devam ettirilmiştir.

Nitekim hicrî dördüncü asrın başlarında İslâm dünyasının birçok merkezinde hastane bulunmaktaydı. Söz

Karaciğer modeli
(Babil)

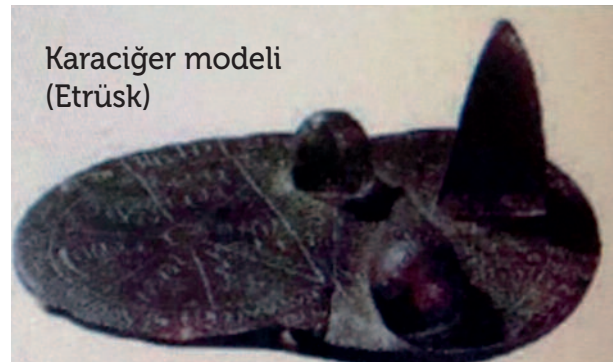
“

İslam dünyasının tıp sahasında tartışmasız bilginlerinden biri de Ebu Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Razî'dir. Tıp ile ilgili eserlerinin yanında deney ve tecrübe metodunun mucidi olarak da bilinir. Ruh ve beden hastalıklarında uzmanlaşmıştır. Çiçek hastalığının ilacını bulmak, alkolü temizlikte kullanmak ve bazı hastalıklarda cıvayı kullanmış olmasıyla bilim tarihine geçmiştir.

”

konusu yüzyılda vezirlerin Rey, Nişabur ve diğer şehirlerde hastane açtıkları bilinmektedir.¹⁶

Müslümanlar tarafından ilk hastane, El-Velid bin Abdülmelik tarafından 706 yılında Şam'da kurulmuştur. Daha sonra Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu'da birçok hastane yapılmıştır. Hastanelerin yaygınlaştırma sebeplerinin başında fakir ve kimsesizlerin, tıbbi imkânlarla kavuşturma isteğidir. Bu hastaneler aynı zamanda iç hastalıkları ve göz hastalıkları hekimleri, cerrah ve eczacıların çalıştığı birer tıp merkezi ve öğretim yapan okul idiler. Selçuklular'ın daha Sultan Alparslan döneminden başlayarak Nisabur, Bağdad, Şiraz, Berdeşir, Kâşân, Ebher, Zencan, Gence, Harran ve Mardin gibi merkezlerde bimaristanlar kurdukları ifade edilmektedir. 1184 yılında Şam bölgesini ziyaret eden İbn Cübeyr Şam'da 2, Nusaybin'de 1, Harran'da 2, Halep'te 1, Hama'da 1 hastane bulunduğunu yazar.¹⁷ Bu dönemde Harran'dan daha büyük bazı şehirlerde birer hastane bulunurken Harran'da, Şam'da olduğu gibi iki hastanenin bulunması burada tıbbın bir hayli ilerlemiş olduğunu gösterir. 1242 yılında Halep Eyyübî hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Salahaddîn tarafından Harran'daki vergilerin teftişi için gönderilen İzzeddin b. Şeddâd, şehirde bir tane hastane bulunduğunu ve bunun da Muzafferüddîn

Karaciğer modeli
(Etrüsk)

“

Şeker hastalığı üzerinde ilk müstakil eseri yazan ve bu hastalığın karaciğere bağlı olduğunu tespit eden de Eyyûbîler dönemi tabip-filozoflarından Abdüllatîf el-Bağdadî'dir.

”

Gökböri tarafından yapılmış olduğunu kaydeder.¹⁸

Tıp, botanik ve eczacılık Eyyûbîler devrinde gerçekten parlak bir devir geçirmiştir. Eyyûbîler zamanında Müslüman ve gayrimüslim tabipler çok müreffeh bir hayat yaşamışlardır. İç hastalıkları, cerrahî, göz hastalıkları gibi dallarda uzman tabipler deneylerini “künnâş” adı verilen mecmualarda toplarlardı. İbn Ebû Usaybia tıp alanında gördüğü ve yaşadığı ilgi çekici olayları anlatan Kitâbü ‘t-Tecârib adlı bir eser kaleme almıştır. Ya‘kûb b. Saklâb en-Nasrânî adlı tabip Câlînûs’un eserlerini Yunanca orijinalinden okurdu. İbnü’n-Nefis’in küçük kan dolaşımını doğru olarak tespit etmesi bu dönemdeki önemli tıbbî buluşlar arasında zikredilebilir. Şeker hastalığı üzerinde ilk müstakil eseri yazan ve bu hastalığın karaciğere bağlı olduğunu tespit eden de Eyyûbîler dönemi tabip-filozoflarından Abdüllatîf el-Bağdadî'dir. Botanik ve eczacılık konusundaki çalışmalar da deneye dayanmaktaydı. Reşîdüddin es-Sûrî ve İbnü'l-Baytâr'ın talebeleriyle birlikte kırlarda, bahçelerde, dağlarda dolaşarak botanik araştırması yaptıkları, Reşîdüddin es-Sûrî'nin bu araştırmalar sırasında yanında ressam götürüp çeşitli safhalarında bitkilerin resimlerini yaptırdığı bilinmektedir. İbnü'l-Baytâr, el-Melikü'l-Kâmil ile el-Melikü's-Sâlih Necmeddin'in botanikçibâşısı (reîsülaşşâbîn) olmuş, Endülüs, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye ve Anadolu gibi ülkelere seyahatler düzenlemiş ve bitkiler üzerinde araştırmalar yapmıştır. İbnü'l-Baytâr, el-Câmi li-müfredâti'l-edviye ve'l-ağziye adlı kitabında yer verdiği 1400 tıbbî ilâcın 300'den fazlasından ilk defa kendisi bahsetmiştir. Bunların 200'den fazlası bitkisel ürünlerdir.¹⁹

Selâhaddîn-i Eyyûbî'den sonra da pek çok medrese açılmıştır. Bunlar arasında Dımaşk'ta Azîziyye, Âdiliyye, Eşrefiyye dârülhadisleriyle Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın tıp medresesi sayılabilir. Bu devirde sadece Dımaşk'ta doksan, Halep'te on beşten fazla fıkıh medresesinin bulunduğu kaydedilmektedir. Felsefe, matematik, astronomi ve tıp alanlarında ise İbn Ebû Usaybia'nın amcazâdesi Reşîdüddin Ali b. Hasan b. Ebû Usaybia, İbn Fellûs, botanikçi ve hekim Reşîdüddin İbnü's-Sûrî, botanikçi ve eczacı İbnü'l-Baytâr, Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ adlı eseriyle meşhur göz hekimi

ve biyografi yazarı İbn Ebû Usaybia sayılabilir. Tıp eğitiminin de yapıldığı bu hastahanelerde Reşîdüddin Ebû Huleyka, Ali b. Yûsuf b. Haydara er-Rehâbî, ömrünün önemli bir kısmını Eyyûbîler zamanında geçiren göz hekimi ve biyografi yazarı İbn Ebû Usaybia, İbnü'l-Lebbûdî, Muhammed b. Abbas ed-Düneysirî, İbnü'n-Nefis, İbn Ebû Usaybia'nın amcazâdesi Reşîdüddin Ali b. Hasan b. Ebû Usaybia, İbn Fellûs, gibi tıp âlimleri yetişmiştir.

Botanikçi ve hekim Reşîdüddin İbnü's-Sûrî, botanikçi ve eczacı İbnü'l-Baytâr, Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ adlı eseriyle meşhur göz hekimi ve biyografi yazarı İbn Ebû Usaybia sayılabilir. Memlûkler'in Şam nâibi Tengiz, Suriye'de ilim ve imar faaliyetlerine önemli katkılarda bulunduğu gibi Dımaşk'ta Nüreddin Zengî'nin yaptırdığı hastanelere ilâve olarak yeni hastaneler inşa ettirmiştir. Tıp eğitiminin de yapıldığı bu hastanelerde Reşîdüddin Ebû Huleyka, Ali b. Yûsuf b. Haydara er-Rehâbî, ömrünün önemli bir kısmını Eyyûbîler zamanında geçiren göz hekimi ve biyografi yazarı İbn Ebû Usaybia, İbnü'l-Lebbûdî, Muhammed b. Abbas ed-Düneysirî, İbnü'n-Nefis gibi tıp âlimleri yetişmiştir.²⁰ Urfa'da Salahaddin Eyyûbî Medresesi de Eyyûbî hükümdarı Salahaddin Eyyûbî zamanında, onun adına, 587 (1191) tarihinde yaptırılmıştır.²¹

Memlûkler döneminde de felsefe, riyâzî ve tabii ilimler alanında da değerli âlimler yetişmiştir. Tıp öğrenimi büyük ölçüde hastanelerde yapıyordu. Hastanelerin bünyesinde tıp alanında yazılmış kitaplar ve tıbbî aletlerle teçhiz edilmiş özel bölümlerde teori ve pratik bir arada yürütülüyordu. Dinî medreselerin bazılarında tıp dersi verilirken üçü Dımaşk'ta olmak üzere tıp öğreniminin verildiği özel medreseler mevcuttu. Kahire, Dımaşk ve diğer büyük şehirlerde çok sayıda hastane bulunuyordu. Bu hastanelerin en meşhuru olan Kalavun Hastanesi dahiliye, cerrahiye, göz hastalıkları ve ortopedi kısımlarına ayrılmıştı. XII ve XIII. yüzyıllarda göz

“

1184 yılında Şam bölgesini ziyaret eden İbn Cübeyr; Şam'da 2, Nusaybin'de 1, Harran'da 2, Halep'te 1, Hama'da 1 hastane bulunduğunu yazar. Bu dönemde Harran'dan daha büyük bazı şehirlerde birer hastane bulunurken Harran'da, Şam'da olduğu gibi iki hastanenin bulunması burada tıbbın bir hayli ilerlemiş olduğunu gösterir.

”

hastalıklarının tedavisinde en önemli gelişme Mısır ve Suriye’de olmuştur. Halife b. Ebü’l-Mehâsin katarakt ameliyatını başarırken Suriye-Mısır tıp akımının önemli temsilcisi İbnü’n-Nefis küçük kan dolaşımını keşfetmiştir. Tabiplerin biyografisine dair eseriyle ün kazanan İbn Ebû Usaybia da zamanın meşhur göz doktorlarından idi.²²

Osmanlı Devletinin klasik döneminde (1450-1730) İslam tıp teorisine dayalı çalışmalar yapılmış olup külliyelerin parçası şeklinde büyük darüşşifaların açılmıştır. Bu anlamda 399’da Yıldırım Beyazıd zamanında Bursa’da (Yıldırım Darüşşifası) ilk hastane açılmıştır. Osmanlı dönemi önde gelen Darüşşifalarından biri de 1308’de inşa edilen Amasya Darüşşifası’dır. Dönemin önemli hekim ve cerrahlarından biri Şerafeddin Sabuncuoğlu (1386?-1470) eğitimini burada yapmıştır. Şerafeddin Sabuncuoğlu, Amasya Darüşşifası’nda hem hekimlik hem de eserlerini bu hastane de yazmıştır.

Sağlık alanında Fâtih Sultan Mehmed devri, apayrı bir önem sahiptir. Fâtih, sağlık sektörünün kurumsallaşması adına Hekimbasilik (Reisu’l-Etibba) müessesesini kurmuştur. II. Bâyezid döneminde ise Edirne’de Kirişhâne Mahallesi’nde bir cüzamhane ile akıl hastanesi yaptırılmıştır. Osmanlı döneminde hekimlik veya ilaçlar hakkında hiçbir geçerli bilgisi bulunmayan kişilerin hasta tedavi etmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu amaçla 1573 yılında Sultan Selim II (1524-1574) hekimlik yapacak kişilerin hekimbaşı tarafından imtihan edilmesi ve imtihanı kazananlara bir belge verilmesi ve ancak belgesi olanların hekimlik yapabilmesine dair bir hüküm çıkarılmıştır. 18. Yüzyıldan (1730-1825) itibaren sağlık alanında batıdaki gelişmeler takip edilmiş ve sağlık sahsında önemli tercüme çalışmalarına yapılmıştır. 1827’de Mustafa Behçet’in çalışmalarıyla Tıbhâne-i Âmire kuruldu. 1839’da kurulan Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şâhâne ile de Osmanlı devleti tıp eğitimi veren önemli bir kuruma sahip oldu.

Sağlık alanındaki gelişmelerden biri ilaç ve ilaç maddelerinin işlenmesi ile ilgili gelişmelerdir. Fatih, Süleymaniye ve Edirne Darüşşifalarının vakfiyelerinde drogları sağlayan, ilaç ve macunları yapan kişiler için Aşşab, Şerbetçi, Edviyeküp gibi meslek isimleri anılmaktadır. Süleymaniye Darüşşifası’nın vakfiyesinde bu hastanede çalışanlar arasında Eczacıdan başka Eczacı Kalfası, İlaç Kılarcısı ve İlaç Vekilharıcı gibi ilaçların yapımı, muhafazası ve satın alınması gibi işler ile ilgilenenler bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilaç ile ilgili maddelerin sağlanması ve halk ilaçlarının yapılması hususunda aktarlar da etkili konumdaydı. Modern anlamda eczaneler 18. yüzyılın ortalarında yabancı uyruklu eczacılar tarafından açılmıştır. Kırım savaşı (1854) sırasında Avrupa devletlerinin orduları ile birlikte İstanbul’a gelen yabancı hekim ve eczacıların etkisi ile eczanelerin sayıları arttığı kabul edilmektedir.

Sabit bin Kurra

(D.821 Harran – Ö.921 Bağdat)

Sabiî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Sabit bin Kurra, gençliğinde sarraflık işiyle uğraştı. Arapça, Yunanca, Süryanice ve Rumca’yı çok iyi bir biçimde öğrendi. Aykırı düşünceleri nedeniyle Harran’daki Sabiîlerle anlaşmazlığa düştü ve Bağdat’a giderken tanıştığı Muhammed b. Musa sayesinde Beytü’l Hikme’de çeviri çalışmalarına katılarak Halife el-Mutezid’e yakınlık olanağı buldu.

Sabiîlerin Bağdat’ta sosyal ve siyasal statü kazanmalarını sağladı. Aynı zamanda tabip olan Sabit bin Kurra, öldüğü sanılan birini uyguladığı yöntemlerle hayata döndürmüş, matematik, astronomi, mantık, eczacılık, geometri, felsefe ve müzikle ilgili çok sayıda eser üretmiştir.

İslamı kabul etmemesine rağmen Hali- fe’nin yanında statüsü öyle yüksektir ki, biz- zat Halifenin bulunduğu ilahiyat tartışma- larında, İslam ve diğer tek tanrılı dinlere karşı Harran çok tanrıcılığını ve İbrahimi din- ler dışındaki dinler adına Paganizmi savun- muştur. İslamiyeti kabul etmesi yönünde yapılan önerileri kabul etmemiş ve Harran’ın geleneksel yıldız-gezegen kültüne inanan bir pagan olarak ölmüştür.

Edwin Smith Papirüsü

Mısır tıbbinin en önemli kaynakları olan papirüslerin geçmişi M.Ö. 3000'lere kadar uzamaktadır. Bulunduğu yere, bulan kişiye veya sergilendiği şehre göre isimlendirilen tıbbi papirüslerin en önemlilerinden biri olan **Edwin Smith Cerrahi Papirüsü**; M.Ö. 1600'lerde yazılmıştır. 0,33x4,68 m boyutlarındadır. Bilinen tıbbi papirüsler içinde en bilimsel olanıdır. Konuların 48'i yara, kırık, çıkık ve tümörler, 27'si kafa, 11'i göğüs, 6'sı boğaz ve servikal vertebralara, 2'si klavikula, 1'i humerus, 1'i de omuzlarla ilgilidir. Travmatik yaralanmaların tedavileri sistemli bir şekilde sınıflandırılmış, baş, boyun, göğüs ve omurga travmaları aktarılmıştır. Mesela, kafasında ezilme şöyle açıklanmıştır: *"Kafatası derisinin altında eziklik olan bir kimsenin muayene edilmesi ve durumunun teşhisi hakkında: Kafatasında eziklik olan bir adamı elinizle muayene ettiğiniz zaman, eritilmiş bakır gibi buruşukluklar görülyüyor, elinize bebek başı gibi yumuşaklıklar geliyor ve parmaklarınızın altında kımıldama ve zonklama duyulmuyorsa bu vakanın tedavisinin mümkün olmadığı düşünülmelidir."*

Beynin yüzeyinin girintili olduğu ve zarla kaplanmış iki yarım küreden oluştuğu, ayrılmış dokuların dikilerek birleştirildiği hakkında da bilgi verilmiştir.

Ramesseum Papirüsü: M.Ö. 2000'lerde yazılmıştır. II. Ramses'in yaptırdığı Ramesseum tapınağının harabeleri yakınında bulunmuştur. Biri yeni doğan bebeklerin yaşayıp yaşamayacağına dair belirtileri ve gebeliği önleyici tedbirleri, diğeri romatizma ve eklem hastalıklarıyla ilgili bilgileri ihtiva eden 2 papirüstür.

Hearts Papirüsü: M.Ö. 1500'de yazılmıştır. Kırık çıkık tedavileri hakkında ilginç bilgiler ihtiva eder. Kırıklar un ve bal karışımına bulanmış sargı bezleriyle sabitlenmiş, bu karışım kuruyarak sertleşmiş ve tespit faydalı olmuştur. bu tedavi prensibi Yunan ve İslam tıbbında da aynen uygulanmıştır, günümüzde ise alçı kullanılarak devam etmektedir.

Ebers Papirüsü: M.Ö. 1500'lerde yazılmıştır. 0,20x30 m boyutlarındadır. 1875'te Alman egiptolog Georg M. Ebers (1837-1898) tarafından, *"Ebers Papirüsü, Mısırlıların İlaçlarına Dair Hieratik Yazı ile Kalemle Alınmış Gizli Kitap"* adıyla 2 cilt olarak yayınlanmıştır.

Ebers Papirüsü

250 civarında hastalık ve 875 reçete ihtiva etmektedir. bu bakımdan hem bir kodeks hem de bir tıp kitabıdır. Büyüler ve astrolojik görüşler yanında cerrahi operasyonların tarifleri, teşhise ait kesin gözlemler, ilaç reçeteleri ve sağlık nasihatleri açıklanmıştır. İlaçların terkbine giren maddelerin sayısı fazla olduğu için (10-12) bazı reçeteler çokkarışıktır, bazıları ise iğrenç maddeler ihtiva etmektedir. Gözdeki beyaz lekeler için kaplumbağa safrasını göz kapaklarına sürme, miğrende zeytinyağında pişirilmiş yılan balığı başını hastanın başına koyma gibi günümüzde garipsenecek uygulamalar yanında, gece körlüğünde kızartılmış öküz ciğeri yeme, yanıklarda tannik asit kullanma gibi hala geçeril olan tedaviler de vardır. Reçetelerde hastalıkların sadece adı geçmekte, teşhise ancak bazı durumlarda değinilmektedir. Göz, kulak, mide hastalıkları ve tümörler papirüsün dikkate değer konularıdır. Mısır tıbbında büyüyle herşey mümkün olduğundan, papirüsteki hastalıkların seyri ümit verici olarak gösterilmiştir.

(Kaynak: Ali Haydar Bayat - Tıp Tarihi, S.64-65)

DİPNOTLAR:

- ¹ Şeyma Ay, "Hitit Metinlerinde Geçen Gebelik Konusunda Kısa Bir Bakış", Tarih Okulu, Sayı XII, Ocak-Nisan 2012, s. 41-61.
- ² Tonietti-Firenze, Maria Vittoria (2010). The Expedition of Ebla aga- inst Aşdar(um) and the Queen of Harran. Ze itschrift für Assyriologie, Bd. 100, S. 56-85. Berlin: de Gruyter'den aktaran Erkan Erdemir, Ba- tılı Kaynaklarda Harran Şehri, <http://islam-salzburg.at/Harran.pdf.esm> trh. 6.08.2018.
- ³ S. Lloyd, N. Gökçe, "Sultantepe", Anatolian Studies, III, 1953; W. G. Lambert, "The Sultantepe Tablets", Anatolian Studies, XX, 1970, s. 111-117; Abdullah Ekinci, Müze Şehir Urfa,...
- ⁴ Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, s. 37.
- ⁵ Ali Haydar Bayat, s. 38.
- ⁶ M.Ö. 1900'lere tarihlenir. İki bölümden oluşur. İlki kadın hastalıkları, gebelik ve doğumla ilgili iken, ikincisi veteriner hekimlikle alakalıdır. Sayılı (1991), 119-120. 4) M.Ö.1600'lerde yazıldığı tahmin edilmek- tedir. Breasted ise papirüsün yazarının İmhotep olduğunu düşün- mekte, dolayısıyla tarihini daha da geriye götürmektedir. Sayılı (1991), 117. Söz konusu papirüs Edwin Smith tarafından bulunmuş, James H. Breasted tarafından çevrilmiştir. Breasted'e göre papirüs M.Ö.3000-2500 yıllarından kalma bir belgenin kopyalarındandır. Bkz. Mashouf (2005), 25-26. 5) 18. Sülale dönemine kadar uzanmakla bir- likte filolojik incelemeler papirüsün daha eski eserlerden kopya edil- miş olduğunu göstermektedir. Sihir unsuruna oldukça az yer verilmiştir. 875 reçete içermektedir. Bkz. Sayılı (1991), 116.
- ⁷ Şeyma Ay, Hitit Metinlerinde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış, The History School Januar April 2012 Number VII, pp. 41-46.
- ⁸ Güngör Karauğuz, Hitit Mitolojisi, Konya 2001, s.198-201; Şeyma Ay, Hitit Metinlerinde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış, The His- tory School Januar April 2012 Number VII, s. 49.
- ⁹ G. Fehérvári, "Harrân", Encyclopaedia of Islam, (New Edition), (1966), s. 228; Şinasi Gündüz, Anadolu'da Paganizm, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 43; Abdullah Ekinci, Harran Mitolojisi ve Tarihi, Ankara 2008, s. 140-170.
- ¹⁰ Ramazan Şeşen, Harran Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, An- kara 1993, s. 56.
- ¹¹ Abdullah Ekinci, Ortaçağ'da Urfa, Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Fel- sefe Kenti, Ankara 2006.
- ¹² Detaylı Bilgi için bkz. Abdullah Ekinci, Harran Mitolojisi ve Tarihi, İstanbul 2008; Harranlı Bilim adamları Kongresi, "Gevher Nesibe Hatun Tıp Tarihi Enstitüsü", Ali Bakkal, "Harran Tıp Okulu", Hr. Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, S. 34, Temmuz-Aralık 2015, s. 7; Abdullah Ekinci, III-XII. Yüzyıllar arası Urfa'da Dinî ve Fikrî Hayat, Yayınlan- mamış Yüksek Lisans Tezi, Hr. Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlı- urfa 1995.
- ¹³ İhsan Fazlıoğlu, "Sabit b. Kurra", DİA., cilt: 35; s. 355
- ¹⁴ İbn Ebû Usaybia, "Uyûnül-enbâ fî tabakâti'l-etubbâ, (nşr. Nizâr Rızâ), Beyrut 1965, s. 302; Sigrid Hunke, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, 2. Baskı, çev. Servet Sezgin, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 157; C. Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi, III, 370-371; Will Durant, İslâm Medeniyeti, çev.: Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, trs., s. 106.
- ¹⁵ İbn Cülcül, Ebû Dâvûd Süleyman b. Hasan b. Cülcül el-Endelüsî, Ta- bakâtül-etubbâ velhukemâ, thk. Fuâd Seyyid, 2. Baskı, Müessesetür- Risâle, Beyrut 1405/1985, s. 94-95; R. Şeşen, Harran Tarihi, s. 78; A. Bakkal, Harran Okulu, s. 70-71; Abdullah Ekinci, Harran Mitolojisi ve Tarihi, İstanbul 2008, 140-170; Abdullah Ekinci, Ortaçağ'da Urfa, Ef- sane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti, Ankara 2006, s.199-214
- ¹⁶ Corci Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi, III, 384.
- ¹⁷ Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Endelüsî el-Belensî (İbn Cübeyr), Rihletü İbn Cübeyr, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Bağdat, 1356/1937, s. 199; R.A. Kern, "Mescid", MEB İA, VIII, 60.
- ¹⁸ Ali Bakkal, Harran Okulu, İstanbul 2008, s. 21; Abdullah Ekinci, "Müzafferüddin Gökböri...", Türkler Ansiklopedisi c.4 Ed. Hasan Celal Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Ankara 2002
- ¹⁹ Ramazan Şeşen, "Eyyübiler, DİA, 12, s. 28; (İbn Ebû Usaybia, II, 133, 217-219; Şeşen, Salâhaddîn Devrinde Eyyübiler Devleti, s. 273- 389).
- ²⁰ Cengiz Tomar, "Suriye", DİA, C.37, s. 556.
- ²¹ Abdullah Ekinci, Ortaçağ'da Urfa, s. 84-118; Mehmet Memiş, "Os- manlı Dönemi Urfa Medreseleri", Osmanlı Urfası, C. I, editör, Abdul- lah Ekinci, İstanbul 2017, s. 124-126.
- ²² İsmail Yiğit, "Memlükler" DİA, C.29, s. 96.

Edessa Okulu ve Tıp Hastanesi

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Azize Katerien Manastır'ında bulunan Osrohoene Kralı V. Abgar'a Hz. İsa'nın mendil göndermesini tasvir eden bir resim.

Kuzeydoğu Suriye'den gelen yol üzerindeki Edessa (Urfa) şehri, tarih öncesi ve sonrasında jeopolitik konum açısından kayda değer bir yerleşimdir. Kentin hinterlandında; Neolitik yerleşim merkezlerinin yanında, Pagan kültürü, Sabîlik, Hristiyanlık, İslam kültür ve medeniyetine ait ilim adamlarının önemli etkileri söz konusudur. Bu nedenle kent, Yakındoğu medeniyet tarihinde müstesna bir öneme sahiptir. Şehir, antik dünya medeniyetinin mühim bir ocağı¹ olarak da kabul edilmektedir. Urfa kent merkezindeki Balıklıgöl civarındaki buluntular, Göbekli Tepe, Karahan Tepe gibi Neolitik merkezlerdeki buluntular, kentin prehistorik dönemine ait kültür dokusu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu buluntular incelendiğinde, kentin 12 bin yıl öncesinde de hatırı sayılır bir kültür altyapısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, kentin kültürel yapısını Büyük İskender ve Hristiyanlaşmış kitlelerin oluşturmuş olduğu faaliyetlerle başlatmak bilimsellikten uzaktır.

Yapılan arkeolojik kazılar, kentin neolitik dönemden itibaren bir inanç merkezi olduğunu göstermektedir. Tarih her döneminde dış tesirlere kapılarını açık tutan

bölgede kentin, özellikle Büyük İskender'in istilasına uğradıktan sonra kültürel içeriğinde bir takım değişikliklerin olduğu ve felsefi okullarla öne çıktığını görmekteyiz.

Neolitik dönem ile Büyük İskender'in istilası sürecine dair belge bulgular, Urfa'nın hinterlandını göstermesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Edessa'ya Büyük İskender sonrasında Selevkoslar hâkim oldu. Daha sonra kuzey Mezopotamya'da kurulan küçük krallık olan Osrohoene'nin başkenti oldu. Osrohoene Krallığı bir dönem Romalıların doğudaki müttefiki iken, 213 yılında bağımsızlığını kaybetmiş ve Roma Kralı Caracalla tarafından Roma kolonisine dönüştürülmüştü. Edessa, Müslümanlar tarafından 639 yılında fethedilene kadar ilk önceleri Roma İmparatorluğunun daha sonra ise Bizans'ın hâkimiyetine geçti. Selevkos dönemi Edessa'sı hakkında çok az bilgiye sahibiz. Selevkos krallığı Edessa'da gücünü kaybetmeye başladıkça bir yerel aile M.Ö. 132 yıllarında Edessa ve bölgesini etkisi altına almaya başladı ve bu 3. yüzyıla kadar devam etti. Kralların adı Abgar ve Manu gibi isimlerden oluşmaktaydı.²

Roma dönemi Edessa kültürü genel olarak çok dilliydi, gerek Yunan gerekse Arami dilleri kullanılıyordu. Roma dönemi Suriye şehirlerinde, Palmira ve Dura-Europos adlı Roma şehirlerinde de bu çok dillilik hâkimdi.

Edessa ve çevresinde sıklıkla Yunanca ve onun kadar çok kullanılan Süryanice dillerinde kitabeler ortaya çıkmıştır. Tespit edilen 2 Süryanice ve 17 Yunanca papyüste genel olarak 3. yüzyılın ilk yarısına ait hukuksal dokümanlar bulunmuş ve bunların Edessa bölgesi orijinal ve kısmen bir ailenin arşivi olduğu anlaşılmıştır.³ Dikkate değer arkeoloji kalıntıları ve eski yazılara bakıldığında, Edessalılar ilk 3 yüzyılda genel olarak putperest olduğu, bununla beraber çok az da olsa Hristiyanların yaşadığı görülmektedir. Bu nokta bize şunu açıklamayı gerektirir; çok basit olarak bildiğimize göre, putperestler ile Hristiyanlar birbirine karşıdır veya Yunan gelenekleri yerel kültüre karşıdır. Erken Hristiyan dönemi Edessa’ındaki eğitim ve öğretim hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bununla birlikte Asya ve Çin’i birbirine bağlayan İpekyolu üzerinde bulunan Edessa’da zengin bir tüccar sınıfı vardı ve bu zengin sınıfın çocuklarına eğitim veren okullar ve öğretmenler olmalıydı. Süryanice olan ilk yazıtsal kaynaklar, 2. yüzyıla kadar uzanır. Bu yazıtlar bize bu yazı kültürünün Edessa’da geniş bir geçişinin olduğunu gösterse de bunlar günümüze kadar ulaşmamıştır.⁴

Edessa’daki okul, aynı zamanda Pers Okulu olarak da adlandırılmıştır. Edessa teoloji okulu ile bağlantılı olarak Efraim adlı Süryani bir kilise rahibinden bahsedilmektedir. Bu rahip 363 yılında Roma Kralı Julian the

“

Süryani yazısının doğduğu kent olan Edessa’da daha Miladi 2. asırda mükemmel şekilde Grekçe bilen birçok âlim bulunuyordu.

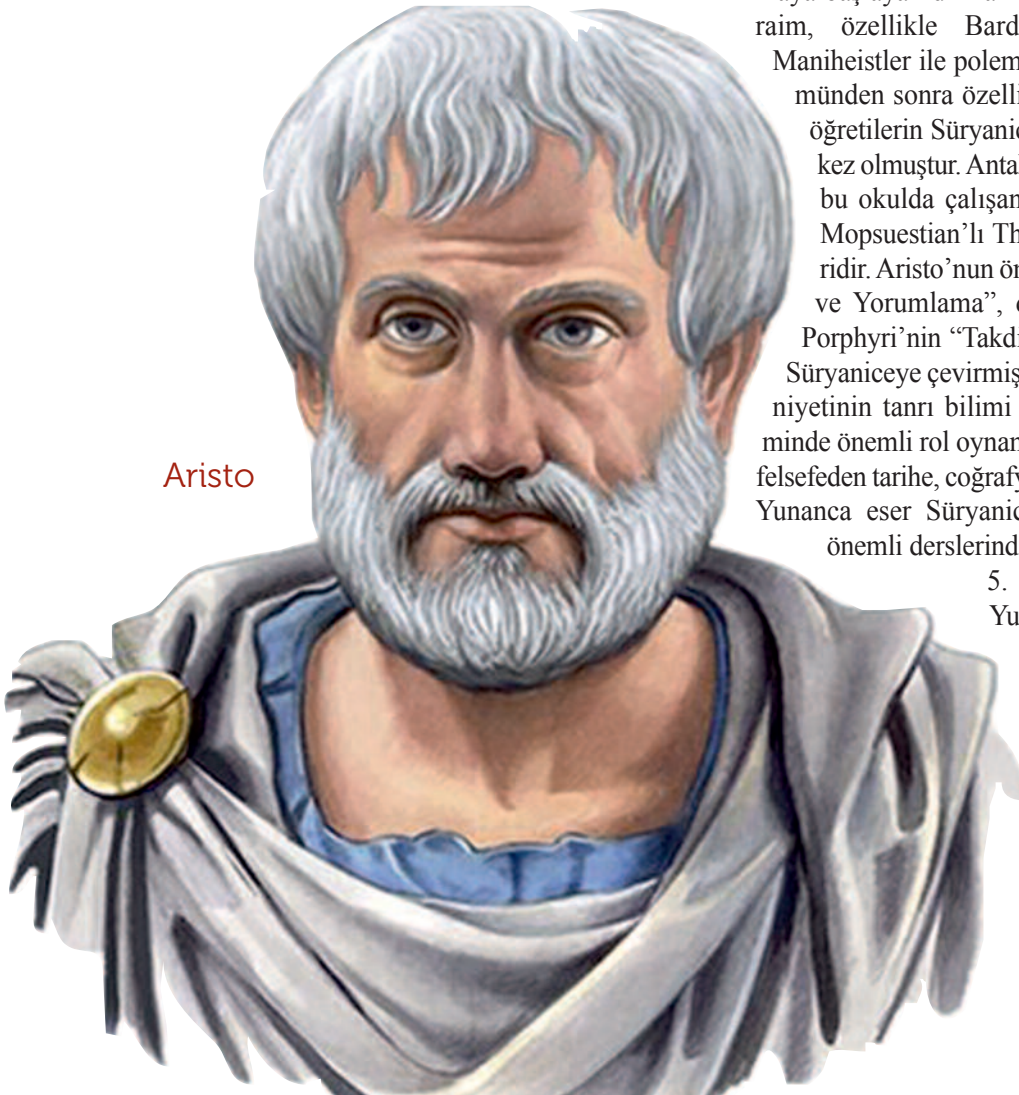
”

Apistote’nin ölümünden sonra Nusaybin’den Edessa’ya taşınmıştır.⁵

Yedinci yüzyılın başında yaşayan Hilvan piskoposu Barhadbesabba, Efraim’in bu Pers okulunun kurucusu olduğunu belirtmiştir.⁶ Fakat kilise tarihçisi Sozomenos (Hiss. Eccl. 3. 16), Efraim’in bu kurucu rolünden bahsetmemekte ve Efraim’in öğrencilerinin bu okulun kurucuları olduğunu bildirmektedir.⁷ Bununla birlikte Efraim’in ya da onun öğrencilerinin okulu kurup kurmadığı veya onların zamanında okulun hali hazırda var olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte şu nettir ki Efraim, Edessa’daki bu okulda öğretmenlik yapmış ve İncil ile ilgili yorumları öğrencilere öğretirken aynı zamanda Hristiyan doğmaları ile ilgili meselelere de dahil olmuş, bazen Hristiyanlığa inanmayanlar bazen de Hristiyanlığın ilk döneminden itibaren ortaya çıkmaya başlayan dini akımlarla mücadele etmiştir. Efraim, özellikle Bardesancılar, Markioncular ve Maniheistler ile polemiklere girmiştir. Efraim’in ölümünden sonra özellikle 5. Yüzyılda okul Yunanca öğretilerin Süryaniceye çevrildiği önemli bir merkez olmuştur. Antakya şehrinde doğup büyüyen ve bu okulda çalışan ilahiyatçı ve İncil çevirmeni Mopsuestian’lı Theodore, bu çevirmenlerden biridir. Aristo’nun önemli çalışmalarından “Anlama ve Yorumlama”, diğer çalışması “Analitik” ve Porphyri’nin “Takdim” adlı eserlerini Yunancadan Süryaniceye çevirmiştir. Bu çeviriler Antakya medeniyetinin tanrı bilimi ve Hristiyanlıkla ilgili gelişiminde önemli rol oynamıştır. Sadece tanrı bilimi değil, felsefeden tarihe, coğrafyadan astronomiye kadar birçok Yunanca eser Süryaniceye çevrilmiş ve bu okulun önemli derslerinden olmuştur.⁵

5. ve 6. yüzyıldan başlayarak Yunan dili ve felsefesi Süryaniler arasında etkili olmuş, bu etkileşim 7. ve 8. yüzyılda en yüksek seviyesine çıkmıştır.⁶ Bu bakış açısı ile Edessa Okulu, bir ilahiyat okulu olarak da bilinmektedir.

Aristo

2. yüzyıldaki Edessa Okulunun, Halilürrahman gölünün kenarındaki bugün de medrese olarak kullanılan yer olduğu tahmin edilmektedir.

Tanrı bilimi ve felsefe dersleri bu okulda öğretilen derslerin ana kaynağını oluşturmakla birlikte sanat, özellikle edebiyat ve İncil dersleri Efraim'in ölümünden sonra, 5. yüzyılda gelişme gösterdi. Edessa'da daha önce kurulmuş başka bir okul yoktu. Erken dönem Yunan öğretileri daha etkisini göstermemiş ve bu öğretilerin etkisi altına girecek bir okul da mevcut olmamıştı. En azından 2. yüzyılın ikinci yarısından daha geç olmamak kaydı ile belki de çok daha önceleri Edessa'da bir okul vardı. Bu okulda Alexandria'da olduğu gibi tanrı bilimi, hitabet ve felsefe öğretilmekteydi.¹⁰ Bu belki de Alexandria'da olduğu gibi bir enstitü şeklinde olmayabilir, fakat Atina'nın erken dönemlerinde ve daha sonralarda Antakya'da olduğu gibi öğretmen ve öğrencilerin bir araya geldiği bir okuldu. Hatta bu okulun yeri, bugünkü Makam-ı İbrahim olarak adlandırılan havuzun olduğu yere çok yakın, kalenin ayaklarının hemen yanındaki ve bugün medrese olarak kullanılan yer olabilir.⁷

Bölgedeki ilk Hristiyanlık çalışmalarının, Hz. İsa'nın sağlığında gerçekleştiği iddia edilir. Buna göre Edessa kralı Abgar öyküsü ve Havari Thomas'ın faaliyetleriyle bölgenin ilk Hristiyan cemaati oluşmuştur.⁸ Adday, Urfa'daki Hristiyanlığı yayma çabalarını, Urfa'daki Yahudi kolonisinin içinden başlatmış ve Hristiyan Kilisesi de bu koloninin içinden oluşturulmuştur. Adday'ın kenti Hristiyanlaştırma çabasıyla birlikte bir okul kurmuş ve bu okul Aggay, Palut sonrasında Tityanus ve Bar Daysan dönemine kadar uzanan süreçte Edessa Okulu olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.⁹

Miladi ikinci asırda Süryani edebi, dini ve felsefi çalışmalarıyla temayüz eden Urfa,¹⁰ yukarıda ifade edildiği gibi bu ilmi aktivitelerden önce de kayda değer bir ilmi birikime sahipti. Detayına nüfuz edemediğimiz de-

ğerlendirmelerinden, Edessa'daki bu Hristiyan okulundan önce Pagan kültürü teolojisi, ardından Yahudi öğretilerinin eğitimini yapan bir okulun da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Edessa Okulunun tarihi çoğu zaman, Hristiyanlık mesajının dünyaya sunulacağı felsefe biçiminin saptandığı dönemle başlatılır. Aslında Edessa Okulu, Sami düşüncesiyle Helen düşüncesi arasındaki savaşın tarihidir. Bu mücadeleyi Helenler kazanmıştır. Fakat savaşın sonuçları, yenilenler açısından tanrıbiliminin derin etkilerini taşımaktadır. Din Sami kökenlidir, ifade biçimi ve yönetim anlayışını Helenlerin ve batı imparatorluklarının politika ve sorunlarına borçludur.¹¹

Şehrin entelektüel arka planını vermesi açısından, Süryani yazısının doğduğu kent olan Edessa'da daha Miladi 2. asırda mükemmel şekilde Grekçe bilen birçok âlim bulunmakta idi. 2. asırdan itibaren kent, Hristiyanlık ve bilhassa Yakubi ve Nasturi mezheplerinin tesiri altında kalmıştır.

“

Miladi ikinci asırda Süryani edebi, dini ve felsefi çalışmalarıyla temayüz eden Urfa, bu ilmi aktivitelerden önce de kayda değer bir ilmi birikime sahipti. Edessa'daki bu Hristiyan okulundan önce Pagan kültürü teolojisi, ardından Yahudi öğretilerinin eğitimini yapan bir okulun da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

”

Kentte gelişen “Süryani edebiyatı” esas bakımdan bir “kilise edebiyatı” olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Edessa Okulu, Süryanilerin geleneksel tanrı biliminin bir kalesiydi; genellikle “Antakya Tanrı Bilimi” diye anılan bu düşünce, Roma İmparatorluğu tarafından yasaklanmıştır. Akademi kapatılınca kuramcılar Asur’a dönmüş ve kendi çabalarıyla Asur kilisesinin tanrı bilimini diyofizit (çift doğalı, nasturi) bir kalıba dökerek belirginleştirdiler. Daha sonraki bir dönemde, doğu kiliselerine geçen mistisizmin kapalılığı, Urfa’yı derinden etkilemiştir.¹² Roma dönemi M. 2. asırdan başlayarak, Müslümanlarca fethedildiği 7 asra kadar Edessa’daki âlimler, işledikleri antik felsefeyi M.S. 8 ve 10. asırlar arasında ücret mukabilinde Arapçaya tercüme ederek Müslüman filozoflara önderlik ve hocalık etmişlerdir.¹³ M.S. 2. asırdan itibaren oluşan ilmi hava, Hristiyanlığın kabulüyle yeni bir kisveye bürünmüştür. Bu sayede Edessa okulunda “kilise edebiyatı”, daha çok “Papazlar ve İlahiyatçılar” tarafından oluşturulmuştur.¹⁴

Özellikle Edessa Hâkimi Abgar’ın (179–214) hükümdarlar arasında en evvel Hristiyanlığı kabul ettiği, Hristiyan dünyasındaki menkıbelere göre; V. Abgar’ın Hz. İsa Peygamber zamanında yaşadığı ve onunla mektuplaştığı nakledilir.¹⁵

Bu dönemde Edessa, eski Mezopotamya uygarlığının mühim bir ocağı ve Süryani yazısının neş’et ettiği,¹⁶ çevredeki kültür merkezleriyle de yarışan bir kültür mer-

Süryani Kilise Edebiyatının Urfa’daki örneklerinden birine, Reji Kilisesi ana giriş kapısının karşısında bulunan sağdaki kolon üzerinde yer alan duvar mezar kitabesinde rastlanır. Çok genç yaşta ölen Aziz Şemmas Mihayel’e ait olduğu bilinen bu mezar kitabesinden, tarihinin Miladi 15 Şubat 1892 olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe, Süryani alfabesiyle Türkçe olarak yazılmıştır.

“

Hristiyan dünyasındaki menkıbelere göre; V. Abgar’ın Hz. İsa zamanında yaşadığı ve onunla mektuplaştığı nakledilir. Bu dönemde Edessa, eski Mezopotamya uygarlığının mühim bir ocağı ve Süryani yazısının neş’et ettiği, çevredeki kültür merkezleriyle de yarışan bir kültür merkezi olarak Ortadoğu, Yakındoğu hatta Avrupa’dan öğrenci akınına uğrayan Harran ile yarışır bir duruma gelmiştir.

”

kezi olarak Ortadoğu, Yakındoğu hatta Avrupa’dan öğrenci akınına uğrayan Harran ile yarışır bir duruma gelmiştir. Bu dönemde Edessa, bir yandan Mezopotamya’da Sümer ve Babil, Roma-Bizans vasıtasıyla Yunan ve Hint kültürüyle münasebette bulunan Sasani İran’ının etkisiyle muhtelif ilimlerden nasibini almıştır. Özellikle doğu-batı güzergâhında bulunan Edessa’da tıp eğitimine de ehemmiyet verildiğini görmekteyiz. Zira bölgedeki bazı yöneticiler (Kral Erdeşir) özel elemanlar göndererek, Mezopotamya, Hindistan ve Bizans şehirlerinden eserler toplatmıştı. Açılan okullarda tarih, coğrafya, tıp, teoloji ve astronomi gibi ilimlerin eğitimi veriliyordu. Bölge insanı Cündişapur, Edessa (Urfa), Nusaybin ve Medayin gibi şehirlerde açılan okullarda eğitilmekte idi.¹⁷

II. yüzyıl Edessa’sının en önemli düşünürü, pagan kimliğiyle ön plana çıkan Süryani Muharrir Bar Daysan’dır (155-222). Putperest olarak doğan Bar Daysan, daha sonra Hristiyanlığı kabul etmiş ve tekrar Pagan kültürüne dönmüştür. Bar Daysan, Gnostizm ismi verilen, paganizm felsefesini Hristiyanlığın bazı fikirleriyle telife çalışan ve Ahd-i Atika düşman olan bir mesleğin ilk temsilcilerinden biri olarak kabul edilir.

Onun fikirleri III. asırda İran’da ortaya çıkan Manihaizm’e tesir etmiştir. Edessa’da faaliyet gösteren Maniheist kitle, muhtemelen Bar Daysan’ın fikirlerinden etkilenen bir grup olarak düşünülebilir.

Gnostisizm ve paganizm felsefesine karşı mücadelede, Hristiyan vaizler de felsefi delillerden istifade etmek zorunda kalmışlardır.¹⁸ Urfa’da Bar Daysan’ın çevresinde oluşan kültür çevresi, Bar Daysan Okulu olarak da ifade edilmektedir.

Kutsal ilahiler ve Süleyman'ın şarkıları, saf ve yüce bir Hristiyan gnostizminin ifadeleri olan yapıtlar, Bar Daysan Okulunun ürünleridir. Şarkılar bu büyük şairin kendi yapıtlarıdır.¹⁹

M. II. asırdan itibaren Urfa'da ilahiyatın bir dalı addedilen felsefeyi resmen tedris eden²⁰ Edessa Okulu, "İran okulu" olarak da bilinir.²¹ Çünkü bu okul, 363 yılında Hristiyanlaşmış İranlılara Yunanca öğretmek amacıyla, İranlı (Sasani) idareciler tarafından yeniden açılmıştı. Edessa Okulu İran seferinin sonucunda Hristiyan teoloji kimliğiyle ön plana çıkmıştır. 363 İran seferinin Urfa ve dolayısıyla bütün Osrhoene için taşıdığı büyük önem, bu seferin sonucunda İranlılara atfedilen muahede gereğince Nusaybin'in İranlılara terk edilmesi üzerine, bu şehir ahalisinden büyük bir kısmının Edessa'ya göç etmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu arada, Hristiyan kilisesinin en önemli şahsiyetlerinden birisi olan Aziz Efraim'in Urfa'ya gelmesiyle Edessa Okulunda, Hristiyan teolojisine ağırlık verildiği görülmektedir. Aziz Efraim'le birlikte Hristiyan din adamları kendilerinden önce Urfa'da oluşan kültürel yapıyla da mücadele etmeye başlamışlardır. Bar Daysan ve çalışmaları İran seferinden çok önceleri bölgede başlamış ve Edessa üzerinde derin izler bırakmıştı. Hristiyan din adamları, bu nedenle hem Bar Daysan'ın hem

de antik kültürün etkilerini gidermek amacıyla Hristiyan teolojisiyle birlikte bu okulda yeni-Eflatunculuk, özellikle Parfirus'un "İsagosi" ve Aristo'nun mantık yazılarından ibareler, kategoriler ve kıyasla ilgili kısımlarını da okuttular.²² Pagan kültürü akabinde Hristiyan teolojisi, Edessa Okuluna yeni bir çehre kazandırmıştır. İlk dönem Edessa ve Nusaybin okulundaki kilise babaları önemli bir literatür oluşturdular. Özellikle 363-364'de kurulan Edessa Hristiyan Okulu, bu çabayı daha da ileri götürmüştür.²³

Büyük İskender'in istilasından, Hristiyanlığa giriş ve gerilemeye kadar felsefi ortam hazırlanmıştır. Kaynaklarda faaliyetlerini takip edebildiğimiz Edessa Okulu gibi el-Cezire bölgesinde 50 okul faaliyet göstermekteydi. Bu okulların başında hiç şüphesiz ki Urfa ve Harran Okulları gelmekte idi. Uzun bir müddet Pagan, Arami kültürü ve İslam kültürünün merkezi olarak kalmış ve burada büyük bir felsefe ve ilim akademisi kurulmuştur.

Barthold, Urfa'da Hristiyan teoloji okulundan önce burada Hristiyanların yüksekokullarından başka, Yahudi ve Mani mensuplarının da yüksekokullarının varlığından bahsederek, bu okullar ile Fırat sahillerinin eski zamanlardaki konumunu tekrar kazanarak cihan medeniyetinin menkıbelerinden biri olduğunu²⁴ ifade eder.

İlahiyat dışında şehirde birçok Hristiyan mezhebinin türemesiyle “felsefe”ye dair ilgi de artmıştır. Mesela Nasturiler’in kurduğu “Nasturi mezhebi” Urfa’da Perigathes (Meşşai) felsefesinin yayılmasında çok büyük bir rol oynamıştır. M. 431. senesinden itibaren Urfa’da yayılmaya başlayan bu mezhep, adeta Aristo felsefesiyle bir bütün sayılıyordu. Çünkü Nasturilik²⁵ esaslarına göre dini problemlerin kesinlik kazanması, Aristo dialektiğinin dini meselelerle beraber yürütülmesinde görülmekte idi. Yunan felsefesi Asya’da en esaslı taraftarlarını Nasturiler arasında buldu. Nasturiler Urfa’da bir taraftan Grekçe öğreniyorlar ve diğer taraftan da mezheplerini savunmak için felsefi araştırmalar yapıyorlardı. Görünüşe bakılırsa bunlar bir müdafaa vasıtası olarak aldıkları “felsefe”nin bilhassa mantık disipliniyle ilgilenmekteydiler. Fakat onlardaki Aristo mantığı tam bir sistem teşkil etmiyor ve Organon’un bilhassa ilk kısımlarıyla ilgilenmekte idiler. Kilise bütün Aristo mantığını değil, sadece kategoriler ve nihayet birinci analitiklerin yedinci bölümüne kadar olan mantık bahislerine müsaade ediyordu. Fakat bundan sonraki mantık bahislerine cevaz verilmiyordu.

Süryaniler II. ve III. asırda gayet mükemmel Grekçe öğrenmişler ve bu sebeple de okudukları eserleri kendi dilleri olan Süryaniceye tercüme etmeye lüzum görmemişlerdir. M. IV. asra gelince Süryaniler arasında Grekçe artık mecburi bir öğretim ve ilim dili haline gelmişti.

Felsefe sahasında da en başta Organon olmak üzere Aristo’nun “Anima” ve “Metafizik” gibi eserleri okullarda okutulmaya başlanmıştır. Bu asrın başlarında Edessa Okulu’nun reisliğinde bulunan Efraim (ölm. 435) ve onu takip eden Rabbula, hayatlarını Heretikler’le (Rafiziler) mücadele etmekle geçirdiler. Fakat Rabbula’yı takip eden okulun başına geçen İbas sayesinde Edessa Okulu’nda mantık çalışmalarına da başlanılmıştır.²⁶ İbas (ö. 435) kendinden önceki piskoposların aksine Nasturilik taraftarı olarak faaliyete geçmiş ve bu mezhebin ehemmiyet verdiği Aristo felsefesi ve bu arada Organon üzerinde tetkikler çığırını açtı. V. asrın sonlarında Urfa piskoposluğuna tayin edilen Probus da

“

Nasturiler’in kurduğu “Nasturi mezhebi” Urfa’da Perigathes (Meşşai) felsefesinin yayılmasında çok büyük bir rol oynamıştır. M. 431. senesinden itibaren Urfa’da yayılmaya başlayan bu mezhep adeta Aristo felsefesiyle bir bütün sayılıyordu.

Büyük İskender

bir Nasturi taraftarı olarak çalışmıştır.²⁷ İbas’tan sonra bu okulun piskoposluğuna tayin edilen Cyrus, kendisinden önceki Nasturilik taraftarı olanlara cephe almış ve bu mezhebi Urfa’dan atmak için imparator Zenon’dan yardım istemiştir. Zenon’da böylece Nasturilik taraftarlarını Urfa’dan kovarak, okulu m. 489’de kapattı.²⁸ Aslında Edessa Okulunun kapatılmasını, daha çok Hristiyanlar arası münakaşaların bir sonucu olarak kabul etmek gerekir. Bu sonucun başlangıcı, IV. asırda Hristiyanların kendi bünyesindeki dinî münakaşalarla başlamıştı.

Doğu Hristiyanları arasında V. asırdan itibaren yani Avrupa’dan daha önce kilisede bir ayrılık olmuştu. Birçokları kendilerini Ortodoks olarak isimlendirilen asıl resmi mezhepten ayırmışlar, İsa’da yalnız ulûhiyet tanıyan Yakubilerle, İlahlık ve insanlığın temkininin imkânsız ve Meryem’in de İlah’ın kızı olduğunu kabul eden Nasturilerden ayrıldılar. Bizans’ta tahribata uğrayan Nasturiler İran’a gittiler, İran’da bu devre kadar Hristiyanlara tazyik yapılıyordu. 410’da ise Dicle boyundaki Seleucia (Selefkiya) şehrinde bir koloni toplamaya muvaffak olmuşlar. 483’te yapılmış olan bir dini mecliste İran Hristiyanları Nasturiler’in nakillerini kabul ettiler.²⁹ 489’da Edessa’daki Hristiyanlar İran’a kaçtılar. Edessa’daki İran Okulunun Nasturi fikirlerinden dolayı, imparator Zenon tarafından kapatılmasıyla Sasanî İran’ı, V. asırdan itibaren Bizans’tan kovulan Hristiyan Rafizilerine sığınak vaziyetini görmüştür.³⁰

Edessa Okulunun Hristiyanlar arası münakaşalar sonucunda³¹ kapatılması kentteki ilim ve felsefe iştiyakını söndüremedi.

”

Nitekim kentteki felsefe çalışmaları, gizlice ve yalnız manastırlarda olmak üzere devam etmiştir. Urfa akademisinin kapatıldıktan sonraki devirlerinde de eğitimin yapıldığına dair en güzel örnek Serguis'un çalışmalarıdır. Bu dönemde yapılan baskılara rağmen Sergius adında bir âlim yetişti. Bu âlim, kendi çağdaşları arasında filozof olarak yüksek bir örnek teşkil etmişti. Onun yazı ve araştırma hayatı kendisinden öncekilere nazaran çok büyük bir zenginlik arz etmekte idi. Sergius (ö. 536) bu âlimler arasında bilhassa mantık eserleriyle meşhur olmuştur. Böylece Urfa'da ananevi şekilde tetkik edilen mantık, Sergius tarafından da devam ettirildi.³²

Edessa Okulu kapatıldığı dönemde Sergius gibi ilim adamları gayri resmi bir şekilde eğitim-öğretimi sürdürürlerken, resmi bir şekilde Edessa Okulunun devamı olan iki okul açıldı. Bunlarda biri Nusaybin Okulu diğeri de Kinnesrin okuludur. Bu okulların açılması, 489 yılında Edessa Okulu'nun kapatılarak Nasturi hocalar ve talebelerin kovulmasıyla başladı. Bu dönemde okulun başkanı olan Nersi, Nusaybin'in Nasturi piskoposu Bensuna tarafından Nusaybin'e davet edildi ve orada kendisine Edessa Okulu'nun devamı olan yeni bir okul açıldı.³³ Yalnız burada diğer Süryani okullarına nazaran daha büyük bir ehemmiyet verilmişti. Nusaybin (Nisibis) okuluna mensup âlimlerden en büyüğü Paulos Pensa'dır. Bu zat, İran hükümdarı Anurşirvan I'e (531-569) ithaf etmek suretiyle "Mantiğa Giriş" adıyla bir eser yazmıştır. Eserinin mukaddimesinde felsefenin Hristiyanlığa olan üstünlüğünü anlatıyor ve burada daha çok "felsefenin her şeyin hakiki bilgisi olduğu"nu ispatlamaya çalışmıştır.³⁴

Nusaybin Okulu gibi Edessa Okulunun yerini tutan³⁵ diğer okul ise Kinnesrin okuludur. M. 530 senesinde Fırat nehri kıyılarında kurulmuş olan bu okul, eğitiminde

“

Nusaybin Okulu gibi, M. 530 senesinde Fırat nehri kıyılarında kurulan Kinnesrin Okulu da Edessa Okulunun yerini tutmuş, Yunan felsefesine geniş yer vermiş ve Süryanilerin en büyük ilahiyat okullarından biri olmuştur. Müslümanların bölgeyi fethinin ardından bu ilim merkezlerindeki ilim adamları, çevirileriyle yeni bir safha başlatmışlardır. Okulun en büyük alimlerinden olan Urfalı Yakup, Müslümanlarca Yakup el-Ruhavi olarak anılmıştır.

”

“

Süryaniler II. ve III. asırda gayet mükemmel Grekçe öğrenmişler ve bu sebeple de okudukları eserleri kendi dilleri olan Süryaniceye tercüme etmişler. Miladi IV. asra gelince, Süryaniler arasında Grekçe artık mecburi bir öğretim ve ilim dili haline gelmişti.

”

Yunan felsefesine geniş yer vermiş ve bilhassa VII. asrın başlarında Süryanilerin en büyük ilahiyat okullarından biri olmuştur. Felsefe alanında da Edessa Okulunun yerini tutmuştur. Kinnesrin okulunun en büyük âlimlerinden bazıları Severe Sebaht (ö. 667), Baladen Athanasios (ö. 696) ve Yakup el-Ruhavi (ö. 708)'dir. İslam fetihlerinin Kuzey Mezopotamya'ya odaklanması ve bölgedeki kentlerin bir bir fethinin ardından başta Edessa olmak üzere bölgedeki ilim merkezleri ve bu merkezlerdeki ilim adamları çevirilerle yeni bir safhayı başlattılar.³⁶ Urfalı Yakup 7. asır Süryani âlimlerinden olup, Müslümanlarca Yakup el-Ruhavi (633-708) olarak tanınmaktadır.³⁷

M. VIII asır, aynı zamanda bir duraklama devresidir. Bu asır hem Nasturiler hem de Yakubiler için pek sönük geçmiştir. Yalnız Emeviler döneminde (661-751) kuzey Mezopotamya şehirlerinde sükûnet ve asayiş tekrar yerleşince, Hristiyan Süryaniler o zamanlara kadar kendi aralarındaki mezhep kavgalarından vazgeçerek yeni din olan İslam'a karşı savunma ve hatta hücum için aralarında birleştiler. Hatta Suriyeli Hristiyanlardan Ebu Nuh el-Enbari (ö. 803) İslam devleti hizmetinde Musul'da resmi bir vazife ifa ettiği sıralarda "Kuran'a Reddiye" adlı bir eser yazmıştı.³⁸ İslam dinine karşı bu savunma ve hücumda birleşme IX. asırda İslam'la barışmaya dönüşmüştür. Süryanilerle diğer Hristiyan grupların ilişkileri düzelmiştir. Başlangıçta tıp, astronomi sonra mantık ve felsefe sahasında Süryani dilinden Arapçaya çeviri dönemi başlamıştır. Felsefi çeviriler, Abbasi Halifesi el-Me'mun (815-833) zamanında resmi bir kimlik kazanmıştır.³⁹ Hatta bölgedeki bu kültürel ortamda yetişen ilim adamları Daru'l-Hikmet'te çeviri yapmak üzere vazife aldılar. Bu iş için çalışan çevirmenler; Huneyn b. İshak (ö. 873), İshak b. Huneyn (ö. 911), Theodoras, Abdullah b. Nazime el-Hemsi (ö. 830), İbn Behriz, Sabit b. Kurra, Ebu Yahya el-Mervezi ve İbrahim el-Kuveyri'dir.⁴⁰

Edessa Okulu ile başlayan felsefi faaliyetler Bağdat'ta Beytü'l-Hikmet'in kurulmasına kadar sürmüştür. Bu aşamada hem Edessa Okulu mensuplarının, hem de Harran Okulu mensupları tercüme faaliyetlerinde çaba sarfettiklerini görmekteyiz.

“

Emeviler döneminde kuzey Mezopotamya şehirlerinde sükûnet ve asayiş tekrar yerleşince, Hristiyan Süryaniler o zamanlara kadar kendi aralarındaki mezhep kavgalarından vazgeçerek yeni din olan İslam'a karşı savunma ve hatta hücum için aralarında birleştiler.

İslam dinine karşı bu savunma ve hücumda birleşme 9. asırda İslam'la barışmaya dönüşmüştür. Süryanilerle diğer Hristiyan grupların ilişkileri düzelmiştir. Başlangıçta tıp, astronomi sonra mantık ve felsefe sahasında Süryani dilinden Arapçaya çeviri dönemi başlamıştır.

Abbasi Halifesi el-Me'mun zamanında resmi kimlik kazanan çeviri işi için Daru'l Hikmet kurulmuş ve Huneyn b. İshak, İshak b. Huneyn, Theodoras, Abdullah b. Nazime el-Hemsi, İbn Behriz, Sabit b. Kurra, Ebu Yahya el-Mervezi ve İbrahim el-Kuveyri tercüme faaliyetleri için resmi görev almışlardır.

Edessa Okulu sayesinde, antik birikimler, Helen bilim ve felsefesi, Süryanice çeviriler aracılığıyla Arapça'ya; Araplardan da çok sonraları ortaçağ Avrupa'sına aktarılmıştır.

”

Beytü'l-Hikmet'teki tercüme çabaları bu felsefi faaliyetlerin bir devamı sayılabilir. Hatta Farabi (870-950) Bağdat'taki bu geleneğe bağlı olanları bulmuş, sözcülimi Yuhanna b. Haylan'dan ders okumuş ve Aristo'nun el-Burhan adıyla çevrilen eserini baştan sona kadar ondan okumuştur. İslam felsefesinin oluşumunda felsefi gelenek büyük ölçüde Urfa'da açılan bu okulla başlamış, Abbasiler döneminde bu gelenek Arapça'ya çevrilmek suretiyle devam ettirilmiştir. Bu geleneği devam ettirmek İslam filozoflarına nasib olmuş ve onlar üzerlerine düşen bu işi başarıyla yerine getirmişlerdir.⁴¹

Urfa 900 yıl boyunca Fırat vadisinde hem kilise hem de edebiyat ve felsefi çalışmalarının merkezi olmuştur. Şehir, bölgedeki dinsel etkinliklerin ve edebiyatın kesintisiz başarılarında en büyük paya sahiptir.⁴² Edessa Okulu sayesinde, antik birikimler, Helen bilim ve felsefesi, Süryanice çevirilerin aracılığıyla Arapçaya aktarıldı; Araplardan da, çok sonraları ortaçağ Avrupa'sına aktarıldı.⁴³

Urfa'daki ilmi birikim edebiyat, ilahiyat ve felsefeden ibaret değildi. Bu alanlar kadar önemli olan bir başka saha da sağlıkla ilgili yapılmış çalışmaların.

Edessa Okulunda

Tıp Eğitimi ve Hastanesi

M.Ö.1. bin yılda ilkel anlamda da olsa, Mezopotamya'da hastanelerin kanıtları vardır. Budizm'in yükselişi ile milattan önce 6. yüzyıla ait bize sunulan sınırlı kanıtlara göre, Hindistan'da bir tür hastane kurulduğuna dair bir bilgi bulunmaktadır. Budizm'in yayılmasıyla doğuda hastaneler, Çin ve Güney'de ortaya çıktı. Hristiyan öncesi dönemlerde Doğu Asya'da genellikle manastırlar, bu anlamda bir görevi ifa etmekte idiler. Eski Yunanlılar hastanelerde bu şekilde tanımlanmadılar. Her ne kadar birçoğu iyileşme tesislerinin "Asklepieia" erken yatış şeklini temsil ediyordu. Başlangıçta askeri amaçlar için tasarlanmış Roma valetudinari (MS 1. yüzyıl), ilk gerçek hastaneyi temsil etti, fakat sivillere açık değildi. Zaman içinde sınırlı sayıda sivil nüfus, köleler ve gladyatörler için kurumlar ortaya çıktı, Küçük ev hastaneleri (nozokomya) ya da doktorların danışmanlık odaları (iatreia, tabernae medicae) gibi tedavi mekânlarının oluştuğu anlaşılmaktadır. İlk olarak modern anlamda hastane oluşumu, milattan sonraki yüzyıllara tekabül eder.⁴⁴

Roma'da ilk hastane 390 yılında bir Romalı zengin dul bir hanımefendi tarafından servetini harcayarak (Jerome, Ep. Lxxvii, Ad Oceanum de Morte Fabiolae) yapıldığı ifade edilir. Diğer iki zengin kadın, Pulcheria ve Pauline, daha sonra onun örneğini takip etti ve Konstantinopolis ve Kudüs'teki hastaneleri inşa etti ya da şehir halkına bağışladı. Empress Eudoxia, (401, 465) ayrıca Kudüs'teki bir hastanenin inşasını emretti.⁴⁵

“

Miladi 4. ve 5. yüzyıllarda Urfa'da üç hastanenin var olduğu ifade edilir. Bunlardan biri vebadan etkilenenlere hizmet etmek için Aziz Efraim tarafından kurulan Edessa Hastanesidir. Bu hastanenin 300 yataklı olduğu ve 375 yılında bir veba salgını sonrasında kurulduğu belirtilir.

”

Aynı dönemlerde Edessa'da (Urfa) ise üç hastanenin var olduğu ifade edilir. Bunlardan biri vebadan etkilenenlere hizmet etmek için Aziz Efraim tarafından kurulan Edessa hastanesidir. Bu hastanenin 300 yataklı olduğu ve 375 yılında bir veba salgını sonrasında kurulduğu belirtilir. Takip eden yüzyılda, çoğu zaman yetimler ve yoksullar için ilgili binaları olan bir dizi manastır temelli hastaneler de aktif hale getirilmiştir. Edessa'da diğer hastane yaklaşık 420 yıllarında piskopos Rabbula tarafından kurulmuştur. Özellikle hasta ve ölmekte olan yoksullar için kurulan bu hastane; erkekler ve kadınlar için ayrı tesisleri içermektedir. Bu hastanenin aynı zamanda erkek ve kadın hastaları tedavi etmek için ayrı doktor ve tıbbi personellerinin olması ayrıca kayda değer bir husustur.⁴⁶ Sağlık alanında cinsiyet farkı gözetilerek oluşan kurumsal kimlik, mahremiyet kavramının şehirdeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Altıncı yüzyılın başlarında, Büyük Kilise'nin papazları, papaz Mar

Tewath-il ve Mar Stratonicus (Bir süre sonra piskoposluk görevine atanmıştır.) Harran şehrine bağlı binaların arasında bir revir oluşturmuşlardır.⁴⁷

Edessa Hastanesini, Edessa Okulunun bir yan kuruluşu gibi anlamak gerekir. Bu anlamda Edessa Okulunu sadece bir teoloji ve felsefe okulu olarak düşünmemek gerekir. O aynı zamanda tıp eğitimi veren bir okuldur. Edessa okulunda ilahiyat önemli bir konu olmasına rağmen ilahiyat içeriğinin dışında tıp eğitim öğretimi de yapılmakta idi. Hatta kentte büyük bir hastanenin varlığı ve burada tıp eğitimin yapıldığına dair bilgiler Edessa'da tıpla ilgili araştırma yapıldığına dair ipuçlarını vermektedir.

Cüzzamlı ve uyuz hastaların tedavi edilmeye çalışıldığı düşüncesi de bu düşüncüyü kuvvetlendiren bir husustur.⁴⁸ Edessa'daki tıp okulunun kökenleri Babilonya, Pagan ve Heretik kültüre dayanmakla birlikte özellikle Edessalı bilginlerin çalışmaları Grek filozof ve teologların çalışmalarıyla, tıp yazmalarına dayanmaktadır. Edessa Tıp Okulu Hipokrat ve Galen modeli tıp eğitimi yapılanmasını esas aldılar. Aslında 313 yılında Roma İmparatoru Konstantin, Hristiyan mezheplere halk hastaneleri kurulma özgürlüğü tanıdı. Bu anlamda antik hastaneler arasında yer alan Edessa Cüzzam Hastanesi, St. Efraim tarafından kuruldu.⁴⁹ Edessa Okulu Grek tıbbının değişmez ve IV. yüzyıl dünyasında rakipsiz geleneklerini eğitimini yapmakla ön plana çıkmıştır. IV. yüzyılın ilk dönemlerinde kentte başlayan Hristiyan teolojisinin eğitimi tıp eğitimini ikinci plana atmıştır. Fakat buna rağmen Tıp ile ilgili çalışmaların artmasında iki faktör etkili olmuştur.

Emevi dönemine ait tıbbi aletler

“

Bölgeye Anastasius'un düşüncelerini destekleyen bir rahibin atanması, Nasturilerin Bizans Katolik kilisesinden ayrılmasına yol açtı. Bu durum, Edessa Okulu için de sonun başlangıcı oldu.

”

Hipokratik gelenekler ile Galen'in metinleri tıp ile ilgili çalışmalara ilgiyi artırmış, aynı zamanda bu ilgi tıp öğrencilerinin sayısını da artırmıştır. Bu iki faktör tıp ile ilgili teolojik çalışmaların sayısında da artış sağlamıştır.

Bu iki ekolün üyesi olan Edessa Tıp Okulu, tıp eğitimi için kayda değer bir enstitü olmuştur. Edessa bu dönemde iki hastaneye sahiptir. Kentteki hastanelerden biri St. Efraim Hastanesi'dir. Bu hastanenin 350⁵⁰ veya 375 veba salgını esnasında inşa edildiğini bilmekteyiz. Yatak kapasitesinin 300 kişi olan⁵¹ hastanede, akademik çalışmalara da imza atmıştır. Özellikle bu akademide IV. yüzyıldan sonra bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Eusebius'un din tarihi olduğu kadar Bostra'nın Titus'un Maniheistlere karşı söylevleri, Eusebius'un Martyrs ve Theophania'sı bu akademide Süryaniceye çevrildi. Yine bu akademide Mopseustia'nın Theodore çalışması, Porfisyus'un İsağojisi, Aristo'nun Hermeneutika'sının Süryanice çevirileri yapıldı. Bu son iki çalışmaya ilaveten Antakyalı baş doktor başdiyakoz ve bir papaz olan Probus tarafından Aristoles'in Analitika Priora'sı yorumlanarak ilaveli basıldı. Bir yüzyıl sonra bölgeye atanan Nestorios'tan sonra Anastasius'un düşüncelerini destekleyen bir rahibin atanması Nestorias ve taraftarları 431 Bizans Katolik kilisesinde ayrılmasına neden oldu. Bu tarihten itibaren de Nasturiler olarak adlandırılmaktadır. Bu durum Edessa Okulu için de sonun başlangıcı oldu. Akademi bu yeni mezhebin merkezi oldu. Onun teologları heresi (sapkın) kahramanlar oldu.⁵²

Mezhap çatışmaları her ne kadar Edessa okulunun dağılmasına neden olmuş ise başta Edessa'da olmak üzere hekimlerin sosyal statüsü oldukça yüksek idi. Bizans kanunlarına göre öğretmenler gibi hem şehirdeki hem de köydeki doktorlar “Collatia Lustralis” adlı vergiden, askerlere yatacak yer temin etme ve angarya bir iş olan yetimlere vasilik etme yükümlülüğünden muaf tılar. Yasanın hekim ve eğitimcilere sağladığı statünün

kaynağı “hekimler bedenleri, bilginler ruhları iyileştirir”, maddesidir.⁵³

Edessa Okulunun devamı olan Nusaybin Okulu VII. yüzyıla kadar parlak bir devir geçirmiştir. IX. yüzyılda Bağdat'ta yeni bir okul açıldı. Nusaybin Okulu popülaritesini kaybetti.⁵⁴ Nusaybin medresesinde din ilimlerinin yanında Hipokrat ve Galen'in tıp kitaplarıyla Aristo'nun mantığının bazı bölümleri de okutuluyordu.⁵⁵ Edessalı doktorların şöhreti, sadece Osrhoene bölgesiyle sınırlı kalmamış İran sarayına kadar gitmiştir. Procopis, Edessa'nın yerlisi olan Stefanos adlı bir hekimden bahseder. Stefanos'un zamanın hekimleri arasında dikkat çekici bir bilgiye sahip olduğunu, hastalanan Pers hükümdarı Kabad'ı iyileştirdiğini, karşılığında büyük bir servete sahip olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

6. Yüzyılın ünlü Edessa'lı hekimisi Stefanos sadece hekimlikteki başarılarıyla tanınmamaktadır. Aynı zamanda Bizans imparatoru tarafından Pers Kralı 1. Hüsvrev'in 544'deki Edessa kuşatmasını kaldırması için elçi olarak da gönderilmiştir.⁵⁷ Edessa Hastanesi ve hekimleri, hem yaşadıkları bölgenin yöneticileri ve halklarına hem de kendilerinden sonraki çağlara katkı sunmuşlardır. Bu anlamda antik Edessa hastanesinin öğretim müfredatı, hastanede yatış hizmeti gibi çalışma pratikleri sonraki yüzyıllara da örneklik teşkil etmiştir. Hastanelerin yatış hizmetleri verme, ortaçağlarda ortaya çıkan bir süreçtir. 10. yüzyıla kadar az sayıda hastane vardı. “İslam'ın Altın Çağı” 10. Yüzyıl olarak kabul edilir. Bu dönemde Müslüman ülkelerinde muhteşem hastaneler kurulmaya başlandı. Hristiyan ve İslami hastane inşaatçıları birbirlerinden çok şey öğrendiler, fakat 13. ve 14. yüzyıl İslam hastaneleri açık bir şekilde Hristiyan meslektaşlarından daha gelişmiş bir düzeyde idiler.⁵⁸

“

Edessa'da diğer hastane yaklaşık 420 yıllarında piskopos Rabbula tarafından kurulmuştur. Özellikle hasta ve ölmekte olan yoksullar için kurulan bu hastane; erkekler ve kadınlar için ayrı tesisleri içermekteydi. Bu hastanenin aynı zamanda erkek ve kadın hastaları tedavi etmek için ayrı doktor ve tıbbi personellerinin olması ayrıca kayda değer bir husustur.

”

DİPNOTLAR

- ¹ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1940, s. 10–11; Abdullah Ekinci, *History of Thought and Science, Şanlıurfa The City of Civilizations Where Prophets Met*, ed. Abdullah Ekinci-Alparslan Açıkgeçen, İstanbul 2017, s. 122; Abdullah Ekinci, *Harran Mitolojisi ve Tarihi*, Ankara 2008; Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti*, Ankara 2006, s. 199-214.
- ² H.J.W. Drijvers, "Hatra, Palmyra und Edessa. Die Städte der syrisch-mesopotamischen Wüste in politischer, kulturgeschichtlicher und religionsgeschichtlicher Beleuchtung" ANRWII, 8 (Berlin/New York 1977) 799-906, 863-896 (with bibliography); F. Millar, *The Roman Near East 31 BC-AD 337* (London 1993) 472-481.
- ³ R. Schmitt, "Die Ostgrenze von Armenien über Meopotamien, syrien bis Arabien", in: *Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit*, Beiheft Bonner Jahr-bucher 40 (1980) 187-214, 200-202; G. W. Bowersock, *Hellenism in Late Antiquity* (Cambridge 1990)29-40; D. Feissel, J. Gascou, "Documents d'archives romains inédits du moyen Euphrate", CRAI (1989) 535-561; J. Teixidor, "Deux documents syriaques du IIIe siècle apres J. -C. Provenant du moyen Euphrate" CRAI (1990) 146-166; S. Brock, "Some New Syriac Documents from Third Century A.D." ARAM 3 (1991) 259-267 provides a better reading and interpretation of the two Syriac legal documents; Ayrıca detaylı bilgi için bkz. H. J. W. Drijvers, *Edessa School: Greek Education and Local Culture*.
- ⁴ The Epsitile of Mara bar Serapion, W. Cureton (ed.), *Spicilegium Syriacum* 4 (London 1855) 43-48; 70-76; cf. F. Schulthess, "Der Brief des Mara bar Sarapion", ZDGM 51 (1897) 365-391; Oration of Meliton the Philosopher before Antoninus Caesar, W. Cureton (ed.), *Spicilegium Syriacum*, 22-35, 41-51.
- ⁵ E.R. Hayes, *L'école d Edesse* (Paris 1930) 144-172; W. Liebeschuets, "Hochschule", RAC 15, 901-902; A. Voobus, *History of the School of Nisibis*, CSCO 266, Subs. 26 (Louvain 1965) 7-32; Han J. W. Drijvers, "The School of Edessa: Grek Learning And Local Culture" *Centres Of Learning Learning And Location in Pre-Modern Europe and the Near East*, E.J. Brill Leiden. New York. Köln, 1995, s. 49.
- ⁶ Bakınız S. Brock, "From Antogonism to Assimilation: Syriac Attitudes to Greek Learning", in: N.G. Garsoina, T. F. Mathews, R. W. Thomson (eds.), *East of Byzantium, Syria and Armenia in the Formative Period* (Washington 1982) 17-34.
- ⁷ Voobus, *History* (as in n.8) 9, referring to Bar Hebraeus, *Chron. Eccl. II*, col. 54f.; cf. J. B. Segal, *Edessa 'the Blessed City'* (Oxford 1970) 26 and n.4;
- ⁸ Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul 2005, s. 269.
- ⁹ Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 44,45.
- ¹⁰ Han J. W. Drijvers, "The School of Edessa: Grek Learning And Local Culture" *Centres Of Learning Learning And Location in Pre-Modern Europe and the Near East*, E.J. Brill Leiden. New York. Köln, 1995, s. 49.
- ¹¹ E. R. Hayes, s. 13.
- ¹² E. R. Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 13.
- ¹³ Nihat Keklik, *Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı*, I-II, İstanbul 1969, s. 19–20.
- ¹⁴ Nihat Keklik s. 19–20.
- ¹⁵ Duval, 115, 203; Fikret İşıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, s. 16.
- ¹⁶ W. Barthold, s. 10–11.
- ¹⁷ M. Dağ-R. Öymen, *İslam'da Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 104; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 2.
- ¹⁸ W. Barthold, s. 10–11.
- ¹⁹ E. R. Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 12.
- ²⁰ Nihat Keklik, s. 20.
- ²¹ Y. Kumejr, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, çev. F. Olguner, İstanbul 1976, s. 157; Mehmet Bayraktar, s. 38–39.
- ²² Mehmet Bayraktar, s. 38–39
- ²³ Samir Johna, M.D. F. A. C. S., "From Warriors to Guardians: The Assyrians and Their Role in the History of Medicine", *The American Surgeon*, 68, Oct 2002, s. 927; De Lacy O'leary, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev. Hüseyin Yurdaydın-Yaşar Kutluay, Ankara 1959, s. 17.
- ²⁴ W. Barthold, s. 14.
- ²⁵ Doğu Hristiyanlığı Tarihi'nde Nasturilik olarak bilinen akıma adını veren Doğu Asur Kilisesi'nin kurucusu Nestorius (Nastur) 382'de Roma İmparatorluğu'nun Kommagene eyaletinde, Germanika (Maraş) kentinde doğmuştur. Öğrenimini Antakya ilahiyat okulunda tamamladı. Nastur İskenderiye Okulunun Meryem Tanrı'nın annesi olduğu görüşüne karşı olarak Meryem'in Tanrının annesi olmadığını, insan annesi olduğunu, dolayısıyla İsa'nın insan olarak doğduktan sonra tanrı tabiatını kazandığını savunmakta idi. Hristiyan Kilise Tarihi'nde Diofizitçilik (Çift Tabiatlılık) adı verilen düşünceyi savuyordu. Bu sebeple Nastur'un taraftarlarına Diofizitçiler de denilmektedir. Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Konya 1997, s. 72–74.
- ²⁶ Nihat Keklik, s. 21-22.
- ²⁷ Nihat Keklik, s. 23-23.
- ²⁸ Samir Johna, s. 628; Y.Kumejr, s. 158; M.Bayraktar, s. 38–39; Nihat Keklik, s. 24.
- ²⁹ Josef Wieswhöfre, *Antik Pers Tarihi*, s. 291-293.
- ³⁰ W. Barthold, s. 10–11.
- ³¹ Mehmet Bayraktar, s. 38–39.
- ³² J. B. Chabot, *Asur Edebiyatı*, çev. Vedii İlmen, İstanbul 2008, s. 67–70; Nihat Keklik, s. 24.
- ³³ H. Ziya Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Teşhirleri*, Ankara 1967, s. 16; Mehmet Bayraktar, s. 39; Ahmet Kamil Cihan, "İslam Felsefesinin oluşumunda Edessa Okulu ve Süryaniler", *Gevher Nesibe Sultan anısına düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri, "Harranlı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1995, s. 98.
- ³⁴ Nihat Keklik, s. 26.
- ³⁵ Nihat Keklik, s. 27.
- ³⁶ Bkz. Chase F. Robinson, *Empire and Elites after the Muslim Conquest: The Transformations of Northern Mezopotamia*, Cambridge Un. Pres 2000.
- ³⁷ Nihat Keklik, s. 27–30.
- ³⁸ Nihat Keklik, s. 31.
- ³⁹ Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, İstanbul 1992, s. 18. Ahmet Kamil Cihan, s. 98.
- ⁴⁰ Ahmet Kamil Cihan, s. 98-99.
- ⁴¹ Ahmet Kamil Cihan, s. 99.
- ⁴² E. R. Hayes, *Urfa Akademisi*, İstanbul 2002, s. 11.
- ⁴³ E. R. Hayes, s. 13.
- ⁴⁴ The evolution of the hospital from antiquity to the end of the middle ages L Cilliers, Professor, Department of English & Classical Culture, University of the Free State FP Retief, MB ChB (UCT), D Phil (Oxford), MD(Stell), MRCP; FRCP (Edinburgh) file:///C:/Users/msi/Downloads/806-2308-1-SM.pdf.
- ⁴⁵ L. Cilliers, Fp Retief, The evolution of the hospital from antiquity to the end of the middle ages, file:///C:/Users/msi/Desktop/antiquity%20edessa.pdf erişim trh. 5.08.2018.
- ⁴⁶ Risse, 1999:72; Nutton, 2004:307;
- ⁴⁷ L. Cilliers, Fp Retief, The evolution of the hospital from antiquity to the end of the middle ages, file:///C:/Users/msi/Desktop/antiquity%20edessa.pdf erişim trh. 5.08.2018.
- ⁴⁸ FH. Garrison, *History of Medicine*, Philadelphia, W. B. Saunders, 1929, s. 127; Samir Johna, "From Warriors to Guardians: The Assyrians and Their Role in the History of Medicine", *The American Surgeon*, 68/8, 2002, s. 927; amlf, "The Mesopotamian Schools of Edessa and Jundi-Shapur: The Roots of Modern Medical Schools", *The American Surgeon*, 69/7, 2003, s. 627-630, Urfa çevresindeki bazı su kaynaklarının Cüzzam ve uyuzluk tedavisinde kullanılmış olması ve bu yerleşim birimlerinin bu adlarla adlandırılmış olması konunun yansımaları açısından kayda değerdir. Kent merkezindeki Eyüp Peygamber kuyusu ile Urfa Karaköprü'ye bağlı Aşık mahallesindeki Kane-Gurri/Uyuz Pınarı adı verilen su kaynağı tedavi amaçlı kullanılan su kaynakları arasında yer alır.
- ⁴⁹ William P. Cheshire, "Twins of Terebinth: The Ethical Orijins of The Hospital in the Juedo-Christian Tradition", *Ethics-Medicine*, 19:3, 2003, s. 150.
- ⁵⁰ Milliam P. Cheshire, s.150.
- ⁵¹ Samir Johna, "The Mesopotamian Schools of Edessa and Jundi-Shapur: The Roots of Modern Medical Schools", *The American Surgeon*, Vol 69, Jul 2003, s. 628; Ayrıca bkz. F. Garrison, *History of Medicine*, Philadelphia, 1929.
- ⁵² Samir Johna, s. 628.
- ⁵³ Segal, 138; Edessa'dan Urfa'ya, s. 509.
- ⁵⁴ Mşiha Zha, *Erbil Vekaynamesi*, s. 138–139,146–148; Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 11,133,152, 225–226.
- ⁵⁵ Mehmet Bayraktar, s. 39.
- ⁵⁶ Segal, s. 138; Edessa'dan Ruha'ya, s. 510.
- ⁵⁷ Duval, *Histoire d'Edesse*, s. 205.
- ⁵⁸ The evolution of the hospital from antiquity to the end of the middle ages L Cilliers, Professor, Department of English & Classical Culture, University of the Free State FP Retief, MB ChB (UCT), D Phil (Oxford), MD (Stell), MRCP; FRCP (Edinburgh) file:///C:/Users/msi/Downloads/806-2308-1-SM.pdf.

Gılgamış'ın Ağıdı

Transkripsiyon ve Tercümesi

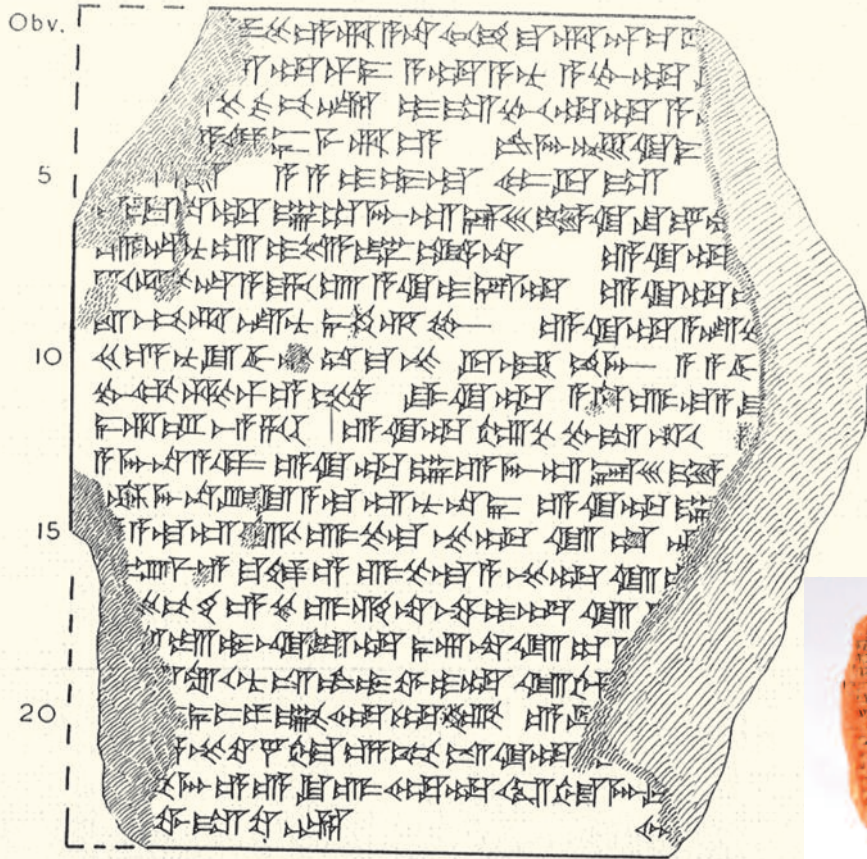
Transkripsiyon:

O. R. Gurney

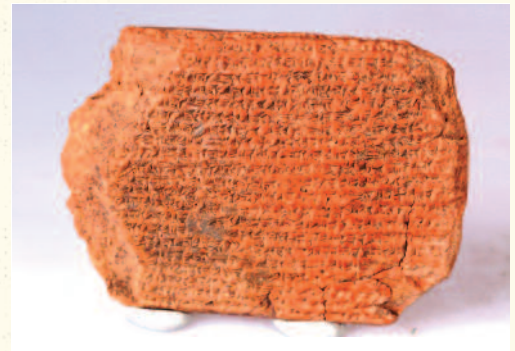
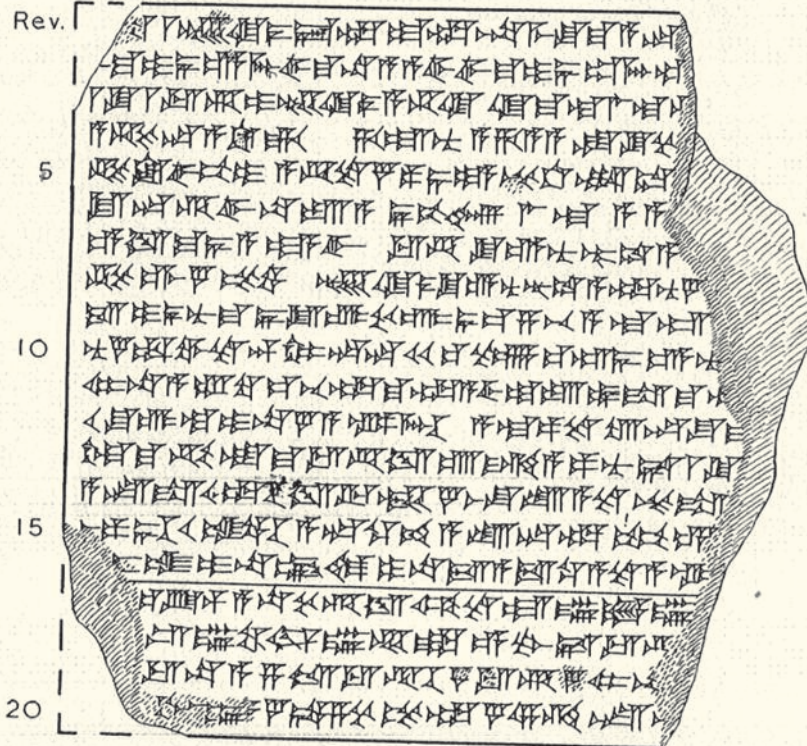
Güncel Transkripsiyon ve Tercüme:

Doç. Dr. Nurgül Yıldırım

Gılgamış'ın Ağıdı Transkripsiyon ve Tercümesi

Sultantepe kazılarında bulunmuş
Gılgamış Destanı yazılı tablet.
(Ön taraf)

Sultantepe kazılarında bulunmuş
Gılgamış Destanı yazılı tablet.
(Arka taraf)

TABLET 15 (SU 51/7-PLATE 27)

Gilgamiš'in Ağdı Transkripsiyon

Öy.

- 1) (mim-mu) úš e-e-ri a-na ná-ma-ri ^{il}GĪŠ.GÍ(N.MAŠ) [izakkara^{ra} a-na] (ib-ri-šú)
- 2) (^{il}En-)[ki-dù ib-ri umm]a-ka šabītu a-ka-a-nu a-bu-ka i[b.nu-u](-ka ka-a-ša)
- 3) (šá u) [s²-m]u zib-bi-šun i-ra-bu-bu-u-ka ka-a-ša (u bu-u-)[ul]
- 4) [šêri] a-di kal me-ri-e harranāt ^{il}En-ki-dù [ina] (^{is}kišti ^{is}erini)
- 5) (lib-)[ka-a-k]a ai i-TUR.LA mûša ur-ra
- 6) ^{il}lib-ku-NA¹-ka ^{amel}šībūt ^{al}DAGAL-eš Uruk^{ki} šu-pur-ru [šá ...]
- 7) ú-ba-nu-um i-kar-rab arki-na lib-ki-ka
- 8) lu-u-nam-ba-a qir-bīt a-ki-i ummi-ka lib-ki-ka [.....]
- 9) ša ina bi-ri-su-nu ni-HĪ-ri-bu lib-ki-ka a-su b[u-šu nim-ru]
- 10) min-dan-nu lu-lim-mu du-ma-mu nêšu rîmû aia-lim [tu-ra-hi]
- 11) bu-ul nam-maš-e šêri lib-bi-ka ^{nâr}ú-la-a šu-[.....]
- 12) ni-tal-lak ina a-ha-šú lib-bi-ka el-lat Pu-ra-ti š[a....]
- 13) mé na-a-di lib-ki-ka ^{amel}eṭlūt ^{al}DAGAL-eš Uruk^{ki} šu-pur-ru
- 14) [x].AG.MEŠ na-ṭu-lu a-la URU nu-na-ir lib-ki-ka ^{amel}[....]
- 15) [šá ina] a-la ERĪ.DÜG.GA ú-še-la-a šum-ka KĪ.MĪN ap[.....]
- 16) [..]-um-me-e ma-har e ú-še-la-a šum-ka KĪ.MĪN [.....]
- 17) [....]. bi hi e še'am ú-kinnu ina pi-i-ka KĪ.MĪN [.....]
- 18) [šá i]š-ta-kan ina KĪ.TA-ka hemêta KĪ.MĪN ap- [.....]
- 19) [šá k]u-ru-u-nu iš-tak-kan pi-i-ka KĪ.MĪN ^{šinnišat}h[a-rim-tú]
- 20) [.....] šamna tap-pa-šiš elî-ka tâba lib-k[u-u-ka]
- 21) [ša bīt]e-mu-tù šá DAM un-qu mil-ki-ka [.....]
- 22) [ahh]e^{MEŠ}-e lib-ku-ú elî-ka kima ahātī^{MEŠ} l[u-.....]
- 23) [....]pi-ra-tú-šun el[î-ka]

Ay.

- 1) [a-na-k]u ana ^{il}En-ki-dù umma-ka abu-ka ina na-me-šu-ma a-ba[-ak-ki]
- 2) šî-ma-i-ni eṭlūti šî-ma-na-aia-šî šî-ma-i-ni šībūti ^{al}[Uruk^{ki}]
- 3) ana-ku ana ib-ri-i ^{il}En-ki-dù a-bak-ki ki-ma lal-la-r(i-ti)
- 4) a-nam-ba-a šar-biš ha-šî-nu a-ha-aia tu-ku-lat (i-di-ia)
- 5) nam-šar šî-bi-i a-ri-te šá pa-ni-ia mu-kil li-du-[.....]
- 6) lu-ba-ri-šî-na-ta-a ni-bi-ih lal-la-aia [.....] (lim-nu)
- 7) e-kim-ma-ni a-ia-šî ib-ri u-dan-nu ṭar-du a-(ka-a-nu šá šadi-i)
- 8) nam-mar šá šêri ^{il}En-ki-dù ku-dan-nu ṭar-du a-ka-a-nu šá [šadi-i]
- 9) ša i-ni-nu-ma ni-li-ú šadu-ú ni-iš-ša-bat a-la URU
- 10) nu-ša-al-pi-te ^{il}Hum-ba-ba šar ^{is}kišti ^{is}erini dan-nu (e-nin-na)
- 11) mi-na-a šit-tú iš-bat-ka-ma ka-a-šî at-ta-tur-ra-ma l(a ta-šim)-[mi-in-ni]
- 12) u šu-u la i-na-šá-a rêšê-šú a-la-pa-te lib-ba-šu-ma (la i-nak-ku)-[ud]
- 13) mim-ma-ma ik-tu-ma ib-ri kîma kallati pa-nu-uš ana-ku (kima a-ri-e)
- 14) a-su-ra eli-šú kîma nêšî šá aš-šu-ta-a-te mu-ra-[ni-šu] (at-ta-na-as-har)
- 15) ina pa-ni-šú u arki-šú a-ba-qa-am a-ta-ba-ka qu-un-[šil-li-iš]
- 16) [pi-i]r-tum i-na-as-HAR i-na-da-a da-qa-a-te a-sak-[kiš]
- 17) [ú ^{il}GĪŠ.GÍN.MAŠ a-na mâti ri-gim ul-te-ši ^{amel}MURUB ^{amel}[.....]
- 18) [^{amel}GUR-[GUR ^{amel}UD.BAN ^{amel}KAB.SAR e-pu-uš ib-r[i.....]
- 19) [.....] ib-na-a ša-lam ib-ri-šú šá ib-ri šá mi-n[a-ti-šú ...]
- 20) [.....]... šá aban uqnî irat-ka šá hurāši zumur-k[a.....]

Tercüme**Öy.**

- 1) Günün ilk ışıkları doğduğunda, Gılgamış (arkadaşına) [şöyle seslendi:]
- 2) “annesi bir ceylan, babası (ise) yabani bir eşek olan Enkidu [arkadaşım] (sen böyle) ya[ratılmıştın].
- 3-4) Süsleri kuyrukları olan, seni ve tüm otlaklardaki sığırları yetiştirenler,
- 4-5) Şimdi (onlar da) sedir ağacı ormanında Enkidu’nun ardından yas tutsun, sussun gece ve gündüz.
- 6-7) Tüm Uruk büyükleri senin yasını tutsun, arkamızdan saygıyla ansınlar bizi, herkes,
- 8) sanki senin annenmiş gibi ağlasın, [...] senin için yas tutsun,
- 9) aralarında biz, ... Belki ayılar, sırtlanlar, [panterler,] (ardından) yas tutsun,
- 10-11) (yas tutsun) vahşi bozkır oyunundaki kaplan, lülümlü geyiği, leopar, vahşi boğa, ayyâlu geyiği ve dağ keçileri.
- 11-12) Yas tutsun yatağını geçmek için kullandığımız Ulâ nehri [.....]
- 12-13) Yas tutsun berrak suyunda ısladığımız Fırat nehri.
- 13) Yas tutsun Uruk’lu adamlar.
- 14-15) [.....], şehrin (kutsal) boğasını yendiğimiz. Yas tutsun senin yüceltilmiş adın için [...] Eridu kentindeki adamlar.
- 15-16) Yas tutsun [.....] senin yüceltilmiş adın için.
- 16-17) Yas tutsun [.....] senin için darı yetiştiricileri,
- 17-18) Yas tutsun senin için tereyağı yapanlar.
- 18-19) Yas tutsun senin içmen için bira yapanlar.
- 19-20) Yas tutsun iyi şaraplarla seni rahatlatan kadınlar.
- 20-21) Yas tutsun evin, karın ... senin sözün.
- 22) Sevgili kardeşim senin kız kardeşin gibi yastayım, belki [.....]
- 23) [.....] onların saçları

Ay.

- 1) Enkidu! Ben senin annen ve baban olmuştum. Senin (gezdiğin) meralarda senin için ağlayacağım.
- 2) Beni duy, Ey Enkidu sesime kulak ver! Beni duy, Ey [Uruk] büyükleri/ermişleri
- 3) Ben tıpkı ağıt yakan kadınlar gibi arkadaşım için acı acı ağlayacağım,
- 4) Yanımdaki balta, kolumdaki güvenilir silah,
- 5) Kuşağımda hançer, önümdeki zırh, arkamdaki siperim ...,
- 6) Bayram kıyafetim, sevinç giysim kötü bir [...] benden uzak tutan
- 7-8) Geniş ülkenin çevik katırı, yabani eşeği ve panteri olan Arkadaşım!
- 9-10) (Birlikte) Dağlar aşmışım, şehrin boğası [...] sedir ormanının kralı Humbaba’yı yendiğim Enkidu!
- 11) Şimdi seni esir eden bu uyku nedir! Sen kararıyorsun ve beni duymuyorsun!
- 12) Niçin o başını kaldırmıyor! Kalbine dokundum, ancak hiç çarpmıyor.
- 13-14) Arkadaşımın yüzü tıpkı bir kuş gibi örtülmüştü, ben ise, kafesteki [kartal gibiyim], çembere sıkıştırılmış bir aslan gibi (acıyla sıkıştığım yerde) önünde ve arkanda (ileri geri) yürüyorum.
- 15-16) Saçlarımı bir tarakla yoluyor ve kopartıp, atıyorum.
- 16) O gözyaşlarımı sildi ve onun (Enkidu’nun) en güzel giysilerini sanki uğursuzlarmış gibi attı.
- 17) [Sonra] Gılgamış ülkenin ileri gelenlerini çağırdı (ve onlara şöyle seslendi) “Ey demir ustası!, Ey [...]-ustası!,
- 18) Ey [.....]-ustası, Ey altın ustası, *kapşarrer*’i arkadaşım için yapın [...]”
- 19) [Sonra] O arkadaşı için uzunluğu [.....] bir heykel tasarladı [..... ve dedi ki:]
- 20) [.....] ... senin bedeninin altından, kalbin lapis lazuliden [.....]

Transkripsiyon: O. R. Gurney (1954)

Güncel Transkripsiyon ve Tercüme: Doç. Dr. Nurgül Yıldırım (2016)

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'da Sağlık Kurumları

Mustafa DAĞ

“

Görünürdeki görevi Urfa'da âmâ (kör) olan insanlara hizmet vermek olmakla birlikte esasen misyonerlik faaliyetlerini yaymaya çalışan Amerikan Bord örgütü tarafından 1902 yılında Urfa Körler Okulu açılmıştır. Bu örgütün temel amacı, günümüzde Filistin ve İsrail'in üzerinde bulunduğu yer olan ve Kutsal Topraklar olarak nitelendirilen bölgelerde Hristiyanlığı yaymaktır.

”

Mustafa DAĞ¹

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Urfa ve çevresinin sağlık alanındaki durumuna bakıldığında, bu döneme ilişkin yeterli bilginin bulunmadığı, var olan bilgi ve kaynakların ise yetersiz kaldığı dikkati çekmektedir. Pek çok Anadolu vilayetinde olduğu gibi Urfa'da da bilimsel tıp ve tedavi yöntemlerinden çok deneyimler sonucunda edinilen geleneksel tıp ve tedavi yöntemleri ile hastaların tedavi edildiğini ortaya koymaktadır. Urfa'da hastane hizmetlerinin 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında başlaması² bu durumu destekler niteliktedir.

Urfa vilayetindeki ilk sağlık kurumları Urfa'ya yerleşmiş olan misyonerler tarafından kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan

topraklara zaman zaman Katolik ve Protestan misyonerler³ gelmiş olsa da bu misyonerlerin özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün hızlandığı 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında akın akın geldikleri dikkati çekmektedir.

Farklı milletler ve devletler tarafından Anadolu topraklarına gönderilen misyonerler gittikleri bölgelerde kendi propagandalarını yapmak ve gizli faaliyetlerini yürütmek amacıyla okullar, ibadethaneler, sağlık merkezleri, eğitim kurumları ve yetimhaneler kurmuş ve bunlar Anadolu'nun çoğu bölgesinde alanında ilkleri temsil etmiştir. Örneğin, görünürdeki görevi Urfa'da âmâ (kör) olan insanlara hizmet vermek olmakla birlikte esasen misyonerlik faaliyetlerini yaymaya çalışan *Amerikan Bord*⁴ örgütü tarafından 1902 yılında *Urfa Körler Okulu* açılmıştır.⁵ Bu örgütün temel amacı ise günümüzde Filistin ve İsrail'in üzerinde bulunduğu yer olan ve *Kutsal Topraklar* olarak nitelendirilen bölgelerde Hristiyanlığı yaymaktır. Nitekim aynı hedefler doğrultusunda vaat edilen topraklarda hâkimiyet kurmak için aynı faaliyetler Yahudiler üzerinden İngilizler tarafından yapılmıştır.⁶ Urfa'ya yerleşmiş olan Amerikan misyonerlerin faaliyetlerinin en önemlilerinden biri daha çok azınlıklara hizmet vermek olmuştur.

Misyonerler bölgede yürüttükleri klinik ve hastane hizmetlerinin yanı sıra özellikle azınlık halkı tedavi etmiş ve onlar için gerekli olan ilaçları ücretsiz olarak dağıtmıştır. Bu bağlamda 1916 yılında Urfa'da yaşayan azınlıklar için 880 dolarlık ilaç yardımı yapıldığı ve bu yardımların ileriki tarihlerde de düzenli olarak devam ettiği dikkate değerdir.

Urfa'da sağlık alanında yeterli donanımın bulunmamasından dolayı Amerikan misyonierlerin bu alanda hizmet verebilmek için Alman Şark Misyonu'ndan destek aldığı bilinmektedir.⁷ Alman misyonierler 1897 yılında Urfa vilayetine yerleştikten kısa bir süre sonra birer klinik, yetimhane, halı fabrikası ve okul açarak Urfa ve

“

Urfa'ya yerleşmiş olan Amerikan misyonierlerin faaliyetlerinin en önemlilerinden biri daha çok azınlıklara hizmet vermek olmuştur. Misyonerler bölgede yürüttükleri klinik ve hastane hizmetlerinin yanı sıra özellikle azınlık halkı tedavi etmiş ve onlar için gerekli olan ilaçları ücretsiz olarak dağıtmıştır.

”

çevresinde yaşayan azınlıklar üzerinde planladıkları hedeflerine ulaşmak için çalışmalarına başlamışlardır.⁸

Amerika, Almanya, Fransa ve İsviçre gibi Anadolu'da misyonierlik faaliyetlerini yürüten devletlerin özellikle Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesinde gerek sağlık alanında gerekse diğer alanlarda vermiş olduğu hizmetlerle bölgede yerleşik birçok Ermeni'nin ve diğer azınlıkların protestanlaşmalarını sağladığı bilinmektedir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın 1914 yılında patlak vermesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda genellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde azınlık durumda bulunan Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtılması sağlanmıştır. Nitekim bu kışkırtmalar neticesinde savaş sürerken Ermeniler Osmanlı'ya karşı ayaklanarak isyan başlatmış ve bu isyan neticesinde ülkede yaşayan binlerce vatandaş evlerini terk ederek göçmen durumuna düşmüştür. Dahası Ermenilerin Anadolu'da Müslüman halka karşı katliam girişimleri başlattığı görülmüştür.⁹

Misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü en önemli alanlardan biri sağlık alanıdır.

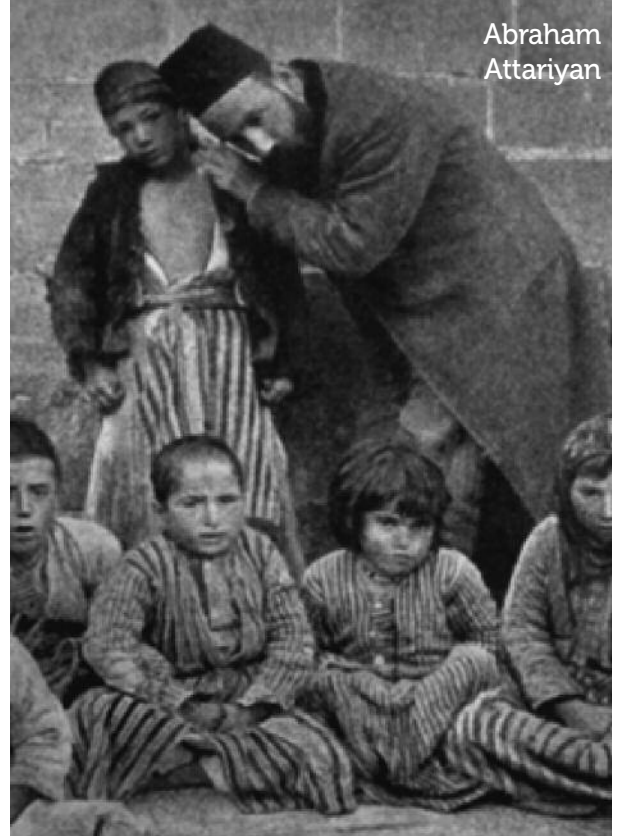
Bu alandaki faaliyetler de daha çok kurumsallaşmaya dikkat edilerek hastane, dispanser, klinik gibi sağlıkla ilgili kurum ve kuruluşların açılmasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda Urfa'da ilk sağlık teşekküllerinin misyonierler tarafından açıldığı dikkate çekmektedir. Urfa'da açılan ilk hastanenin İsviçre (Alman) hastanesi¹⁰ olduğu kaynaklarda geçmektedir.

1. İsviçre (Alman) Hastanesi

İsviçre Hastanesi, 22 Temmuz 1895 tarihinde İsviçre'nin ilk bayan hekimlerinden biri olan Dr. Josephine Therese Zürcher (1866-1932) öncülüğünde Amerikan ve Alman desteği sağlanarak Urfa'nın merkezinde bulunan Bıçakçı Mahallesi'nde bir ev satın alınıp hastaneye dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Antep Amerika Hastanesi'nde görev yapan Abraham Attariyan'ın asistanlığı ile kısa zamanda hasta kabulüne başlamıştır. Kuruluşundan sonraki altı aylık dönem içerisinde 11.970 hastaya bakılmış ve 142 ameliyat gerçekleştirilmiştir. Dr. Zürcher'in hastalanıp işi bırakması üzerine hastane 1897 yılından itibaren işlevsiz hale gelmiştir.¹¹ Bu hastane daha sonra 1898 yılında Urfa'ya gelen İsviçreli Dr. Hermann Christ tarafından onun Basel'de bulunan arkadaşlarından edindiği yardım neticesinde, yeni yapılan binasında 1901 yılında tekrar açılmıştır. Yapılmış olan bu hastanenin mimari yapısına bakıldığında ise geniş avlu içerisinde düzgün kesme taşlardan ve iki ayrı yapıdan oluştuğu görülmektedir.¹² Günümüzde bu hastane Mahmut Nedim Efendi Konağı'nın kuzeyinde açık adrele Atatürk (Dergezenli) Mahallesi Cavsak Sokak'ta yer almaktadır.¹³

1915 tarihli bir arşiv belgesinden hareketle, o dönemde Urfa vilayetinin Dergezenli Mahallesi'nde bulunan hastanenin Almanya'nın Postdam şehrinde bulunan Doyçe Orient (Deutsche Orient)¹⁴ isimli esasen misyonerlik faaliyeti için kurulmuş bir hayır şirketinin desteğiyle kurulduğu bilgisine ulaşılmıştır.¹⁵

Hastane iki kapı, elli yedi pencere, yirmi üç oda ve

Abraham Attariyan

bir ahırdan müteşekkildir. Ayrıca arşiv belgesinde hastanenin tapu kayıtları ve binanın yapısı hakkında da bilgi verilmiştir.¹⁶

İsviçre Hastanesi avlusunda muayene edilmek üzere bekleyen Urfalı hastalara ait görüntü.

ZÜKÛR VE İNÂS GU

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سنه ١٣٠٤
مقره و تبریز و عباس آباد

REBâ HASTANESI

افترار کور و انانان

مقیما
برسا

Bölgede bulunan Alman ve Amerikan misyonerlerinin ortak çalışmaları ve destekleri neticesinde, Mahmut Nedim Efendi Konağı'nın kuzeyinde kurulmuş olan bu hastanenin imarında ve sağlık personelinin sağlanması konusunda büyük destek sağlayan Amerikan misyonerlerinden dolayı hastane aynı zamanda Amerikan Hastanesi olarak da kayıtlara geçmiştir.¹⁷

Misyonerler tarafından Urfa'da kurulmuş olan bu hastanenin görünürdeki görevi bölge halkına özellikle de azınlıklara sağlık hizmeti vermek olsa da asıl hedefleri ve gizli görevleri ise azınlıkları kontrol altında tutmak ve istedikleri şekilde yönlendirmek olmuştur. Bunu yaparken de en çok Ermeniler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Örneğin 1895 yılında Urfa vilayetinde çıkan isyanda, isyancıları yönlendiren kişinin Amerikan Yetimhanesi'nde müdürlük görevini yapan Francis H. Leslie olduğu ve Amerikan Hastanesi'nin de Ermeni isyancılarla bağlantılı olduğu bilinmektedir.¹⁸

Amerikan misyonerlerin Urfa'da açmış olduğu bu kurumlar aracılığı ile yapılanlar sadece bu olayla sınırlı kalmamış, Milli Mücadele döneminde de benzer olaylar içerisine girilmiştir. Milli Mücadele devam ederken Urfa Amerikan Hastanesi, Fransızlar tarafından üs olarak kullanılmış ve bunun neticesinde buradan Fransız kuvvetleri tarafından açılan ateş sonucu Kuvâ-yi Milliye'ye ağır kayıplar verdirtilmiştir. Amerikan Hastanesi Fransızlara sadece üs olarak verilmesinin yanında bu kurumun başında bulunan Bayan Holmes tarafından Urfa Mutasarrıfına Türklerin "haksız ve asi" olduklarını belirten mektubu ise aralarında gerçekleşen ittifakın denli güçlü olduğunu göstermektedir.¹⁹

Milli Mücadele döneminde, 1920 yılında hastanede hekim olarak görev yapan Vischer görevden ayrılmış ve

yerine Künzler göreve başlamıştır. Türk hekimlerin ve eczacıların bölge halkını yanlarına çekmeye başlamasıyla birlikte Künzler, 1922 yılında İsviçre Hastanesi'nden ayrılarak Urfa'daki çalışmalarına son vermiştir. Hastanenin kapatılışını ve Urfa'dan ayrılışını şu sözlerle ifade etmiştir:

"...Bağırma taş basarak, en azından şimdilik, Urfa'nın (hastanemizin) tasfiyesine karar verdim... uğrunda en büyük emekleri ve sevgiyi feda ettiğimiz bu memlekette ebediyen uzak kalmak mı gerek?"²⁰

Yaklaşık olarak yirmi iki yıl Urfa halkına hizmet veren bu hastane maddi yetersizlikler, personel noksanlığı ve çeşitli nedenlerle 1922 yılında kapatılmıştır. Hastane binası uzun zaman kendi kaderine terk edilmişse de daha sonra 2002 yılında ŞURKAV'ın sağlamış olduğu imkânlar sonucunda restore edilerek günümüzde Geleceksel El Sanatları Merkezi (GESEM) olarak faaliyettedir.²¹

İsviçre Hundwil (1871) doğumlu Dr. Jakob Künzler, Doğu Alman Misyonu tarafından 1899'da Urfa'ya gönderildi.

İsviçre Hastanesinde bir hastanın ameliyat edilmesi.

2. Millet Hastanesi (Gurebâ Hastanesi, Devlet Hastanesi)

Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık alanında halka hizmet vermek amacıyla Sultan Abdülmecid (1823-1861) döneminde açılan Gurebâ²² Hastahanesi, ilk ve resmi olarak *Bezmiâlem Gurebâ-yi Müslimîn Hastahanesi* ya da *Bezmiâlem Hastahanesi* olarak isimlendirilmiştir. Daha sonraki süreçlerde ise *Vakıf Gurebâ Hastanesi* ve *Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi* gibi çeşitli isimlerle anıla gelmiş olan bu hastane ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da kurulmuştur. Daha sonraki süreçlerde ise Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde ve İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunan diğer bölgelerde kurulmaya başlanmıştır.²³

Hastane II. Abdülhamid (1842-1918) döneminde kurulmasından dolayı *Urfa Hamidiye Hastanesi* olarak isimlendirilmiştir. Halep vilayeti Salnamesi'nde Urfa Sancağı'nda 1904 yılında yalnızca bir hastanenin olduğu belirtilmektedir.²⁴ Bu hastanenin Urfa Mutasarrıfı Ethem Bey²⁵ liderliğinde kurulduğu ve inşasına Urfa'da sürgünde bulunan, ittihatçı ve Urfa Mekteb-i İdadi Müdürü İhsan Şerif Saru'nun (1866-1939)²⁶ nezaret ettiği bilgisi yer almaktadır.²⁷

Bu hastanenin Gurebâ Hastanesi olduğu düşünülmektedir.

II. Abdülhamid'in emriyle 1903 yılında kurulmuş olan bu hastane, kesme taştan, U planı ile ve iki kat şeklinde inşa edilmiştir. Yapının güney cephe yönünde sütunlu balkon ve bina köşelerinde sütunlar bulunmaktadır. Hastanenin inşasının geceli gündüzlü on bir aylık bir çalışmayla bitirilmesi üzerine hastane hiz-

mete açılmıştır.²⁸ Hastanenin açılışından sonra hastane ile ilgili başta usulsüzlük olmak üzere çeşitli şikâyetlerin gündeme geldiği bilinmektedir. Buna karşılık olarak, 27 Mayıs 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi 2. Şube tarafından Urfa Mutasarrıflığı'na gönderilen bir belgede Gureba Hastanesi'nin inşası için bedeli seksen beş bin altı yüz kuruş olan bir han ve iki hanenin Urfa Belediyesi tarafından satış işlemlerinde herhangi bir usulsüzlüğün olmadığı ve satış işlemlerinin feshedilme talebinin gerçekleşmeyeceği bilgisi yer almaktadır.²⁹

Urfa Hamidiye Hastanesi'nin kurulmasından hemen sonra İsviçre Hastanesi'nde tabiplik görevinde bulunan Dr. Fischer, Hamidiye Hastanesi'nin başhekimlik görevine getirilmiştir. Ayrıca hastanenin hekim ihtiyacını gidermek amacıyla İstanbul'dan Op. Dr. Radilis Efendi cerrah olarak getirilmiştir.³⁰ 14 Ekim 1909 tarihinde Şam Belediyesi'nde hekimlik görevinde bulunan İbrahim Hakkı Efendi, Urfa Gureba Hastanesi operatörü olarak iki bin beş yüz kuruş aylıkla göreve başlatılmıştır.³¹

1927 Urfa Salnamesi'nde, yapının Urfa şehrinin kuzey doğusunda yer aldığı, yüksek bir arazide hoş bir tarzda inşa edildiği ifade edilmektedir. Hastanenin hastalarını tedavi etmek için her türlü araç gerece sahip olduğu, Müslim ve Gayrimüslim ayırımına gidilmeden Urfa vilayetinde yaşayan fakir halka ücretsiz tedavi hizmeti sunarken halk içerisinde maddi durumu iyi olan insanlara ise uygun fiyat karşılığında tedavi hizmeti verdiği belirtilmektedir. Yine hastanede yapılan ameliyatların çoğunun başarılı bir şekilde sonuçlandığına değinilmektedir.³²

Urfa Hamidiye Hastanesi de olarak anılan binanın inşaatı 11 ayda tamamlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa'nın tek resmi sağlık kurumu olan ve halk arasında Memleket Hastanesi olarak da adlandırılan bu hastanenin 1926-1940 yılları arasında yıllık bütçesi, hastanede bulunan yatak sayısı ve tedavi edilen hasta sayısı ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 2. 1'de gösterilmiştir:

Tablo 2. 1. Urfa Memleket Hastanesi idare istatistikleri (1926-1940)

Yıl	Yıllık Bütçe (Lira)	Yatak Sayısı	Tedavi Edilenler		
			Yatakta	Ayakta	Toplam
1926	22.513	50	394	-	394
1927	30.116	50	417	-	417
1928	20.976	50	345	374	719
1929	27.106	50	294	384	678
1930	21.101	50	444	641	1.085
1931	20.490	50	561	2.267	2.828
1932	22.769	50	588	2.814	3.402
1933	19.876	50	550	2.792	3.342
1934	20.271	50	678	2.702	3.380
1935	24.386	50	760	2.235	2.995
1936	28.220	50	676	2.046	2.722
1937	21.994	50	576	3.625	4.201
1938	22.162	50	595	4.332	4.927
1939	25.306	50	721	4.117	4.838
1940	25.440	50	747	5.505	6.252

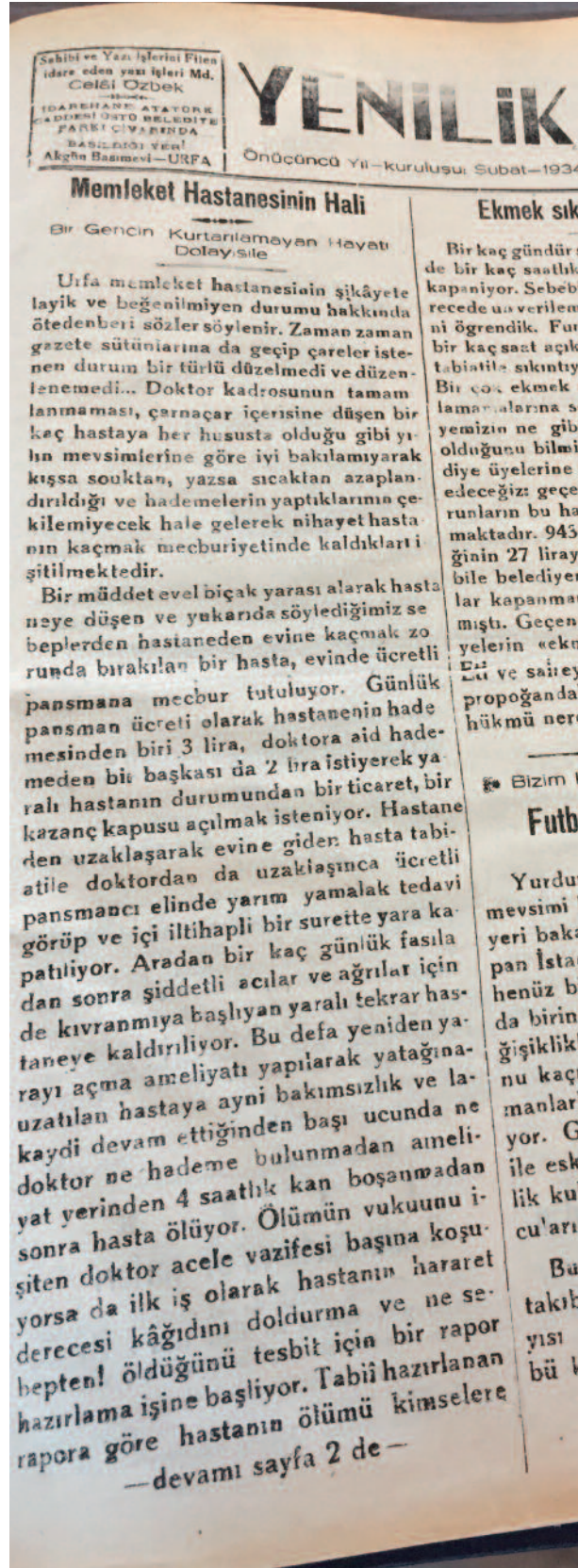
istikleri (1926-1940)

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü, C. 12, Neşriyat No: 194, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1942, s. 119.

Tablo 2. 1'de yer alan veriler incelendiğinde hastanenin yatak sayısının zaman içerisinde hep aynı kaldığı ve bütçenin de ciddi bir artış göstermemesine rağmen tedavi edilen toplam hasta sayısına bakıldığında memleketin tek hastanesi olması hasebiyle hasta sayısında zaman zaman düşüş olmakla birlikte genel olarak artış olduğu dikkati çekmektedir.

Yerel basında yer alan haberlere göre 1942 yılında hastanenin yeniden modern bir şekilde hizmet vermesi amacıyla tadilat altına alınması için hastaneye 13 bin lira bütçe ayrıldığı belirtilmiştir.³³ Hamidiye Hastanesi ya da halk arasında Gurebâ Hastanesi olarak adlandırılan hastanenin 1945 yılında Millet Hastanesi olarak isimlendirildiği görülmektedir.³⁴

1 Ekim 1947 tarihinde *Yenilik*'te yer alan bir haberde; hastanenin hekim ve personel açısından eksikliğinin çok olduğu, ayrıca var olan hekimlerin hastalara iyi davranmadıkları ve gelen hastalardan hem hekimin hem de hademelerin fazla para aldığına yer verilmiştir.³⁵ Alınan ücretin fazla olmasından dolayı gelen şikâyetlerin hem Urfa hem de yurt geneline yayılmış olmasından dolayı Sağlık Bakanlığı bu konuda çözüm arayışına gitmiş ve muayene ücretini 50 kuruş olarak belirlemiştir.³⁶

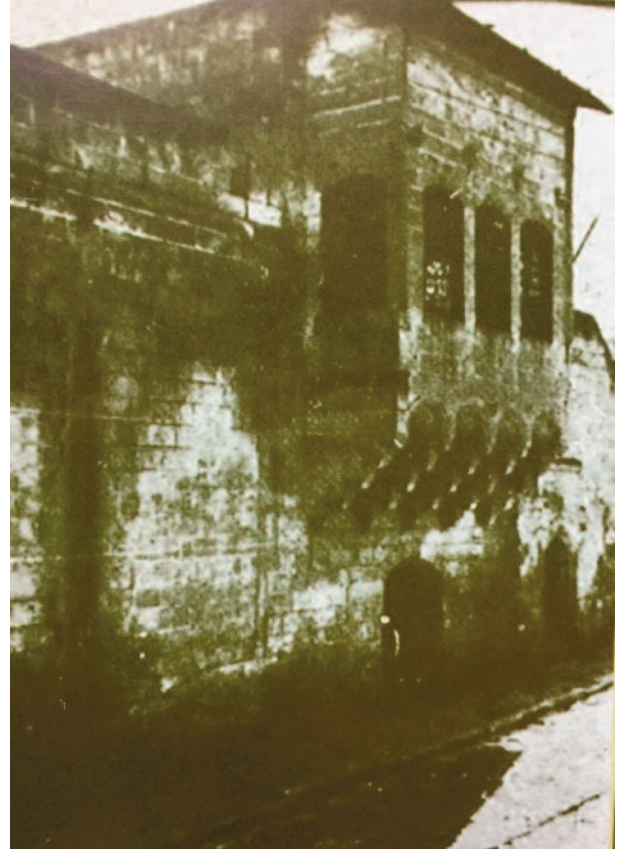
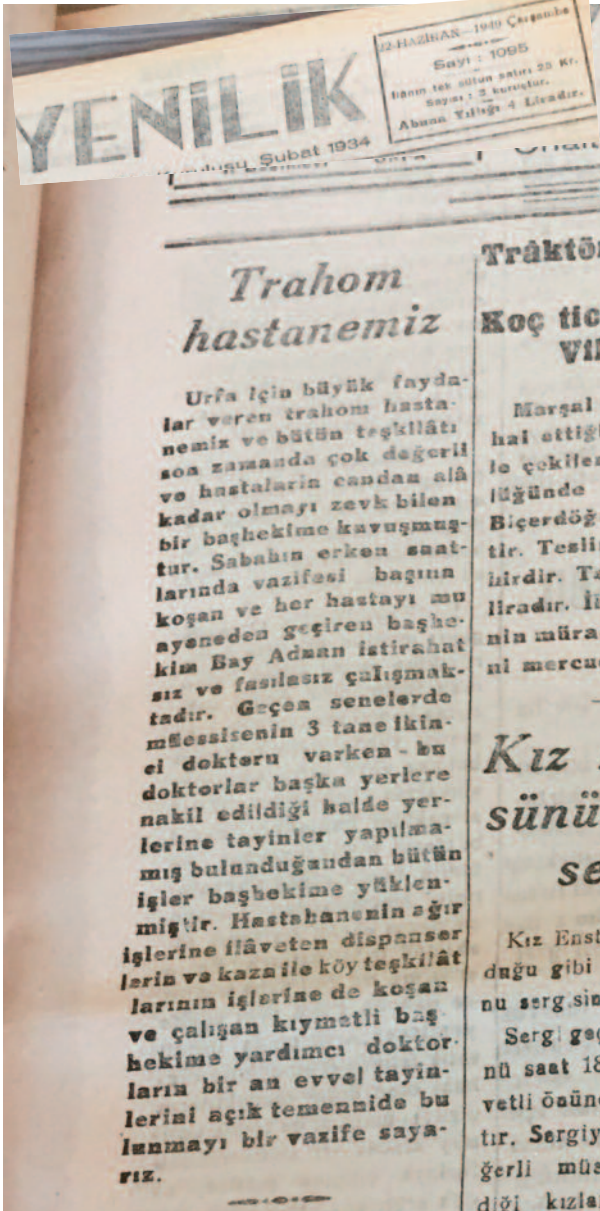

Daha sonraki süreçte ise Devlet Hastanesi ismini alacak olan bu sağlık kurumunun binası günümüzde Ağız ve Dış Sağlığı Merkezi olarak kullanılmaktadır.³⁷

3. Urfa Trahom (Mücadele) Hastanesi

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Urfa halkına sağlık hizmeti veren bir diğer önemli sağlık kurumu ise Urfa'da açılan Trahom Mücadele Hastanesi'dir. Trahom Mücadele Hastaneleri yurt genelinde farklı vilayetlerde kurulmakla birlikte hastanenin adından da anlaşılacağı gibi özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın olarak görülen trahom hastalığı ile mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. *Körler Memleketi* olarak adlandırılan Adıyaman ve hastalığın yaygın olarak görüldüğü bir diğer il olan Malatya'da da birer Trahom Mücadele Hastanesi kurulmuştur.³⁸

Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Güneydoğu Anadolu vilayetlerinde yaygın olarak etkisini hissettirmeye başlayan trahom hastalığı ile mücadelede var olan sağlık kurumlarının yetersiz kalması nedeniyle Urfa, Maraş ve Urfa vilayetine bağlı Siverek ilçesinde Trahom

Mücadele Hastaneleri kurulması ve yine Gaziantep, Behisni (Besni), Malatya, Kilis, Urfa ve Urfa vilayetine bağlı Siverek ilçesinde seyyar teşkilatın oluşturulması kararlaştırılmıştır. Hastalıkla mücadele teşkilatının oluşturulmasıyla birlikte trahom bölgesine giren 5 il, 4 kaza merkezi ve 400 köyde yaşayan yaklaşık olarak 204.472 kişi muayeneden geçirilmiş ve 133.547 kişinin trahomlu olduğu tespit edilmiştir. Buralarda yapılan taramalar sonucunda elde edilen endekslere bakıldığında Kilis'te %86,3, Siverek'te %74, Malatya'da %53, Maraş'ta %36,7 ve Adana'da %31 oranında trahom hastalığı vakası görülmüştür. 1930 yılında Urfa'da trahom hastalığına yakalanan hasta oranına bakıldığında ise genel nüfusun yaklaşık %60-70'i trahom hastalığına yakalandığı dikkati çekmektedir.³⁹

Hastalığın şiddetini bu bölgelerde artırmasıyla birlikte trahomla mücadele amaçlı hastanelerin kurulması kararlaştırılmıştır. Konuyla ilgili olarak şu arşiv belgesine ulaşılmıştır:

"Cenup Vilâyetlerinde görülen trahom hastalığıyla mücadele edilmek üzere Urfa merkezinde 15, Maraş ve Siverek'te 10 ar yataklı birer trahom hastane ve dispenseri tesisi ve evvelce kaldırılmış x olan seyyar teşkilâtının da Gaziantep, Behisni (Besni), Kilis, Malatya, Urfa ve Siverek'te yeniden vücuda getirilmesi zaruri görüldüğünden merbut kadronun Bütçe kanununun 6'ncı maddesine göre tasdiki; Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Maliye Vekilliklerinin 16/1/933, 24/1/933 tarih ve 8/1039 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 26/1/933 top-

Tablo 3.1. Urfa vilayeti trahomla mücadele istatistikleri (1933-1940)

Yıl	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Tedavi Edilenler		
						İlaçlama	Yatırılanlar	Ameliyat
1933	1	1	-	15	12.785	166.036	126	177
1934	1	1	-	15	11.760	265.551	310	428
1935	1	1	-	15	11.181	209.322	230	309
1936	1	1	-	15	10.747	251.117	267	284
1937	1	1	6	15	8.563	230.748	216	346
1938	1	1	6	15	9.146	435.843	306	1.011
1939	1	1	6	20	13.808	447.190	324	1.048
1940	1	1	6	20	6.136	287.507	297	1.088

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü, C. 12, Neşriyat No: 194, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1942, s. 131.

lantısında kabul edilmiştir."⁴⁰

Yukarıda arşiv belgesinde adı zikredilen bölgelerde kurulması kararlaştırılmış olan hastane ve dispanserlerin mücadelede daha etkili olmak amacıyla ilaç ve tıbbi ihtiyaçlarının acilen karşılanması gerektiğini belirten arşiv belgesinde ise şu ifadeler yer almaktadır:

“Urfa, Maraş ve Siverek’te, açılacak Trahom hastane ve dispanserleri için tedarik edilecek “7500” liralık ilaç ve tıbbi malzeme ile “3750” liralık cerrah alâtının (aletinin), takas ve kontenjane bakmadan memlekete getirilmesi ve aceleliğinden (acele olduğundan) dolayı, Müzeyede (müzayede), münakasa ve ihalat (ihaleler)

Tablo 3.2. Urfa Trahom Mücadele Hastanesi’nin 1935-1936 yıllarındaki ihtiyaç tablosu

Cins	Evsafi ⁴²	Miktarı		Muhammen Fiyatı		Teminat Akçesi	
		Kilo	Gram	Lira	Kuruş	Lira	Kuruş
Ekmek	Yerli Birinci	3.500	00	280	00	21	00
Et	Erkek Koyun	1.860	00	495	00	37	13
Sade Yağ	Arap Yağı	180	00	108	00	8	10
Pirinç	Karacadağ	370	00	66	60	5	00
K. Fasulye	-	60	00	8	40	-	63
Nohut	-	60	00	1	20	-	8
Bulgur	-	200	00	8	00	-	60
Soğan	-	240	00	2	40	-	18
Tuz	-	106	00	9	45	-	71
Patates	-	200	00	16	60	1	20
Salça	-	30	00	13	50	1	00
Sabun	Nizip Birinci	125	00	46	25	3	47
Gaz Yağı	İnhisar Develi	100	00	27	00	2	00
Kömür	Besni Meşe	4.700	00	139	25	10	44
Odun	Kuru Dut	12.500	00	250	00	18	75
Toplam	-	-	-	1.471	65	-	-

Kaynak; *Ulusal*, 9 Mayıs 1935, s. 4; *Ulusal*, 16 Mayıs 1935, s. 2.

kanununun x 18 inci maddesinin z fıkrasına göre pazarlıkla satın alınması; sıhhat ve İctimai Muavenet, Maliye ve İktisat Vekilliklerinin 6/3/933, 16/3/933, 22/4/933 tarih ve 61/4431, 4040/124, 351, 3/311 sayılı tezkereleri üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 24/4/933 toplantısında kabul olunmuştur.”⁴¹

1933 yılında trahom hastalığı ile mücadele etmek amacıyla açılan Urfa Trahom Mücadele Hastanesi'nin 1933 ile 1940 yılları arasında Urfa merkezde hastalıkla mücadele amacıyla yürütmüş olduğu faaliyetlere ilişkin veriler aşağıda Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1'deki veriler incelendiğinde 1933-1940 yılları arasında hastalıkla mücadele eden Urfa merkezde bir trahom hastanesi, bir trahom mücadele dispenseri ve 1937 yılı ve sonraki süreçte ise altı köy tedavi evinin olduğu söylenebilir. Toplam yatak sayısı 1938 yılına kadar on beş iken sonraki süreçte bu sayı yirmiye çıkarılmıştır. 1933 ile 1940 yılları arasında yapılan muayene, ilaçlama ve gerçekleşen ameliyat sayılarında zaman zaman artış ve düşüşlerin yaşandığı görülmektedir.

Yine hastalıkla mücadelede yürütülen faaliyetlerden halkı haberdar etmek amacıyla 1938 yılında Urfa Trahom Mücadele Hastanesi ve Dispanserinde başhekimlik görevini icra eden Ramiz Erdem, Akgün gazetesinde hastalıktan korunma ve hastalıkla ilgili yapılan mücadelelere değinen bir metin kaleme almıştır.⁴²

Urfa Trahom Mücadele Hastanesi bir yandan trahom hastalığı ile amansız bir şekilde tek başına mücadele yürütürken diğer bir yandan da hastanenin ihtiyaç ve eksikliklerini tamamlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda 1 Haziran 1935 ile 31 Mayıs 1936 tarihleri arasında bir yıllık belirlenmiş olan yiyecek ve yakacak ihtiyacı ihale yolu ile giderilmiştir. 15 kalemden oluşan ihtiyaçların fiyatları Tablo 3.2'de gösterilmiştir:

Yine 1941 yılında Urfa Trahom Hastanesi ile ilgili ekme, ilaç ve malzeme ihtiyacının karşılanmasına yönelik alınan kararları içeren bir arşiv belgesi, 1941 yılında da Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi'nin trahomla mücadeleye tam hızla devam ettiğini ortaya koymaktadır.⁴⁴

Hizmet gazetesinde “Yarım Asır Önceki Urfa'da Bir Tıp Mücahidi” başlığı ile Mehmet Hulusi Öcal tarafından kaleme alınan yazıda Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi ve burada görev yapan Dr. Adnan Sayrun ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Şehirde ve bilhassa köylerde yaygın olan bu göz hastalığı (trahom hastalığından bahsetmektedir.) bulaşıcı olduğundan büyük bir ihtimalle İl Hıfzıssıhha Kurulu'nda alınan bir karar gereğince 8 ilkokulun muhtelif semtlerde bulunan 4 ü trahomlu, diğer 4 ü de trahomsuz çocuklara ayrılmıştır. Okula kayıt yaptırırken diğer evraklar arasında göz sağlığı raporu bulundurmamak mecburiyeti vardı. Bizim 11 Nisan Kurtuluş İlkokulu trahomlulara ayrılan okullardan birisi idi. Birinci sınıftan itibaren trahom kontrolüne alındık. Bizimle ilgilenen Urfa'nın tek göz doktoru Merhum Adnan Sayrun idi. Temizliğe özen göstermemizi, yüzümüzü yıkarken gözü-

“

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği tarihlerde Urfa'da varlık göstermeye devam trahom hastalığıyla mücadele uzun yıllar kesintiye uğratılmadan devam ettirilmiştir. Bu mücadeleyi 1933 yılından itibaren yürüten tek hastane olan Urfa Trahom Mücadele Hastanesi olmuştur.

”

müze sabun kaçırmamamızı tavsiye eder; lüzum gördüklerini Yusuf Paşa Camii'nin arka tarafında bulunan göz dispenserine çağırır; damla ve merhem tedavisine alırdı. Bir gün dispenserin üst katında bulunan göz hastanesine sıra ile gittik, Hepimiz o zaman göz kazıması dediğimiz bir tedaviden geçtik. Allah rahmet eylesin bu doktorun sayesinde Allah'ın izni ile bu hastalığı atlattığımız oldu. Dr. Adnan Bey bizimle beraber diğer okulları da kontrol altına aldığı gibi Vezir Hamamının arka tarafındaki muayenesinde de her türlü göz hastalığına çare bulmaya çalışıyor, boş durmuyordu. İlçelerimizde köylerimizde bilhassa trahomla mücadele ediyor; kökünü kurutmaya çalışıyordu... Merhum doktorumuz 12 yılı aşkın bir zaman içerisinde tam bir mücadele ile başarıya ulaşmış Urfa'mıza son derece yararlı bir hizmet vermiştir. Bu mücadele olmasaydı yahut eksik kalsaydı bugün Urfa vilayeti yüzyıl öncesine dayanan trahomun elinden perişan olurdu.”⁴⁵

12 yıl gibi uzun süre bu hastanede görev alan Dr. Adnan Bey gerek Urfa vilayetinde tek göz hekimi olması gerekse Urfa halkının çoğunun bu hastalığa yakalanmış olması nedeniyle çok yoğun bir uğraş süreci geçirmiş ve bu süreçten başarılı bir şekilde çıkması ise Adnan Bey'i Urfalıların gözünde değerli bir şahsiyet kılmıştır.

Hastanenin sağlık memuru durumuna bakıldığında ise 1946 yılında Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi Başhekimliği tarafından trahom hastalığı ile mücadelede ihtiyaç duyulan sağlık memuru ve hemşirelerin karşılanması için kırk bir gün sürecek olan ve toplam yirmi kişiden oluşan kurs Gönüllü olarak kayıt yaptıran şahıslara 60 liralık gündelik ödenmesi kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kursa başlamak isteyen kişilerin en az ilköğretim mezunu olmaları veya daha önce bir hastanede çalışmış olması şart koşulmuştur.⁴⁶

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği tarihlerde Urfa'da varlık göstermeye devam eden bu hastalıkla mücadele uzun yıllar kesintiye uğratılmadan devam ettirilmiştir. Bu mücadeleyi 1933 yılından itibaren yürüten tek hastane olan Urfa Trahom Mücadele Hastanesi olmuştur. Hastanenin 1945 ve 1946 yıllarındaki 16 farklı kalemden ve 13.660 liradan oluşan ihtiyaç listesi Tablo 3.3'te gösterilmiştir:

Tablo 3. 3. Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi'nin

Cinsi	Miktarı		Muhammen Fiyat		%7,5 Teminat Akçesi	
	Kilo	Gram	Lira	Kr.	Lira	Kr.
Ekmek	3.500	000	1.050	00	78	75
Koyun Eti	2.000	000	2.800	00	210	00
Sade Yağ	200	000	1.040	00	78	00
Pirinç	400	000	440	00	33	00
Bulgur	400	000	120	00	9	00
Mercimek	200	000	48	00	3	60
Nohut	200	000	50	00	3	75
K. Fasulye	200	000	70	00	5	25
D. Salçası	150	000	360	00	27	00
Sabun Kuru	400	000	1.040	00	78	00
Börülce	100	000	35	00	2	62
Tuz	100	000	17	00	1	27
Patates	300	000	90	00	6	75
K. Soğan	500	000	150	00	11	25
Kömür	20.000	000	4.200	00	315	00
Odon	25.000	000	1.750	00	131	25
Toplam	-	-	13.660	00	-	-

1945-1946 yıllarındaki ihtiyaç tablosu

Kaynak: Yenilik, 8 Şubat 1946, s. 2; Yenilik, 12 Şubat 1946, s. 2; Yenilik, 14 Şubat 1946, s. 2; Yenilik, 22 Şubat 1946, s. 2.

Tablo 3. 3 incelendiğinde yiyecek ihtiyaçlarının yanı sıra yakacak ihtiyacına da yer verildiği görülmektedir. 1935-1936 yılı ihtiyaç listesi ile karşılaştırıldığında ihtiyaçların genel olarak aynı olduğu ancak bütçede ciddi bir artışın meydana geldiği görülmektedir.

Yenilik gazetesinde yer alan diğer bir haberde, bu hastanenin trahom hastalığı ile mücadelede 1949'a gelinceye değin son üç yılda canla başla çalıştığı ve özellikle Dr. Adnan Sayrun'un hastanenin başhekimliğine getirilmesiyle birlikte bu mücadelede büyük oranda başarı sağladığına değinilmiştir.⁴⁷ 1949 yılında Urfa'da dispanser, hastane ve muayenehanesinde trahom hastalığı ile mücadeleye başlayan Urfa'nın tek göz hekimi olan Dr. Adnan Sayrun Bey 1961 yılında Urfa'dan ayrılmıştır.⁴⁸

Yine 1973 Urfa İl Yıllığı'nda sağlık alanında verilmiş olan bilgiler arasında sağlık kuruluşları arasında Urfa Trahom Mücadele Hastanesi'nin 25 yataklı olarak hizmet vermeye devam ettiği belirtilmiştir. Bu da hastanenin 70'li yıllarda halen aktif olduğunu ispatlar niteliktedir.⁴⁹ Trahom Hastanesi günümüzde ise Sağlık İl Müdürlüğü binası olarak Urfa halkına sağlık alanında hizmet vermeye devam etmektedir.⁵⁰

4. Dispanserler

Cumhuriyet dönemi öncesinde misyonerlerin Urfa'da hastane açmadan önce bir dispanser kurduğu bilinmektedir. 1896 yılında Urfa'ya keşif amaçlı gelen Alman asıllı din adamı olan Dr. Johannes Lepsius'un beraberinde getirmiş olduğu İsviçre'nin ilk kadın hekimlerinden biri olan Josephine Zürcher, Alman ve Amerikalıların da büyük desteği ile Bıçakçı Mahallesi'nde bir dispanser kurmuştur. Bu dispanser binasının günümüzde

Köroğlu Hakkı Evi olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁵¹

Dr. Şefik Arif'in hazırlamış olduğu "Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti" adlı çalışmasında Urfa vilayetine bağlı Birecik ve Suruç kazalarında hizmet veren beşer yataklı iki dispanserin bulunduğu değinilmiş; ayrıca Suruç kazasında bulunan dispanserin hekiminin ataması yapılmadığından dolayı hizmet vermediği ve hatta geçici olarak kapatıldığı ancak Birecik kazasında bulunan dispanserin faal olduğu bilgisi şu sözlerle yer almıştır:

"340 senesinde Birecik ve Suruç kazalarında beşer yataklı bir dispanser kuşad (açmak) idilmiş ve bu dispanserlerden Suruç'taki hükümet tabibinin henüz tayin edilmemesi hesabıyla muvakkaten mesdud (durdurulmuş) bulunmuş Birecik'teki ise faaliyete başlamıştır. Dispanserlerin tesis ve kuşadı beynel (arasında) halk son derece hüsnü tesir hâsıl itmiştir (etmiştir). Merkez-i vilayette hastanenin mesdud (durdurulmuş) bulunması hesabıyla bir dispanserin tesisine eşedd-i ihtiyaç vardır. Bu husus temin idildiği (edildiği) takdirde birçok hastaganın (hastanenin) tehvin izdirabına (ıstırabına) medar olunacağı tabiidir."⁵²

Şehir merkezinde bulunan Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi'nin iki katlı olduğu ve alt katının dispanser olarak trahomla mücadelede Urfa vilayetinde önemli çalışmalara imza atmış olan Dr. Adnan Sayrun tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Adnan Bey ayrıca Vezir Hamamı civarında bulunan bir muayenehane yaptırmış ve burada hastaları ile ilgilenmiştir.

Yine trahom hastalığı ile mücadele etmek amacıyla Siverek ve Suruç'ta birer dispanserin 1933 yılında da hizmet vermeye devam ettiği bilinmektedir. Siverek'in trahom hastalığı ile mücadele istatistikleri Tablo 4. 1'de gösterilmiştir:

Tablo 4. 1'ten elde edilen verilere bakıldığında, 1933-1940 yılları arasında Siverek ilçesinde birer hastane ve trahom mücadele dispanserinin bulunduğu ve yatak sayısının 10 ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Köy

“

Dr. Adnan Bey ayrıca Vezir Hamamı civarında bulunan bir muayenehane yaptırmış ve burada hastaları ile ilgilenmiştir. Yine trahom hastalığı ile mücadele etmek amacıyla Siverek ve Suruç'ta birer dispanserin 1933 yılında da hizmet vermeye devam ettiği bilinmektedir.

”

tedavi evinin ise hiç olmadığı görülmektedir.

Aynı tarihlerde Urfa merkezde olduğu gibi yapılan muayene sayılarında olduğu gibi ciddi Siverek'te de zaman zaman artış ve düşüşlerin olduğu görülmektedir. Siverek gibi Urfa'nın bir ilçesi olan Suruç'un trahom hastalığı ile mücadele istatistikleri ise aşağıda Tablo 4. 2'te gösterilmiştir:

Tablo 4. 2'deki veriler incelendiğinde, 1933 yılında Suruç ilçesinde hastane ve köy tedavi evinin bulunmamasına bağlı olarak 1933'ten 1940'a kadar ilçede hastaneye yatırılan ve ameliyatı yapılan hasta bulunmamaktadır ki kuvvetle muhtemel bu hastaların tedavileri Urfa merkezde yapılmış olmalıdır. İlçenin tek sağlık kurumu olan dispanserden sağlık hizmeti alan hastaların sayısına bakıldığında ise 1933 yılında hasta sayısı 200 civarındayken bu sayının 1939 yılında 1800 dolaylarında olduğu ve ertesi yıl ise 447'ye düştüğü görülmektedir. İlaçlama çalışmaları ise zaman içerisinde sürekli artış göstermiştir.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında gerekse Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında verilen bağımsızlık mücadelesi neticesinde meydana gelen savaşlar ülke ekonomisini ciddi ölçüde sarsmış ve yatırımların çoğunlukla savaş alanında yapılmasına neden olmuştur. Bu nedenden dolayıdır ki, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da yapılan yatırımların eksik kaldığı dikkati çekmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında savaşların sona ermesiyle birlikte maddi imkânsızlıklardan dolayı genellikle taşra vilayetlerinde var olan sağlık kurumlarının onarılmasıyla yetinilmiştir. Daha sonraki süreçlerde

ise ülke ekonomisinin iyileşme göstermesiyle birlikte gerek var olan sağlık kurumlarının modern hale getirilmesi gerekse yeni sağlık kurumlarının kurulmasıyla birlikte sağlık alanında ciddi sorunların önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Uzun yıllar sürmüş olan savaşlar ve maddi imkânsızlıklar tüm Anadolu halkı gibi Urfa vilayetinde yaşayan halkı da olumsuz yönde etkilediği gibi halk arasında sağlık sorunlarının da yaşanmasına neden olmuştur. Bu koşullar çerçevesinde bölgede ihtiyaç duyulan sağlık kurumlarının yeterli olmadığı dikkati çekmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde bölgede etkin olan Misyonerlerin Urfa'da da hekim bulundurarak hastane, dispanser ve eczane gibi sağlık kurumlarını kurduğu bilinmektedir. Bu çerçevede bölgede İsviçreli hekimler, Amerikan ile Alman misyonerlerinin desteği alınarak kurulan İsviçre (Alman) Misyoner Hastanesi örnek gösterilebilir. Yine Abraham Attariyan tarafından bu hastaneye bağlı bir eczanenin de çalıştırıldığı söylenebilir.

Yine Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde II. Abdülhamit'in doğrudan emri ile kurulmuş olan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da hizmet vermeye devam eden Gureba Hastanesi (Millet Hastanesi-Hamidiye Hastanesi) bölgede sağlık hizmeti veren bir diğer önemli sağlık kurumudur. Yine bölgede bulaşıcı hastalıklardan biri olan trahom hastalığının artmasıyla birlikte bu hastalıkla mücadele etmek amacıyla Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi kurulmuştur. Bu sağlık kurumları dışında halka sağlık alanında hizmet vermek üzere Siverek, Suruç, Viranşehir ve merkezde birer tane olmak üzere

Tablo 4.1. Siverek ilçesi trahomla mücadele istatistikleri (1933-1940)

Yıl	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Tedavi Edilenler		
						İlaçlama	Yatırılan	Ameliyat
1933	1	1	-	10	4.700	39.626	113	163
1934	1	1	-	10	5.635	96.265	237	434
1935	1	1	-	10	6.039	91.627	144	270
1936	1	1	-	10	4.119	125.722	129	420
1937	1	1	-	10	4.941	155.420	109	469
1938	1	1	-	10	7.836	117.382	141	441
1939	1	1	-	10	6.776	142.423	144	433
1940	1	1	-	10	2.225	133.185	107	350

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü, C. 12, Neşriyat No: 194, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1942, s. 130.

Tablo 4.2. Suruç ilçesi trahomla mücadele istatistikleri (1933-1940)

Yıl	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Tedavi Edilenler		
						İlaçlama	Yatırılanlar	Ameliyat
1933	-	1	-	-	221	1.005	-	-
1939	-	1	-	-	1.801	49.397	-	-
1940	-	1	-	-	447	62.699	-	-

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü, C. 12, Neşriyat No: 194, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1942, s. 130.

toplam dört dispenserin bulunduğu bilinmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜL, Mustafa, "İsviçre Hastanesi (Şanlıurfa El Sanatları Müzesi, GESEM)," *ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, C. 9, S. 26, (2016), s. 62-66.

ANLAGAN, Çetin, *Sıyın İki Yakasında*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011.

ATASEVEN, Asaf, "Gureba Hastanesi," *İslam Ansiklopedisi*, C. 14, 2010.

BAŞKAYA, Muzaffer, "İhsan Şerif Bey (Saru) Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri Eseri," *Türk Tarihi Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 1, (2016), s. 297-315.

BAYTOP, Turhan, *Eczâhâne'den Eczane'ye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, İstanbul: Faik Yolaç Ofset Basım, 2006.

BEKTAŞ, Ekrem, Urfalı Hilmi ve Reyâhîn'i, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.

BOZKUŞ, Yıldız Devci, "Mary Caroline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları," *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 4, (2014), s. 341-370.

CEYLAN, Elif Erol, "Urfa'da Alman Misyonerlere Ait Bir Atölye Binası "Basmahane," *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, c.y., S. 37, (2016), s. 299-315.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 1999.

DOĞAN, Hamdi, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'da Görülen Trahom Salgını", *III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu*, (2018), Şanlıurfa, (Bildiri olarak sunulmuştur.)

ELİBÜYÜK, Mesut, GÜZEL, Abdulkadir, *Türkiye'nin Sıhhi - İçtimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti*, Ankara: Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Eski Eczanelerimiz-Eski Bir Eczane, Sanatçı Bir Eczacı, 1989.

FIDAN, Ramiz, "Kazım Yazgan", *Bursa Eczacı Odası Bülteni*, c.y., S. 36, (2005), s. 32-34.

GAZEZOĞLU, Kemal, ŞENGÜL, A. Zeki, v.d., *1967 Urfa İl Yıllığı*, Sivas: Doğu Matbaası, 1967, s. 136.

GÜZEL, Abdulkadir, "1927 Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafi Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi," *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, (2012), s. 231-262.

HAYTOĞLU, Ercan, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler," *Yeni Türkiye Dergisi*, c.y., S. 61, (2014), s. 1-16.

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Selami-KILIL%C3%87-Ermeni-Dostu-Olarak-Tan%C4%B1n-Bir-Alman-Din-Adam%C4%B1-Dr-Johannes-Lepsius1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2018.

<http://www.urfahaber.net/yazar/dr-adnan-sayrun-ve-trahom-348.html>, Erişim Tarihi: 13.06.2018.

<http://www.sanlıurfa63.com/gecmisten-gunumuze-urfa-da-saglik/1970/>, Erişim Tarihi: 16.06.2018.

<http://www.sanlıurfa63.com/sanlıurfa-nin-ilk-eczacisi-zeki-bey/65562/>, Erişim Tarihi: 16.06.2018.

<https://www.sanlıurfa63.com/odamiz-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 31.06.2018.

HÜLAGÜ, M. Metin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 20, S. 4, (2007), s. 57-99.

İNAN, Ahmet, "Geçmişten Günümüze Urfa'da Sağlık," *Şurkav Şanlıurfa Kültür Sanat ve Turizm Dergisi*, c.y., S. 16, (2013), s. 19-23.

KARAKAŞ, Mahmut, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Konya: T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012.

KAPAKLI, Kemal, *Urfa Vilayet Salnâmelerinde Urfa Sancağı 1303-1326 (1886-1908)*, Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2013.

KIESER, Hans-Lukas, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, (2011), s. 257-287.

KİRPIK, Hayrûniye, *Şanlıurfa'nın Tarihi, Gezilerin Anlatımıyla Kurtuluşu ve Folklorik Özellikleri*, Yakın Doğu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şanlıurfa: 2000.

KOCAER, Remzi, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1966*, İstanbul: Kulen Basımevi, 1966.

KOCAER, Remzi, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1949*, İstanbul: Hüs-nütabiat Basımevi, 1949.

Melih Ziya Sezer, Kişisel Mektup, Yazılış Tarihi: 9 Şubat 2018.

NAYIR, A. Hamdi, Sabri Kürkçüoğlu, A. Cihat Kürkçüoğlu, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Şanlıurfa*, Ankara: Şanlıurfa Valiliği, 1999.

ÖZER, Sevilay, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c.y., S. 54, (2014), s. 121-152.

ÖZDEŞ, Dilara, "Yeni-Moda Eczanesi'nde 115 Sene," *İnsan Hikâyesi*, (2018), s. 35-39.

ÖZDİL, Ö. Selçuk, *Yeni-Moda Eczanesi Melih Ziya Sezer Kuruluşu 1902*, İstanbul: Bilim İlaç, 2015.

RIZVANOĞLU, Mehmet Sait, *Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2014.

SANDALCI, Gülnur, SANDALCI, Mert, *Belgelerle Türk Eczacılığı III, (1840-1948)*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, 1998.

SAYIN, Fikret Turgut, v.d., *Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa 1973 İl Yıllığı, Urfa, Urfa Valiliği*, Adana: Kemal Matbaası, 1973.

ŞAHİN, Betül, TEKİNER, Halil, "20. Yüzyıldan Günümüze Urfa Eczacılık Tarihi," *XIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı*, İstanbul: (2018).

ŞAHİNALP, Mehmet Sait, *Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara: 2005.

ŞÜKUN, Kamil, *Günümüz Türkiyesinde Kim Kimdir*, İstanbul: Profesyonel Yayınları, 2000.

TANELİ, Baha, Hatice Şahin, *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Ülkemizde Hastaneler, Çocuk Hastaneleri ve Tıp Eğitimi*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2013.

TONBUL, Zehra, FORTA, Özgün, *Tarihi Hastaneler Gurebâ Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler*, İstanbul: Novartis Kültür Yayınları, 2009.

TURGUT, Bahattin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, S. 1, (2015), s. 191-220.

YÜCEL, İdris, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körlük Okulu (1902-1914)," *CTAD*, C. 7, S. 14, (2011), s. 65-86.

Gazete ve Arşiv Belgeleri

Akgün, 20 Nisan 1938, s. 1.

Akgün, 22 Ocak 1938, s. 2.

Akgün, 29 Ocak 1938, s. 2.

Akgün, 5 Şubat 1938, s. 2.

Akgün, 8 Ağustos 1950, s. 2.

Akgün, 21 Ağustos 1950, s. 2.

Aydınlık Kitap, 10 Eylül 2013, s. 13.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 33, Dosya: 7, Sıra: 11.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 35, Dosya: 28, Sıra: 19.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 96, Dosya: 92, Sıra: 3.

BOA, İ.DUİT, Belge No: 36/34.

BOA, DH.MUİ, Belge No: 102/42.

BOA, DH.MUİ, Belge No: 22/22.

Değişim 41, 26 Aralık 2017, s. 14.

Urfa Postası, 5 Ağustos 1949, s. 1.

Urfa'da Milli, 3 Birinci Kanun 1934, s. 4.

Urfa'da Milli, 17 Birinci Kanun 1934, s. 4.

Urfa'da Milli, 11 İkinci Kanun 1934, s. 4.

Urfa'da Milli, 21 İkinci Kanun 1935, s. 4.

Urfa'da Milli, 28 İkinci Kanun 1935, s. 4.

Urfa'da Milli, 11 Şubat 1935, s. 4.

Urfa'da Milli, 18 Şubat 1935, s. 4.

Urfa'da Ulusal, 2. Teşrin 1935, s. 4.

Urfa'da Ulusal, 30 Mayıs 1935, s. 4.

Urfa'da Ulusal, 22 Nisan 1935, s. 2, 3.

Urfa'da Ulusal, 15 Nisan 1935, s. 2.

Urfa'da Ulusal, 8 Nisan 1935, s. 2.

Urfa'da Ulusal, 19 Eylül 1935, s. 4.

Yenilik, 1 Ekim 1947, s. 1, 2.

Yenilik, 2 Şubat 1949, s. 1.

Yenilik, 17 Şubat 1946, s. 2.

Yenilik, 20 Şubat 1946, s. 2.

Yenilik, 22 Şubat 1946, s. 2.

Yenilik, 22 Haziran 1949, s. 1.

Yeni Işık, 16 Mart 1942, s. 1.

Yeni Işık, 7 Temmuz 1937, s. 4.

Yeni Işık, 4 Kasım 1937, s. 4.

Yeni Işık, 2 Nisan 1938, s. 4.

Yeni Işık, 5 Şubat 1938, s. 4.

Yeni Işık, 15 Haziran 1939, s. 4.

Yeni Işık, 2 Temmuz 1939, s. 4.

Yeni Işık, 8 Ağustos 1939, s. 4.
Yeni Işık, 23 Ağustos 1939, s. 4.
Yeni Işık, 7 Eylül 1940, s. 2.
Yeni Işık, 19 Temmuz 1940, s. 2.
Yeni Işık, 20 Eylül 1940, s. 2.

DİPNOTLAR

- ¹ Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi.
- ² Mehmet Sait Şahinalp, *Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara: 2005, s. 162-163.
- ³ Hristiyanlık dinini daha geniş alanlara yaymak için faaliyetlere etkin şekilde katılan kişilere misyoner, bu misyonerler tarafından kurulmuş olan teşkilatlanma ise misyon olarak adlandırılmıştır. Tarihte misyonerlik görevini üstlenen ilk kişilerin havariler olduğu bilinmektedir. Misyonerler İncil'i öğretmek ve Hristiyanlığı daha geniş alanlara yaymak için faaliyetlerde bulundukları bölgelerde halkın dikkatini çekmek ve daha yakın ilişki içerisinde bulunmak için özellikle sağlık ve eğitim alanında hizmet veren kurumlar kurmuşlardır. Elif Erol Ceylan, "Urfa'da Alman Misyonerlere Ait Bir Atölye Binası "Basmahane," *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, c.y., S. 37, (2016), s. 300.
- ⁴ Amerikan Bord örgütü tarafından 1848 yılında Antep'te kurulan Merkez İstasyonu'ndan iki yıl sonra 1950 yılında Urfa ve Antep'e bağlı bir istasyon olarak görev başlanmıştır. 1857 yılına gelindiğinde Urfa'daki istasyon Merkez İstasyon statüsüne yükseltilmiştir. 1869 yılına kadar bu statüde görevine devam eden istasyon bu tarihten sonra Antep'e bağlı bir dış istasyon olarak görevine devam etmiştir. Misyonerler özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren Urfa vilayetine yoğun olarak gelmeye başlamışlardır. Bahattin Turgut, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, S. 1, (2015), s. 197-199.
- ⁵ İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körleri Okulu (1902-1914)," *CTAD*, C. 7, S. 14, (2011), s. 66-68.
- ⁶ Yücel, *a.g.m.*, s. 26, 27.
- ⁷ Bahattin Turgut, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri," s. 213-214.
- ⁸ Ceylan, *a.g.m.*, s. 303.
- ⁹ Yıldız Deveci Bozkuş, "Mary Caroline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları," *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 4, (2014), s. 343.
- ¹⁰ Daha önce hastahane olarak da kullanılmaktadır.
- ¹¹ Ahmet İnan, "Geçmişten Günümüze Urfa'da Sağlık," *Şırkav Şanlıurfa Kültür Sanat ve Turizm Dergisi*, c.y., S. 16, (2013), s. 20-21.
- ¹² Mehmet Sait Rızvanoğlu, *Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2014, s. 76.
- ¹³ Rızvanoğlu, *a.g.e.*, s. 47.
- ¹⁴ Alman Doğu Misyonu.
- ¹⁵ Alman Doğu Misyonu (Deutsche Orient) doğudaki tüm sosyal aktivitelerini Ermeniler üzerinde yoğunlaştıran ve onların Avrupa'daki en önemli savunucusu olan Lepsius tarafından kurulmuştur. <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Selami-KILI%C3%87-Ermeni-Dostu-Olarak-Tan%C4%B1n-Bir-Alman-Din-Adam%C4%B1-Dr.-Johannes-Lepsius1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2018.
- ¹⁶ BOA, İ.DUİT, Belge No: 36/34.
- ¹⁷ Hayrünsa Kirpik, *Şanlıurfa'nın Tarihi, Gezilerin Anlatımıyla Kurtuluşu ve Folklorik Özellikleri*, Yakın Doğu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şanlıurfa: 2000, s. 27.
- ¹⁸ Ercan Haytoğlu, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler," *Yeni Türkiye Dergisi*, c.y., S. 61, (2014), s. 7.
- ¹⁹ M. Metin Hülagü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 20, S. 4, (2007), s. 72-73.
- ²⁰ Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, (2011), s. 283-284.
- ²¹ Mustafa Akgül, "İsviçre Hastanesi (Şanlıurfa El Sanatları Müzesi, GESEM)," *ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, C. 9, S. 26, (2016), s. 66.
- ²² Gurebâ (غربة) Arapça kökenli bir sözcük olan Gurebâ, kimsesiz ya da garipler anlamlarına gelmektedir. Hastane için bu ismin kullanılmasının ise kimsesiz ve yoksul insanlara ücretsiz olarak sağlık hizmeti vermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ferit Develioğlu,

- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 1999, s. 294.
- ²³ Asaf Ataseven, "Gureba Hastanesi," *İslam Ansiklopedisi*, C. 14, 2010, s. 202.
 - ²⁴ Kemal Kapaklı, *Urfa Vilayet Salnâmelerinde Urfa Sancağı 1303-1326 (1886-1908)*, Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 379.
 - ²⁵ Urfalı Hilmi adında bir şair Memleket Hastanesi'ni ve Urfa Mutasarrıfı Ethem Bey'i konu alan bir şiir kaleme almıştır. Ekrem Bektaş, Urfalı Hilmi ve Reyâhîn'i, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 41-45.
 - ²⁶ İhsan Şerif Bey (Saru), 1866 yılında İstanbul Kadırga'da dünyaya gelmiştir. Henüz dört yaşındayken Abdülmecid döneminde Hazine-i Hümayun Kethüdalığı ve Meclis-i Vala-yı Ahkâmı Adliye üyeliği görevinde bulunan babası Mehmet Şerif Efendi'yi kaybetmiştir. Enderun'da eğitim görmüştür. İkinci Belediye Dairesi Hendeşane Kâtipliğini yapmıştır. 1889 yılında 23 yaşındayken asıl mesleği olan tarih öğretmenliğine başlamıştır. Mehmet Reşat'ı tahta çıkarmayı planlayan darbeye karıştığından dolayı Urfa'ya sürgün edilmiştir. Burada Urfa Rüştiye Mektebi Başöğretmenliğine atanmıştır. 1908 yılında sürgüne son verilerek İstanbul'a geçmiş ve çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. Darülmualim Mektebi'nde çok sevildiğinden dolayı "Baba" olarak tanınan İhsan Şerif Bey sağlık sorunlarından dolayı 1939 yılında 73 yaşındayken vefat etmiştir. Muzaffer Başkaya, "İhsan Şerif Bey (Saru) Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri Eseri," *Türk Tarihi Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 1, (2016), s. 299, 302.
 - ²⁷ Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Konya: T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012, s. 94.
 - ²⁸ Rızvanoğlu, *a.g.e.*, s. 75.
 - ²⁹ BOA, DH.MUİ, Belge No: 102/42.
 - ³⁰ Zehra Tonbul, Özgün Forta, *Tarihi Hastaneler Gurebâ Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler*, İstanbul: Novartis Kültür Yayınları, 2009, s. 201.
 - ³¹ BOA, DH.MUİ, Belge No: 22/22.
 - ³² Abdulkadir Güzel, "1927 Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafi Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi," *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, (2012), s. 247.
 - ³³ *Yeni Işık*, 16 Mart 1942, s. 1.
 - ³⁴ Baha Taneli, Hatice Şahin, *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Ülkemizde Hastaneler, Çocuk Hastaneleri ve Tıp Eğitimi*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2013, s. 25-26.
 - ³⁵ *Yenilik*, 1 Ekim 1947, s. 1, 2; *Urfa Postası*, 5 Ağustos 1949, s. 1.
 - ³⁶ *Yenilik*, 2 Şubat 1949, s. 1.
 - ³⁷ İnan, *a.g.m.*, s. 20.
 - ³⁸ Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c.y., S. 54, (2014), s. 129.
 - ³⁹ Özer, *a.g.m.*, s. 128-130.
 - ⁴⁰ BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 33, Dosya: 7, Sıra: 11.
 - ⁴¹ BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 35, Dosya: 28, Sıra: 19.
 - ⁴² Hamdi Doğan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'da Görülen Trahom Salgını", *III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu*, Şanlıurfa: (2018), s. 6. (Bildiri olarak sunulmuştur.)
 - ⁴³ Nitelik, vasıf.
 - ⁴⁴ BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 96, Dosya: 92, Sıra: 3.
 - ⁴⁵ <http://www.urfahaber.net/yazar/dr-adnan-sayrun-ve-trahom-348.html>, Erişim Tarihi: 13.06.2018.
 - ⁴⁶ *Yenilik*, 17 Şubat 1946, s. 2; *Yenilik*, 20 Şubat 1946, s. 2; *Yenilik*, 22 Şubat 1946, s. 2.
 - ⁴⁷ *Yenilik*, 22 Haziran 1949, s. 1.
 - ⁴⁸ <http://www.sanliurfa63.com/gecmisten-gunumuze-urfa-da-saglik/1970/>, Erişim Tarihi: 16.06.2018.
 - ⁴⁹ Fikret Turgut Sayın, v.d., *Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa 1973 İl Yılığ, Urfa, Urfa Valiliği*, Adana: Kemal Matbaası, 1973, s. 159.
 - ⁵⁰ A. Hamdi Nayir, Sabri Kürkcüoğlu, A. Cihat Kürkcüoğlu, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Şanlıurfa*, Ankara: Şanlıurfa Valiliği, 1999, s. 9.
 - ⁵¹ Zehra Tonbul, Özgün Forta, *Tarihi Hastaneler Gurebâ Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler*, İstanbul: Novartis Kültür Yayınları, 2009, s. 193.
 - ⁵² Mesut Elibüyük, Abdulkadir Güzel, *Türkiye'nin Sıhhi - İctimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti*, Ankara: Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 76.

Urfa Belediye Tabipliği ve Yapılan Atamalar** (1886-1915)

Prof. Dr. Kenan OLGUN

“

Osmanlı Devleti'ndeki belediye tababetlerinin pek çoğuna ağırlıklı olarak azınlık Osmanlı vatandaşı doktorlar atanırken, bu durum Urfa Sancağı için söz konusu değildir. Urfa Belediye Tabipliği'ne yapılan atamalara bakıldığında bu durumu görmek mümkündür.

”

Kenan OLGUN^{1*}

Osmanlı Devleti'nde doktor ve cerrah yetiştirmek amacıyla ilk modern Tıp Fakültesi 14 Mart 1827 tarihinde açılmıştır. Okulda Avrupa'dan getirilen kitaplarla dersler İtalyanca veya Fransızca olarak verilmiş, Tıphane-i Amire adıyla açılan bu okulda öğretim görevlileri Müslüman ya da yabancı olurken öğrencilerin tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte dersler önce İtalyanca sonra Fransızca olarak verilmiş, zamanla okula gayrimüslimlerde almaya başlanmıştır. Bu okullardan mezun olan doktorlar Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde görev yapmışlardır. Tıbbiyeyi bitiren doktorlar aldıkları eğitimden dolayı zorunlu hizmete tabi olup, görev yerine gitmedikleri takdirde zorunlu hizmet bedeli olarak bir meblağı ödemekle yükümlüdürler.

Osmanlı Devleti'ndeki belediye tababetlerinin pek çoğuna ağırlıklı olarak azınlık Osmanlı vatandaşı doktorlar atanırken, bu durum Urfa Sancağı için söz konusu değildir. Urfa Belediye Tabipliği'ne yapılan atamalara

bakıldığında bu durumu görmek mümkündür. Yapılan doktor tayinlerinde gayrimüslimler de olmakla birlikte çoğunluğu Türk ve Müslüman doktorlar oluşturmuştur. Yahya Efendi, Hüseyin Hüsnü Nimetullah Efendi, Cemal Bey bu doktorlardan bazılarıdır.

Urfa Belediye Tabipliği'nde dikkati çeken en önemli olay, önceden üstün hizmetlerinden dolayı “**taltif**” edilenlerin daha sonra çeşitli suçlamalarla soruşturma geçirmeleridir. Bunlar içinde en fazla öne çıkanı Salvator Kohen Efendidir. Salvator Kohen Efendi hakkında “**namusa muhalif bazı hallere cür'et**” ettiğine dair yapılan şikayetler araştırılmış, bu iddiaların asılsız olduğu belirtilerek Kohen Efendi görevine iade edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk modern anlamda tıp okulu Sultan II. Mahmut döneminde açılmıştır. Sultan II. Mahmut, **14 Mart 1827** tarihinde İstanbul'da Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi'nin gayretleriyle Mekteb-i Tıbbiye'nin başlangıcı olan “**Tıbhane-i Amire**”nin kurulmasını sağlamıştır. Dört sınıflı olarak planlanan okulun ilk öğrencileri Asakir-i Mansure acemilerinden veya yetenekli medreseli gençlerden seçilmiştir. Asakir-i Mansure'nin tüzüğünde her bölüğe bir cerrah verilmesi öngörüldüğünden bu alanda da eleman yetiştirmek amacıyla daha kuruluş yıllarında ayrı bir cerrah sınıfı açılmış, İstanbul cerrahlarından yirmi kişi seçilip eğitilerek Mansure bölüklerine dağıtılmıştır².

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane

Askeri olarak kurulan ilk tıp okulu, “**Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure**” adını taşımaktadır. Hekimbaşı Behçet Efendi bu okulda hem müdür hem de öğretmen olarak görev yapmıştır. Bu okulda sınıf geçmek sınavla değil, öğretmenlerin verdikleri kanaatle olmaktadır. Öğretmenler ders esnasında yaptıkları müzakerelerde öğrencilerin durumunu görüp ona göre birer ikişer bir üst sınıfa öğrencileri çıkartmak suretiyle sınıf geçmeleri sağlanmıştır. 4 yıllık eğitimi tamamlayanlar “**tabib muavini**” unvanıyla ülkenin çeşitli yerlerinde görevlendirilmişlerdir³.

1833 yılında Tulumbacıbaşı Konağına taşınan okul, buranın 1836 yılında satılmasıyla birlikte Topkapı Sarayı’ndaki Otlukçu Kışlası’nda eğitimine yatılı olarak devam etmiştir. II. Mahmut’un iradesiyle Viyana’dan getirtilen Charles Ambroisse Bernard okula öğretmen olarak tayin edilmiştir. Dr. Bernard tıp okulunu kısa bir süre içinde Viyana’daki Josephinum Askeri Tıp Mektebi’ni örnek alarak düzenlemiş, Mekteb-i Tıbbiye’yi batı tarzında eğitim yapan bir okul haline getirmeye çalışmıştır. Kütüphanesiyle, botanik bahçesiyle, eczacılık ve ebelik sınıflarıyla modernleştirilen tıp okulunda ilk defa, diseksiyon ve otopsi çalışmalarına Dr. Bernard’ın yoğun çabalarıyla dönemin padişahından bu konu da özel izin alınarak başlatılmış ve aralıksız yürütülmüştür⁴.

Okulun binasının yetmemesi üzerine yeni bir bina düşünülmüş ve netice de okul Galatasaray’a taşınmıştır. Sultan II. Mahmut’un 14 Mayıs 1839 tarihinde burayı ziyareti üzerine padişahın “**Adli**” mahlasına binaen okulun adı “**Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane**” olmuştur. Eğitim dilinin Fransızca olduğu okulun

diploması da Fransızca hazırlanmış ve okulun adı “**L’Ecole Adliyee Imperiale de Medecine**” şeklinde yazılmaya başlanmıştır. Ayrıca okulun Galatasaray’da bulunmasından dolayı “**L’Ecole de Medecine de GalataSerai**” diye de anılmıştır. Tıp okulunda eğitim dili Fransızcadır⁵.

1838 yılında eğitime başlayan tıp okulu ilk mezunlarını, Sultan Abdülmecit ve devlet adamlarının da katıldığı bir törenle 1843 yılında vermiştir. Dr. C.A. Bernard’ın 1844 yılında ölümünden sonra yerine Muallim-i Evvel olarak anatomi hocası Dr. Sigmund Spitzer (1813- 1895) getirilmiştir. Dr. Spitzer, Galatasaray’daki tıbbiyenin Avrupa çapında bir öğretim verdiğini göstermek için son sınıftan seçtiği dört çalışkan öğrenciyi doktora sınavını vermek için Viyana’daki askeri tıp akademisi Josephinum’a göndermiş, öğrenciler 1848 yılında buradaki sınavı kazanarak Viyana Tıp Fakültesi’nden “**Tıp Doktoru**” unvanını almışlardır.

Galatasaray’daki askeri tıbbiyenin eğitim kalitesi Avrupa’da onaylanınca Sultan tarafından bir fermanla askeri tıbbiye, fakülte olarak kabul edilmiştir. Galatasaray Tıbbiyesi 1848 yılında Beyoğlu yangınında kül olmuş, bu nedenle eğitime 1849 yılında Halıcıoğlu’ndaki Humbarahane Kışlası’nda devam edilmiştir⁶.

Tanzimat Fermanı sonrası tıbbiyeye gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da alınmaya başlanmıştır. Okulda tıp eğitiminin Fransızca yapılması Müslüman Türk öğrencilerin başarısız olmasına ve mezunların çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturmasına yol açmış, 1855 yılında yedi mezunun, 1859 yılında dokuz mezunun sadece birinin Müslüman Türk olduğu görülmüştür.

“

Tıbbiyede 1867 yılında başlayan kısmi Türkçe eğitim, 1870 yılından itibaren tamamen Türkçe olmuştur. Okul, Sultan II. Abdülhamit döneminde yeni bir binaya taşınmıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Külliyesi, tıp eğitimi vermek üzere Sultan II. Abdülhamid Han tarafından yaptırılan ilk tıp okuludur. Yapımına 1894'te başlanmış ve 1903 yılında tamamlanmıştır. Bina'nın açılışı Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü olan 6 Kasım 1903 Cuma günü gerçekleştirilmiştir.

”

Tıp öğrencilerinin yemek, yatak, giysi, kitap gereksinimlerinin karşılanması, hatta öğrencilere maaş bağlanmasına karşın ülkenin hekim açığı kapatılamamış, Tıbbiye, kurucusu II. Mahmut'un gösterdiği hedeflere doğru ilerleyememiş, Türkçe tıp kitabı yazılamamıştır⁷. Bu hedeflere ulaşılamamasında eğitim dilinin Fransızca olmasının etkili olduğu üzerinde durulmuştur.

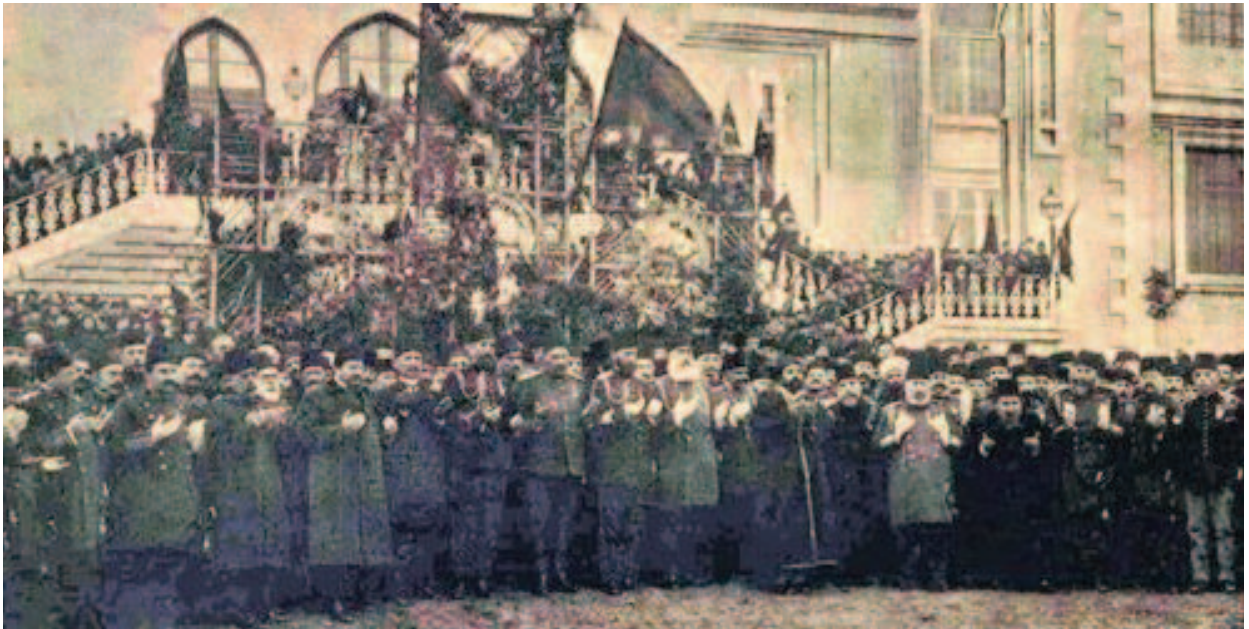
Tıbbiyede eğitim dilinin Türkçe olması için büyük gayretler olmuş, eğitim dilinin Fransızca olması nedeniyle öğrencilerin zor mezun oldukları sıklıkla dile getirilmiştir. Eğitim dilinin Türkçe olmasıyla birlikte ülkedeki doktor sıkıntısının giderilebileceği düşüncesi güç kazanmaya başlamıştır.

Çanakkale'de tamamı şehit düşen tıp öğrencileri. (1915)

Osmanlı'da modern tıp eğitiminin 14 Mart 1827'de başladığı kabul edilir. Birinci dünya savaşının sona ermesinin ardından işgale karşı başlayan isyan hareketlerinden birini de tıbbiyeliler başlatır. 14 Mart 1919'da bir toplantı düzenleyen tıbbiyeliler, Hikmet Bey'i temsilci olarak Sivas Kongresine gönderirler. Yine tıbbiyelilerin 14 Mart 1921'de Kadıköy Hale Sinemasında düzenlenen milli mücadele kutlamasının ardından 14 Mart kutlamaları geleneksel hale gelir.

Birinci Dünya Savaşı boyunca 765 tıp öğrencisinden 346'sı, 1915'te Tıbbiyeye kaydolun 1. Sınıf öğrencilerinin ise tamamı Çanakkale'de şehit düştüğünden, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 1921'de hiç mezun veremez.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Sultan II. Abdülhamid'in katılımıyla yapılan açılış töreni. (6 Kasım 1903)

Tıp öğrencilerinin yemek, yatak, giysi, kitap gereksinimlerinin karşılanması, hatta öğrencilere maaş bağlanmasına karşın ülkenin hekim açığı kapatılamamış, Tıbbiye, kurucusu II. Mahmut'un gösterdiği hedeflere doğru ilerleyememiş, Türkçe tıp kitabı yazılamamıştır. Bu hedeflere ulaşamamasında eğitim dilinin Fransızca olmasının etkili olduğu üzerinde durulmuştur.

Bütün bu gayretler neticesinde Sultan Abdülaziz, 2 Ocak 1867 tarihinde "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye"nin kurulması iradesini yayınlamış bu sayede kısmen de olsa eğitim dili Türkçe olacak sivil bir tıp okulu açılmıştır⁸.

Tıbbiyede 1867 yılında başlayan kısmi Türkçe eğitim, 1870 yılından itibaren tamamen Türkçe olmuştur. Okul, Sultan II. Abdülhamit döneminde yeni bir binaya taşınmıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Külliyesi, tıp eğitimi üzere Sultan II. Abdülhamid Han tarafından yaptırılan ilk tıp okuludur. Yapımına 1894'te başlanmış ve 1903 yılında tamamlanmıştır. Binanın açılışı Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü olan 6 Kasım 1903 Cuma günü gerçekleştirilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, 1903-1909 yılları arasında Askeri Tıp Mektebi iken bu tarihten sonra sivil tıp mektebi olarak da hizmet vermiştir⁹.

1- OSMANLI DEVLETİ'NDE DOKTORLARIN ÇALIŞMA ŞARTLARI VE YÖNETMELİKLER

Urfa Belediye Tabipliği'ne yapılan atamalar ve karşılaşılan sorunlara geçmeden önce bu sorunlarla ilgili arşiv belgelerinde geçen tabirleri izah etmekte fayda vardır. Zira arşiv belgelerinde bu tabiplerin maaşlarının belediyelerce ödeneceği, kazalara birer tabip atanacağı, tabip muavini, tabibin görevinden çekilmesi gibi çeşitli ifadeler geçmektedir.

a- Tababeti Belediye İcrasına Dair Yönetmelik

Osmanlı Devleti'nde 1861 yılında yayımlanan "Tababeti Belediye İcrasına Dair" bir yönetmelikle, doktorların nasıl ve ne şekilde çalışabileceklerine dair düzenlemeler getirilmiştir. Bu yönetmeliğin konumuzla alakalı olan bazı maddeleri şunlardır:

"1- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den veyahut ecnebi

mektep tıbbiyesinden ellerinde diploması olmayan kimseler fen tababeti yahut bir başka fen dalında mesleğini icra edemeyecektir.

2- Gerek fen tababetinde ve gerek fen cerrahi de icazetnamesi (diploması) olmayan kimseler doktor unvanı alamayacaktır.

3- İşbu nizamnamenin yayım ve ilanından sonra ecnebi ülkesinden gelen doktorun Osmanlı ülkesinde tababet icra edebilmesi için ellerinde olan icazetnamelerini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye götürüp kaydettirecekler; fakat daha önce kendi ülke temsilcilerinde pasaportlarını tasdik ettireceklerdir. Bu kişiler fen sanatından imtihan edileceklerdir. Kabul edildikleri takdirde beş yüz kuruş karşılığında ruhsatname verilecektir.

4- İşbu nizamnamenin yayımından evvel İstanbul'da sanat icra etmekte olan doktor ve cerrahlar icazetnamelerini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye götürüp kaydettireceklerdir.

5- Fen tababetinde yahut cerrahi sanatında doktor olup taşralarda mesleklerini icra edenler ellerindeki icazetnamelerini Osmanlı tabiiyetinden ise yetkili devlet dairesine, ecnebi ise mensup olduğu konsolosluga tasdik ettirerek valilik aracılığıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti'ne gönderecektir.

6- Fen tababetinde yahut cerrahi sanatında doktor olanlar kendileri ilaç veremeyeceklerdir. Fakat resmi açılmış eczacı dükkanı bulunmayan mahallerde verebileceklerdir.

7- Ecnebi şehirlerde fen tahsili etmiş olan ebeler Osmanlı ülkesinde meslek icra edecek olurlarsa 3. Maddeye tabi olacaklardır. Ancak ruhsatname için yüz kuruş vereceklerdir. Bunlardan taşralarda ebelik yapanlar 5. Maddede beyan olunan kurallara uygun hareket etmek zorundadırlar.

8- Ebe kadınların aletle doğuma müdahalesi ve doğumu hızlandırmak için mahmuzlu çavdar gibi ilaçlar kullanmaları yasaktır.¹⁰

Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname hükümleri gereği amaç, başta hekimler olmak üzere sağlık çalışanlarını belli bir denetim altına almaktır. Bunun da yanında yönetmeliğin 15. Maddesi uyarınca da o zaman için bir tür Sağlık Bakanlığı işlevini gören Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'nin taşradaki yerlerde hekim bulundurulmasını sağlamak gibi işlev üstlendiği görülmektedir. Bunun uygulamadaki neticesi belediyelerin hekim istihdam etmesi anlamına gelmektedir. 1867 tarihinde açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 1909 yılına kadar mezun olanların sayısı 725'dir. Bu sayının ülke geneli düşünüldüğünde ne kadar yetersiz bir rakam olduğu aşikardır.

b- İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi

1861 yılında yayımlanan “Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname” ile doktorların çalışma şartlarını düzenleyen Osmanlı Devleti, doktor atamasına dair yayımladığı bir başka yönetmelikle de bu konuda düzenlemeler getirmiştir. 1871 yılında yayımlanan yönetmelikle İstanbul dışında görevlendirilecek doktorların tayin işi ve bu doktorların görevleri belirlenmiştir.

9 Temmuz 1871 tarihinde yayımlanan “İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi” gereğince, devlet “memleket tabibi” adı altında taşradaki il ve ilçelerde doktor istihdam edebilecektir. Bu yönetmeliğin konumuzla ilgili bazı hükümleri şöyledir¹¹:

“1- Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti ile görüşülerek sınırları belirlenen her bir mahalde bir memleket tabibi bulunacak ve gerektiği mahallerde memleket tabiplerinin refakatine birer tabip muavini de tayin olunacaktır.

2- Memleket tabiplerinin ve muavinlerinin maaşları memuriyetlerinin bağlı olduğu bölgedeki belediye tarafından ödenecektir.

3- İstanbul’da belediye ve illerde hükümet yetkilisi tarafından sınırı belirlenmiş olan bölgelerde belediyeler tarafından, Belediye Eczanesi adıyla birer eczane açılacak ve belediyeye ait olduğu, bir tabela ile giriş kapısının üzerinde belirtilecektir.

4- Memleket tabiplerinin seçilme usul ve koşulları ile eczanelerin tahsisatı özel nizamnamelerle belirlenecektir.

5- Memleket tabipleri belediye tarafından tayin ve ilan olunan yerde haftada iki gün parasız olarak hastaları muayene edecek ve bu sürede zengin-fakir hiç kimseden para almayacaktır.

6- Parasız muayene günlerinde tabip veya yanında muavini bulunur ise onun tarafından ücret alınmadan aşı yapılacaktır.

7- Tabip, ister zengin ister fakir olsun bulunduğu yere gelemeyecek kadar hasta olanların evlerine gitmek zorundadır.

8- Tabibi evine çağırın kimseler fakir ve aciz değil ise mahalli belediye tarafından tespit edilen ve Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye tarafından tasdik olunan tarife doğrultusunda tabibin ücretini ödemek durumundadırlar.

9- Haklı bir gerekçesi olmadan memleket tabibinin mevcut yasalara uymaması görevden uzaklaştırılmasına neden olur.

10- Salgın hastalığın ortaya çıktığı ve devam ettiği bölgelere gidecek olan memleket tabibinin görevinin önem ve süresine göre ödenmesi gereken harcamalar, görevlendiren hükümet yetkilisinin bulunduğu mahaldeki belediye tarafından karşılanacaktır”.

1882 yılında “İdare-i Sıhhiye Hakkında Rumeli Şar-

kiyeye Mahsus Kanun-ı Velayet” adını taşıyan düzenlemenin bir bölümü “Kaza Tabib ve Cerrahlarına Dair” alt başlığını taşımakta ve sağlık teşkilatlanmasında kazalarda hekimlerin görevlendirilmesine ilişkin hükümleri içermektedir. Bu hükümlerden bazıları şöyledir¹²:

“1- Her bir kazada bir tabip veya cerrah bulunur.

2- Gerektiği durumda dahiliye müdürü sıhhiye meclisiyle birlikte livalarda mevcut olan kazaların sıhhi takimatını tespit edebilir.

3- Kaza hekimleri sıhhiye meclisinin reyiyile dahiliye müdüriyetinin teklifi üzerine vali tarafından tayin olunur.

4- Kaza cerrahları adı geçen meclisin teklifi üzerine dahiliye müdüriyeti tarafından tayin olunur.”¹³.

c- Memleket Etibbası ve Eczacıları Hakkında Nizamname

16 Nisan 1888 tarihinde çıkarılan “Memleket Etibbası ve Eczacıları Hakkında Nizamname” de, bir önceki nizamnamenin hükümlerini detaylandırmakta, memleket hekimlerinin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’den mezun ve Osmanlı vatandaşı olan öğrencilerden atanacağını belirtmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı vatandaşı olup da başka bir ülkede eğitim görmüş olanlar ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de bilgilerini ispat edip, “icazetname” aldıkları takdirde atanabileceklerdir. Bu yönetmeliğe göre “memleket hekimleri” aldıkları maaşa göre dört sınıfa ayrılmıştır: En az maaş 600 kuruş olmak üzere atandığı yere göre 800, 1200 ve 2000 kuruş maaşa sahip olan kaza, liva, vilayet tabipleri ile vilayet etibba müfettişleri.

Askerden muaf tutulmaları karşılığında “memleket hekimleri” 5 sene zorunlu hizmete tabidirler. Bu tabipler zorunlu hizmetlerinin iki senesini kazalarda, üç senesini ise livalarda tamamlamak zorundadırlar. Şayet bu görevi yapmazlarsa tabiplere para cezası uygulanmaktadır. Buna göre askerlik bedeli olan ve daire-i askeriyeeye ödenecek olan elli liraya ek olarak okuldaki eğitimin her bir senesi için onar lira mektep sandığına, diploma ve imtihan harcı olan yirmi lira da İdare-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Sandığı’na ödenecektir¹⁴.

1888 yılında çıkarılan yönetmelik gereğince tabiplere en düşük maaş olarak 600 kuruş ödenmesi zorunludur. Bu ödeme de o yörenin gelirlerinden ödenecektir. Her ne kadar alt limit 600 kuruş olarak belirlense de neredeyse her yörede tabiplere ödenen maaş miktarı 600 kuruş olmuştur. Bu maaş yeterli olmamakla birlikte pek çok yerde de düzenli ödenmemiştir. İleride de değinileceği gibi Bolvadin kazası tabip bulmak için 800 hatta 1000 kuruşu bile gözden çıkartmıştır, ancak yine de tabip bulmada sıkıntı yaşayacaktır.

“

Urfa Belediye Tabipliği'nde çalışan tabipler ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi aylık 600 kuruş maaş almaktadır. Ülkenin çeşitli yerlerinde görev yapan tabipler maaşların azlığı ya da geç ödenmesi gibi sebeplerden dolayı bazen göreve gitmek istememekte ya da geç gitmektedirler. Bu durum Urfa'da yaşanmamıştır.

”

Osmanlı Devleti'nde yönetmelikler gereğince doktor atamalarını “Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane” yapmaktadır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra bu atama işini “Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye” üstlenmiş 1916 tarihinde bu kurumun adı “Dahiliye ve Sıhhiye Nezareti” olarak değiştirilmiştir¹⁵.

2- URFA BELEDİYE TABİPLİĞİNE YAPILAN ATAMALAR VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1886-1915)

1882 yılında yayımlanan yönetmelik gereğince her kazada bir tane tabip ya da cerrah bulunması gerekmektedir. Bu yönetmeliğe binaen Urfa'ya da “belediye tabibi” adı altında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun doktorlar atanmıştır.

Bilindiği gibi 1861 yılında yayımlanan “Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname” ile memleket tabiplerinin ve muavinlerinin maaşları memuriyetlerinin bağlı olduğu bölgedeki belediye tarafından ödenecektir. Sağlıkla ilgili yönetmelikler her ne kadar kazaların hepsinde birer tabip bulunmasını zorunlu kılsa da burada sorun, ülkede her kazaya gönderilecek kadar yeterli tabip olup olmadığıdır. Arşiv belgelerini incelediğimizde ortaya çıkan durum hiç te iç açıcı değildir.

Osmanlı Devleti, ülkedeki tabip eksikliğini gidermek amacıyla çeşitli çözüm yolları aramıştır. Bunlardan bir tanesi de yabancı ülkelerde tıp eğitimi almış olan Osmanlı vatandaşlarının kazalarda tabip olarak görevlendirilmesi yoludur. Yönetmelikler yurt dışında eğitim almış tıp doktoru olanların diplomalarını “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane”ye tasdik ettirerek oradan bir “ruhsatname” almasını şart koşturmuştur.

Ayrıca; Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti tabip ihtiyacını karşılamak amacıyla izlenecek yolu da göstermiştir. Buna göre; “mekatib-i ecnebiyeden diplomalı olup da Mekatib-i Tıbbiye-i Şahane'nin ruhsatnamesini haiz ve Devlet-i Aliye teb'asından bulunan etibbanın icap eden mahallere nasp ve tayinleri tensip edildiği su-

retde mahali karibe için harcırah-ı nizamileri tesviye olunacağından ve beher tabibe 1500 ve mahal-i baide için 2000 kuruş maaş verileceğinden talip olanların Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezaret-i behiyesine müracaat eylemelerinin evrak-ı havadisle neşr ve ilan ettirilmesi”dir¹⁶.

Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti, elde tabip olmadığından dolayı yurt dışında tıp eğitimi almış ve diplomalarını onaylatmış Osmanlı vatandaşlarının ilan yoluyla çalıştırılmasını tavsiye etmiştir. Bu tabiplerin mahalli ve genel gazetelerle ilan edilmesi ve ilan da her bir tabibe 1500 kuruş maaş verileceğinin belirtilmesini de istemiştir. Bu belgeden de anlaşılacağı gibi, ülkede tabip eksikliği had safhadadır.

Urfa Belediye Tabipliği'ne yapılan atamalarla ilgili ilk belge 6 Nisan 1887 tarihini taşımaktadır. Belgeye göre Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 1883 senesi mezunu olup Urfa'ya tayin edilen doktorlardan Cemal Selim Efendi, vazifesini “bihakkın ifa” etmesinden dolayı “rütbe- salise” ile ödüllendirilmesi istenmiştir.

Bu istek, Tıbbiye-i Mülkiye yönetmeliğinin “Düsterun ikinci cildinin sekiz yüz onikinci sahifesinin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi zeylinin üçüncü maddesi ahkamınca müstehak olduğu rütbe- salise” verilmesi uygun bulunmuştur¹⁷. Sadrazam Kamil Paşa'nın imzasının da yer aldığı irade ile Cemal Bey'e 3. Rütbeden nişan verilmiştir. Bu durum Dahiliye Nezareti'nden Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen 26 Nisan 1887 tarihli yazıda ifade edilmiş, Urfa Belediye tabibi Cemal Bey'e “rütbe- salise” tevcihinin uygun görüldüğünün Sadaret tarafından bildirildiği belirtilmiştir¹⁸.

Osmanlı Devleti'nde tabipler konusunda en büyük sıkıntı ülkede yeterli sayıda tabip olmamasıdır. Diğer bir sorun da bu tabiplere ödenecek maaşlardır. Belediyeler bu noktada yetersiz gelirleri nedeniyle oldukça zorlanmışlardır. Bazı tabipler belediyelerin verdiği maaşların azlığından dolayı göreve gitmek istememiştir¹⁹. Osmanlı Devleti, tabipleri zorunlu hizmete göndermek için gitmediği takdirde okumalarına bedel olarak büyük bir meblağ istemektedir.

“

Urfa Belediye Tabipliği'ne yapılan atamalarla ilgili ilk belge 6 Nisan 1887 tarihini taşımaktadır. Belgeye göre Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 1883 senesi mezunu olup Urfa'ya tayin edilen doktorlardan Cemal Selim Efendi, vazifesini “bihakkın ifa” etmesinden dolayı “rütbe- salise” ile ödüllendirilmesi istenmiştir.

”

“

Osmanlı Devleti'nde tabipler konusunda en büyük sıkıntı ülkede yeterli sayıda tabip olmamasıdır. Diğer bir sorun da bu tabiplere ödenecek maaşlardır. Belediyeler bu noktada yetersiz gelirleri nedeniyle oldukça zorlanmışlardır. Bazı tabipler belediyelerin verdiği maaşların azlığından dolayı göreve gitmek istemiştir.

”

Mecburi hizmet yükümlülüğünü yerine getirmeyen tabiplerin, tabip ve eczacılarla ilgili yönetmeliğin 10. Maddesi gereğince mecburi hizmet bedeli olarak 150 Osmanlı lirası ödemesi gerekmektedir²⁰. O dönem tabip maaşlarının aylık 6 lira olduğu düşünüldüğünde istenen paranın ne kadar büyük bir meblağ olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Urfa Belediye Tabipliği'nde çalışan tabipler ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi aylık 600 kuruş maaş almaktadır. Ülkenin çeşitli yerlerinde görev yapan tabipler maaşların azlığı ya da geç ödenmesi gibi sebeplerden dolayı bazen göreve gitmek istememekte ya da geç gitmektedirler. Bu durum Urfa'da yaşanmamıştır. Urfa'da görevine gitmeyen ya da geç giden tabip yoktur. Bununla birlikte maaşların geç ödenmesi sorunu kısmen de olsa Urfa'da da yaşanmıştır. Nitekim Hüseyin Hüsnü Nimetullah Efendi maaşını geç almıştır²¹. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin maaşını geç almasının sebebi hakkındaki şikayetlerdir. Hüseyin Hüsnü Efendi hakkındaki şikayetlerin aydınlatılması amacıyla açığa alınmış, bu dönemde maaşını alamamıştır.

Urfa'da belediye tabiplerinin maaşlarının ödenmesinde bir sıkıntı yaşanmamışken aynı durum belediye eczacılığı için geçerli değildir. Zira Urfa belediye eczacısı olan Mehmet Tevfik Efendi, 700 kuruş maaşla atandığını ancak Urfa belediye başkanının kendisine ancak 200 kuruş ödeyebileceğini belirtmesi üzerine durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirerek Kudüs'e tayinini istemiştir. Dahiliye Nezareti bu yazı üzerine Urfa Sancağı'na gönderdiği 31 Ocak 1909 tarihli yazıda; kanun gereği bir eczacının 2 sene dolmadan tayin isteyemeyeceği ifade edilerek Tevfik Efendi'nin isteği uygun görülmemiştir. Yazının devamında; Mehmet Tevfik Efendi'nin Urfa'da kalmasına ve aylık 700 kuruş maaş almasına dikkat edilmesi şahsın “mağdur edilmemesi” istenmiştir²².

Eczacılar da yaşanan bu soruna rağmen Urfa belediye tabipliği cazip bir yerdir. Nitekim Birecik belediye tabibi Kosti Manol Kilayidini Efendi Urfa'ya kendi rızasıyla tayin olmak istemiştir²³.

1886-1915 yılları arasında Urfa Belediye Tabipliği'nde Cemal Selim Efendi²⁴, Kosti Manol Kiliyadını Efendi²⁵, Şevamentin Kohen Efendi²⁶, Salvator Efendi²⁷, Hüseyin Hüsnü Nimetullah Efendi²⁸, İbrahim Galip Efendi²⁹ ve Yahya Efendi³⁰ görev yapmıştır.

Urfa Belediye Tabipliği'nde yaşanan en önemli sorunlardan bir tanesi tabipler hakkındaki şikayetlerdir. Urfa'da görev yapan tabiplerden Salvator Efendi ve Hüseyin Hüsnü Nimetullah Efendi hakkında şikayetler yapılmıştır. Urfa Sancağı belediye tabibi Salvator Efendi'nin “harekatı gayr-ı layıkasına mebni tebdilini” isteyen müderris Halil Efendi ve arkadaşları tarafından çekilen telgraf üzerine konu hakkında araştırma yapılması isteği Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilayeti'ne 26 Eylül 1901 tarihli yazıyla bildirilmiştir³¹.

13 Kasım 1901 tarihli Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilayeti'ne gönderilen yazıda; yapılan inceleme sonucunda Salvator Efendi'nin görevini “bihakkın” yaptığı ve ihbarın “muafak-ı hakikat” olmadığı belirtilmiştir. Ancak bu defa da namusa muhalif bazı hallere cüret ettiği belirtilmiş ve araştırılması istenmiştir³².

Urfa Sancağı'ndan 15 Şubat 1902 tarihinde alınan bilgiye göre Salvator Efendi'nin vazifesini “mukadde mane ve namuskarane ifa edegeldiği” ve “bir guna su-i hal ve hareketi görülmediği” bildirilmiştir. Salvator Efendi hakkında yapılan araştırma neticesinde suçlamaların asılsız olduğu anlaşılmış ve Salvator Efendi'nin “derhal” göreve başlatılması istenmiştir³³.

Hüseyin Hüsnü Nimetullah Efendi hakkında da; Askeriye-i Şahane Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Haziran 1903 tarihli yazıda; Urfa Belediye tabibi Hüsnü Efendi'nin “su-i istimalinden” dolayı “has-

“

Urfa'da belediye tabiplerinin maaşlarının ödenmesinde bir sıkıntı yaşanmamışken aynı durum belediye eczacılığı için geçerli değildir. Zira Urfa belediye eczacısı olan Mehmet Tevfik Efendi, 700 kuruş maaşla atandığını ancak Urfa belediye başkanının kendisine ancak 200 kuruş ödeyebileceğini belirtmesi üzerine durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirerek Kudüs'e tayinini istemiştir.

”

tanın perişan olduğu” müracaat edenlerin muayene edilmediği, “fevkalade ücret talebinde bulunduğu” ve “fukara” hastalara “katiyyen bakmadığı” hakkında Hacı Ahmet ve iki arkadaşı tarafından gönderilen telgrafa binaen “bitaraf” kişiler tarafından araştırma yapılması ve durumun Halep Vilayeti’ne bildirilmesi istenmiştir³⁴. Dahiliye Nezareti bunun üzerine 2 Temmuz 1903 tarihli yazıyla durumu Halep Vilayeti’ne bildirmiştir³⁵.

Şikayetin sonucu hakkında arşivlerde bir bilgiye rastlanmamıştır. Burada ilginç olan, Hüseyin Hüsnü Efendi’nin daha önce “nizamen müstehak olduğu rütbe-i salise” ile ödüllendirilmiş olmasıdır³⁶. Şikayete konu olan Salvator Efendi hakkına bir taltif söz konusu değildir.

Urfa’da görev yapan belediye tabiplerinin pek çoğu “hüsn-i hizmetine mebni” rütbe ile ödüllendirilmişlerdir. Cemal Bey, Hüseyin Hüsnü Nimetullah Efendi “rütbe-i salise” ile ödüllendirilirken, Şevamentin Kohen Efendi, 5. Rütbeden Mecidi nişanı ile taltif edilmiştir³⁷. İbrahim Galip Efendi ise; “emraz-ı sariyenin hüküm ferma olduğu zamanlarda” yani kolera hastalığının tedavisinde yapmış olduğu hizmetlerden dolayı bir maaş ödüllendirilmesi istenmiştir. “Sıhhiye tahsisatından” ödenmesi istenen bu ödül, Maliye’de yeterli para olmadığından ödenemeyeceği, bunun yerine bu maaş ödüllendirmesinin mahallince yapılacağı belirtilmiştir³⁸.

Üstün hizmetlerinden dolayı rütbe verilmesi sadece belediye tabiplerine özgü değildir. Memurlar ve askerlere de rütbe verilmektedir. Nitekim tabip Yüzbaşı İskender Efendi de rütbe ile ödüllendirilenler arasındadır. Yüzbaşı İskender Efendi’ye Rakka kazasındaki kolera vakalarındaki başarılı mücahesinden dolayı 5. rütbeden Mecidiye nişanı verilmiştir³⁹.

Aynı şekilde salgın hastalıklarla başarılı mücadelesinden dolayı belediye tabibi Yahya Efendi’ye sınavsız olarak “sertabiplik” verilmesi istenmiş, ancak bu istek “bila imtihan sertababete tayinine nizamnamenin mü-

said olmadığı” gerekçesiyle kabul edilmemiştir⁴⁰.

SONUÇ

Yönetmelikler gereği her kazada bir tane tabip bulunması zorunludur. Ayrıca tabipler 600 kuruş maaştan 800, 1200 ve 2000 kuruş gibi değişik rakamlarla maaş almaktadır. Ancak tabiplerin büyük çoğunluğu 600 kuruş maaş almaktadır. Belediye tabiplerine ödenecek ücretler belediye gelirlerinden karşılandığı için pek çok yerde belediyeler maaş ödemekte zorluk çekmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nde belediye tabipliğine yapılan tabip atamaları ve görevleri esnasında yaşanan sorunların pek çoğu Urfa Belediye Tabipliği’ne yapılan tabip atamalarında yaşanmamıştır. Urfa belediye tabiplerinde görevine gitmeyen tabip yoktur. Bu nedenle mecburi hizmet karşılığı görevine gitmeyen tabiplerden alınan 150 lira gibi bir meblağ söz konusu olmamıştır. İncelediğimiz dönemde sadece Hüseyin Hüsnü Nimetullah Efendi’nin maaşı biraz geç ödenmek zorunda kalmıştır. Zira Hüseyin Hüsnü Efendi hakkında yapılan şikayetlerin neticesi beklendiğinden Hüsnü Efendi açığa alınmıştır. Sorun da bu açığa alınmadan kaynaklanmaktadır.

Urfa’da görev yapan tabipler özveriyle çalışmış, salgın hastalıklara karşı başarılı bir şekilde mücadele etmişlerdir. Özellikle kolera hastalığından dolayı başarılı çalışmalarda bulunan içlerinde Urfa belediye tabibi İbrahim Galip Efendi’nin de bulunduğu tabiplere bir maaş ikramiye verilmiştir.

Sonuç olarak Urfa Belediye Tabipliği’nde ülkenin birçok yöresinde yaşanan maaşların ödenememesi, görevde gidilmemesi gibi sorunlar yaşanmamıştır. Bununla birlikte tabip maaşlarının yetersizliği konusu burada da sorun olmuştur. Bu sorunlar sadece Osmanlı Devleti’ne de ait değildir. Bu sorunlar o günlerden bugünlere kadar birçok kez yaşanmış, bu durum yazışmalarda dahi pek çok defa dile getirilmiştir.

Halep’ten bir görünüm.

KAYNAKÇA**1- Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS)**Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH-MKT)****İrade Dahiliye (İ.DH)****İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)**Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname, **Düştur** (1290) Tertip I, C. 2. 814-816.**2- Basılmış Eserler**Avcı, Alaettin, **Türkiye’de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi**, Ankara, 1963.Aydın, Erdem, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 15, Ankara 2004, s.185-207.Ergin, Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye** 6. İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş, 1995.Kırımlioğlu, Nurdan, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Tıp Eğitimi ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Çabaları”, **Eskişehir Tıp Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp Tarihi ve Etik Dergisi**, C.1, Sayı 1, 2016, s.1-15.Koylu, Zafer-Doğan, Nihal, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti’nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 34 (3), 2010, s.209-215.Rasimoğlu, Ceren Gülser İlikan, “Taşra’yı İyileştirmek: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Memleket Hekimleri”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, 2013, 3(1), s.1-6.Sarı, Nil, “Mekteb-i Tıbbiye”, **DİA**, C.29, Ankara, 2004, s.2-5.Öztürk, Hülya-Karasu, Cezmi, “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard’ın Eserleri ve Osmanlı’ya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Adli Tıp Bülteni**, C.19, Sayı 3, Ankara 2014, s.125-134.**DİPNOTLAR:*** Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. kolgun@ybu.edu.tr

** Osmanlı’dan Cumhuriyete Urfa Sempozyumunda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

¹ Nil Sarı, “Mekteb-i Tıbbiye”, **DİA**, C.29, Ankara, 2004, s.3.² Alaettin Avcı, **Türkiye’de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi**, Ankara, 1963, s.17.³ Hülya Öztürk-Cezmi Karasu, “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard’ın Eserleri ve Osmanlı’ya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Adli Tıp Bülteni**, C.19, Sayı 3, Ankara 2014, s.125-134.⁴ Sarı, **a.g.m.**, s.3.⁵ Nurdan Kırımlioğlu, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Tıp Eğitimi ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Çabaları”, **Eskişehir Tıp Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp Tarihi ve Etik Dergisi**, C.1, Sayı 1, 2016, s.8.⁶ Kırımlioğlu, **a.g.m.**, s.8.⁷ Sarı, **a.g.m.**, s.3.⁸ <http://www.sbu.edu.tr/Universitemiz/Tarihcemiz>, Erişim tarihi:22 Şubat 2018.⁹ Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname, **Düştur** (1290), Tertip I, C. 2. 814-816; Erdem Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 15, Ankara 2004, s.196-197.¹⁰ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye** 6. İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş, 1995.¹¹ Aydın, **a.g.m.**, s.200.¹² Aydın, **a.g.m.**, s.200.¹³ Ceren Gülser İlikan Rasimoğlu, “Taşra’yı İyileştirmek: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Memleket Hekimleri”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, 2013, 3(1), s.3.¹⁴ Zafer Koylu-Nihal Doğan, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti’nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 34 (3), 2010, s.211.¹⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH-MKT)**, 2064.52.01.¹⁶ **BOA, İrade Dahiliye, (İ.DH)**, 1025.80823.01.¹⁷ **DH-MKT**, 1415.90.01.¹⁸ **DH-MKT**, 2055.86.01.¹⁹ **DH-MKT**, 2246.91.01.²⁰ **DH-MKT**, 716.69.01.²¹ **DH-MKT**, 2725.97.01.²² **DH-MKT**, 1551.83.01, 2 S. 1306.²³ **DH-MKT**, 1415.90.01.²⁴ **DH-MKT**, 1551.83.01.²⁵ **DH-MKT**, 2493.44.01.²⁶ **DH-MKT**, 2588.102.01.²⁷ **DH-MKT**, 731.60.02.²⁸ **DH-MKT**, 766.19.01.²⁹ **BOA, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS)**, 38.4.01-2.³⁰ **DH-MKT**, 2536.74.01.³¹ **DH-MKT**, 2555.5.01.³² **DH-MKT**, 2588.102.01.³³ **DH-MKT**, 731.60.01.³⁴ **DH-MKT**, 731.60.02.³⁵ **DH-MKT**, 630.8.02.³⁶ **DH-MKT**, 2493.44.01, 17 S. 1319.³⁷ **DH-MKT**, 766.19.01, 25 C. 1321.³⁸ **İDUİT**, 64.15.01.³⁹ **DH-KMS**, 38.4.01-02

Urfa'da Trahom Salgını*

Doç. Dr. Hamdi DOĞAN

“

Osmanlı Devletinin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında trahom göz hastalığı Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Urfa ve çevresindeki insanlar üzerinde de ağır bir tahribata neden olmuştur.

”

Hamdi DOĞAN*

Yaşam ve çevre koşullarının doğurduğu olumsuz neticeler, iktisadi problemler, savaşlar ve göçler gibi sebeplerden dolayı salgın hastalıklar tarihsel süreç içerisinde insanlığı tehdit etmiş ve ölümlere sebebiyet vermiştir. Bu hastalıklar insanları, savaş esirleri ve göçler aracılığıyla ülkeden ülkeye, şehirden şehire yayılmıştır.

Osmanlı Devleti de özellikle 19. Yy'dan Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde bu hastalıklara karşı önemli mücadeleler vermiştir. Bunların başında koruyucu tedbirler ve karantina uygulamaları gelmektedir. Aynı şekilde Cumhuriyetin ilk yıllarında da salgın hastalıklarla mücadele etmek için çok gayret gösterilmiştir. Bu dönemde bir yandan yeni sağlık kurumları oluşturma çabaları sürerken diğer yandan da ülke nüfusunu hızlı bir şekilde tahrip etmekte olan trahom, frengi, sıtma, kolera, verem, tifüs ve dizanteri gibi salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Osmanlı Devletinin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında trahom göz hastalığı Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Urfa ve çevresindeki insanlar üzerinde de ağır bir tahribata neden olmuştur. Şehirde bu hastalığı tedavi edecek yeteri kadar hastane, dispanser, hekim, hemşire ve ilaç ve benzeri tıbbi imkânların yokluğu da bu tahribatı daha da arttırmıştır. Bu tahribatı ortadan kaldırmak için Sağlık Bakanlığı trahom ile yoğun bir şekilde mücadele etmeye başlamıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminde, imkânların yetersizliğine rağmen trahom üzerine başarıyla sürdürülen bu sağlık çalışmaları, ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir.

Trahom, temizlik kurallarının tam olarak uygulanmadığı, sağlık şartlarının elverişsiz olduğu yerleşim yerlerinde sıklıkla görülen bir hastalıktır. Etkilerini geç göstermesinden dolayı trahom vakalarının tespiti güç olmuştur¹.

Cumhuriyetten önce Anadolu coğrafyasında çok yaygın görülen, göz hasarlarına ve görme kaybına sebep olan trahom hastalığına karşı ciddi tedbirler alınmadığından, o dönemlerde üç milyonu bulan trahomlu hasta kaderiyle baş başa kalmıştır.² Ancak Cumhuriyetin ilanı ile beraber sağlık ve sosyal yardım konularına yatırım yapılmaya başlanmış ve diğer salgın hastalıklarla mücadele edildiği gibi trahom hastalığına karşı da gerekli düzenleme ve tedbirler alınmaya başlanmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın çalışmaları ile binlerce insan ücretsiz olarak gözlerinden ilaçlanmış, muayene edilerek ameliyat edilmiştir.³

Trahom ile mücadeleye sistematik olarak ilk kez Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın talebi doğrultusunda 1924 yılında başlanmıştır. Vilayet hastanelerinin göz servislerinden trahom hakkında bilgiler alan Saydam, Ankara Numune Hastanesi Göz Hekimi Vefik Hüsni Bulat'ı üç ay süre ile Güney ve Orta Anadolu'ya incelemelerde bulunması için göndermiştir. Buradaki incelemelerinde trahom mıntıklarını şahsen gezen Bulat, yaptığı incelemeleri 1927 yılında Ankara'da toplanan İkinci Milli Tıp Kongresine bir rapor halinde sunmuştur.⁴ Vefik Hüsni Bulat bu incelemelerinde trahomun Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlukta olduğunu rapor etmiştir.⁵

“

Trahoma bağı olarak 1927-1935 yılları arasında yapılan çalışmalara göre körlükler sıklıkla Gaziantep, Mardin, Urfa, Diyarbakır ve Malatya'nın bulunduğu doğu illerimizde görülmüştür.

”

Trahoma bağı olarak 1927-1935 yılları arasında yapılan çalışmalara göre körlükler sıklıkla Gaziantep, Mardin, Urfa, Diyarbakır ve Malatya'nın bulunduğu doğu illerimizde görülmüştür. Bunun nedeni olarak İkinci Milli Türk Tıp Kongresinde okunan raporda, bu bölgedeki illerin trahomun sıklıkla görüldüğü, Irak, Suriye gibi ülkelere yakın olması ve bölgedeki çöl iklimini andıran kurak iklimin bu bölgelerde görülmesinin trahomun yaygınlaşmasına sebep olduğu belirtilmiştir.⁶

Mücadele kapsamında hizmet sunmaya başlayan ilk sağlık kurumları 1925 yılında Malatya ve Adıyaman'da kurulan hastane ve dispanserler olmuştur.⁷ Bu sabit kurumların dışında mücadeleyi şehirlerin tamamında sürdürmek amacıyla kurulmuş olan seyyar sağlık ekipleri taramalar yapmak suretiyle trahomlu hastaları tedavi etmiştir. 1930 yılına gelindiğinde trahomla mücadele konusunda önemli birtakım gelişmeler yaşanmıştır. *Umumi Hıfzıssıha Kanunu'nun 99 ve 102. Maddeleri ile trahom hastalığının bildirilmesi zorunlu hale getirilmiş, hastaların toplu yerlerde bulunmaları yasaklanarak, Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli çalışmalarla okullarda tedbirlerin alınması sağlanmıştır.*⁸

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam tarafından 21 Ekim.1930 tarihinde Başvekâlete gönderilen telgraf, trahomun Doğu Vilayetleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Saydam; trahom vakalarının hemen hemen tüm Doğu Vilayetlerinde görüldüğünü ve hastalığın kaynağının Arap memleketleri ile Mısır olduğunu ifade etmiştir. Trahomun yalnızca Urfa ve Besni'de görülmediğini, Gaziantep, Maraş, Malatya, Diyarbakır, Siirt, Cebelibereket, Adana, Muş ve Van'da yüzde doksana kadar çıktığını belirtmiştir. Saydam, trahomun bulaşıcı özelliğinin çok kolay, tedavisinin çok zor olduğunu belirtmiş ve halkın hastalık hakkında bilgi sahibi olmaması, fakirlik ve batıl inançların hastalığın yayılmasını kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Trahom ile yapılan 5 senelik mücadelenin denli zorlu olduğunun anlaşıldığını belirten Saydam, trahomun karakteristik özelliği ve seyri sebebiyle

Refik Saydam

Sıtma Savaşı gibi bir mücadelenin mümkün olamayacağı ve trahomun uzun bir süre boyunca ortadan kaldırılma imkânının olmadığını belirtmiştir.⁹

1925 ile 1932 yılları arasında sayıları 3 milyonu bulan trahom hastasına ilaç hizmeti sunulmuş, bu hastaların 1,9 milyonu ayakta muayene edilirken, 38 bin trahomlu hastanın ise tıbbi operasyon zorunluluğu altında olduğu belirlenmiştir.¹⁰

1946 yılında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz tarafından 16 Kasım.1946 tarihinde Başbakanlığa trahom savaş kurulları hakkında bir rapor sunulmuştur. Bu raporda trahomla mücadelenin 1925 yılında başlatıldığı, 1946 yılı itibariyle 3 milyon vatandaşımızın yaşadığı trahom mücadele mntıklarında halkın %50'sinin trahomlu olduğu belirtilmiştir. Trahomun Adana ve Diyarbakır Başkanlık Merkezi olmak üzere iki bölgeye ayrıldığını belirten Uz, teşkilatın toplam 225 yataklı 16 hastane, 33 trahom dispanseri ve 35 adet köy tedavi evi ile birlikte hastaları köy ve evlerinde ziyaret eden hasta ilaçlayıcı personellerin olduğunu ifade etmiştir. Teşkilatın 24'ünün vazifede olmak üzere toplam 49 tabip, 13'ü vazifede toplam 19 hemşire, 60'ı vazifede toplam 127 sağlık memurundan oluştuğunu belirten Behçet Uz, bu kadroların yetersizliğinden dolayı hasta ilaçlayıcı personelin yetiştirilmesine ve istihdam edilmesine önem verildiğini belirtmiştir. Trahom mücadelesinin başlangıcında %70 olan oranın 1946 yılı itibariyle azami bir oran teşkil ettiğini, körlük oranının %1'e kadar düştüğünü belirten Uz, trahom davasının ortadan kaldırmak için her türlü

tedbire başvurulduğunu, “sulfanilamid” ilacının halka ücretsiz dağıtıldığını ifade etmiştir.¹¹

URFA'DA TRAHOM MÜCADELESİ

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam'ın yukarıda ifade edilen 21 Ekim 1930 tarihli telgrafında, trahomun Urfa'da da trahom vakalarının sıklıkla görüldüğü ve Urfa'da trahom oranının yüksek olduğu belirtilmiştir¹².

1932 yılında yapılan tetkikler sonucunda trahom mücadele mıntikasındaki yerlerde trahom endeksi hesaplanmıştır. Bu trahom endeksine göre; Siverek (%80)'le, en yüksek trahomlu oranına sahip Besni'nin (%85) ardından ikinci sırada gelmektedir¹³. Bu yüksek oran nedeniyle 1 yıl sonra Siverek ve Urfa'da trahom hastane ve dispanserinin açılmasının nedenlerinden biri olacaktır.

Trahom hastalığı ile mücadele edilmesi için Urfa merkezinde 15, Maraş ve Siverek'te 10 yataklı trahom hastane ve dispanserinin kurulması, ayrıca daha önce kaldırılan seyyar teşkilatının Gaziantep, Besni, Kilis, Malatya, Urfa ve Siverek'te yeniden meydana getirilerek kadrolarının onaylanması zorunlu görülmüş ve Bakanlar Kurulu'nun 26 Ocak.1933 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.¹⁴ Böylelikle Urfa ve Siverek'te trahom hastalığı ile mücadele kurumsal ve sistemli bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır.

Urfa, Maraş ve Siverek'te hastane ve dispanser açılması kararı alındıktan yaklaşık üç ay sonra bir önemli karar daha alınmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 24 Nisan.1933 tarihinde aldığı karar ile Urfa, Maraş ve Siverek'te açılacak trahom hastane ve dispanserleri için tedarik edilecek 7.500 lira değerindeki ilaç ve tıbbi malzeme ile 3.750 liralık cerrahi aletlerin memlekete getirilmesindeki aciliyet gerekçesiyle yurt dışından satın alınması kabul edilmiştir.¹⁵ 1934 yılına gelindiğinde Urfa Trahom Hastane ve Dispanserinde 1 baştabip, 1 seyyar tabip, 1 hemşire, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 kâtip ve ayniyat mutemedi ile gereğince müstahdem mevcut bulunmaktaydı. Siverek Trahom Hastane ve Dispanserinde ise 1 tabip, 1 seyyar tabip, 1 hemşire, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 kâtip ve ayniyat mutemedi ile gereğince müstahdem görev yapmıştır.¹⁶

Urfa Halkevi tarafından halkı bilinçlendirmek amacıyla trahom ile mücadele konferansları gerçekleştirilmiştir; Urfa Trahom Hastanesi Baştabibi Muhittin Bey tarafından, trahom hastalığının tarihçesi, trahomla mücadele teşkilatı ve alman sonuçlar hakkında konferanslar verilmiştir.¹⁷ Yine 24 Ekim 1934 tarihinde 28 kadın ve 580 erkeğin katılımı ile trahomla mücadele tarihi üzerine bir konferans düzenlenmiştir.¹⁸ 340 erkeğin ka-

tıldığı trahom konulu bir başka konferans ise 2 Aralık 1934 tarihinde, 17 kadın ve 580 erkeğin katıldığı trahom mücadele teşkilatı konulu diğer bir konferans ise 24 Aralık 1934 tarihinde düzenlenmiştir.¹⁹ Urfa Halk-

evi tarafından yapılan bu konferanslar trahomla mücadeleye verilen önemin göstergelerinden birisidir.

Sağlık Bakanlığı 1934-1935 yılları arasında trahomla mücadele kapsamında bir “trahom endeksi” tespit etmiştir. Bu trahom endeksine göre; 1934-1935 yılları arasında beş vilayet ve dört kaza merkezi ve bunlara bağlı 400 köydeki tüm halk, ev ev dolaşarak muayene edilmiştir. Bu vilayet ve kazalar; Kilis, Adıyaman, Besni, Gaziantep, Malatya, Maraş, Adana, Urfa ve Siverek'ten oluşmuştur. Halkın %25'inin çeşitli sebeplerle muayene edilememesine rağmen toplam 204.472 kişi muayene edilirken, bunların 133.547'sinde trahom hastalığı tespit edilmiştir ve trahomla mücadele mıntikasındaki trahom oranı %65,3 olarak tespit edilmiştir. Urfa'da trahom oranı %69,3 Siverek'te ise %74 olarak belirlenmiştir.²⁰ Bu oranlara göre Urfa ve Siverek'te trahomlu hasta sayısı trahomla mücadele mıntikasındaki ortalamanın üstündedir.

Trahom endeksinde trahomun *seriri* şekillerine de yer verilmiştir. “Buna göre trahom mücadelesine daha önceden dâhil edilen Kilis, Gaziantep ve Adana'da evolutif şekillerin azalarak yerini regressif şekillere bıraktığı belirtilmiştir. Urfa ve Siverek gibi trahomla mücadele mıntikasına sonradan dâhil edilen yerlerde

“

Trahom okul çağındaki çocukların üzerinde de etkili olmuştur. Bu durumun önüne geçmek ve trahomun çocuklarda yayılmasını önlemek amacıyla bazı önlemler alınmıştır. Öncelikle okullar yılda iki defa tabipler tarafından kontrol edilerek trahomlu çocuklar sağlıklı olanlardan ayrılmış ve bu çocuklar trahomlulara özel okullara nakledilmiştir.

”

*evolutif şekiller düşüş göstermemiştir. Urfa'da evolutif şekillerin oranı %62,2, Siverek'te %51 olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tabloda Urfa ve Siverek'te 1935 yılının Mart-Haziran ayları arasında tespit edilen trahomlu hastalarda ortaya çıkan komplikasyonlar gösterilmiştir*²¹.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; Urfa'da 1935 yılı Mart ve Haziran ayları arasında tespit edilen trahomlu sayısı 5.424'tür. Bu hastaların arasından 1.230 kişi trahomun çeşitli komplikasyonlarını da taşımaktadır. Siverek'te ise toplam 2.473 hastanın 712'sinin hastalığın komplikasyonlarını da taşıdığı tespit edilmiştir.

Trahom okul çağındaki çocukların üzerinde de etkili olmuştur. Bu durumun önüne geçmek ve trahomun çocuklarda yayılmasını önlemek amacıyla bazı önlemler alınmıştır. Öncelikle okullar yılda iki defa tabipler tarafından kontrol edilerek trahomlu çocuklar sağlıklı olanlardan ayrılmış ve bu çocuklar trahomlulara özel okullara nakledilmiştir. 1933-1934 yıllarında Urfa'da 3, Siverek'te 1 adet trahom mektebi tespit edilmiştir.²² Yine trahom endeksine göre 1934-1935 yılında okul çağındaki trahomlu çocukların da istatistiki verileri tespit edilmiştir. Urfa'da ilkökul çağındaki toplam 923 öğrenci arasından 535'inde trahom tespit edilmiştir. Bir başka ifade ile Urfa'da ilkökul öğrenimini sürdüren öğrencilerin %58'i trahomludur. Siverek'te ise ilkökula giden toplam 343 öğrenciden 219'unda trahom tespit edilmiştir ve bu %63,9'a tekabül etmektedir. Ortaokul ve Lise öğrenimini Urfa'da sürdüren 250 öğrencinin

70'inde trahoma rastlanmıştır ve bu öğrencilerin %28'ine denk gelmektedir.²³ Siverek'te ise ortaokul ve lise düzeyinde eğitim kurumları bu tarih aralığında yoktur. Siverek uzun yıllar eğitim faaliyetlerine 1946 yılında Siverek ortaokulu açılana kadar ilkökul düzeyinde devam etmiştir.²⁴

Kütahya Milletvekili Mehmet Somer 1936 yılında kış konferansları için Urfa'ya gönderilmiş ve burada Urfa Vilayeti'ne dair bir rapor hazırlamıştır. Mehmet Somer hazırladığı raporunda Urfa'nın sıhhi durumuna ilişkin olarak; Urfa vilayetinde trahom hastalık vakalarının olduğunu, trahomla savaşılmaması için lüzumlu sağlık kurumlarının organize edildiğini ifade etmiştir. Halkevi Başkanı Operatör Doktor Muzaffer Bey'in bulaşıcı hastalıklardan korunmak ve halkı yetiştirmek için gayret ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Ermeni asıllı Nakkaş isimli kadının halkın güvenini kötüye kullanarak göz ve çocuk hastalıklarını tedavi etmeye kalkıştığını öğrenen Somer, Nakkaş isimli şahsın Urfa'dan uzaklaştırılması gerektiğini raporunda belirtmiştir.²⁵

1937 yılında bu problemleri ortadan kaldırmak, köy halkının sağlığını daha iyi koruyabilmek, köylerdeki trahom vakalarının önüne geçebilmek adına köy tedavi evleri kurulmaya başlamıştır.²⁶ Tablo 4'te de görülebi-

“

1936 Yılında bir konferans için Urfa'ya gelen Kütahya Milletvekili Mehmet Somer, Urfa'nın sıhhi durumuna ilişkin hazırladığı raporda trahom vakalarının olduğunu, trahomla savaş için lüzumlu sağlık kurumlarının organize edildiğini, Halkevi Başkanı Op. Dr. Muzaffer Bey'in bulaşıcı hastalıklardan korunmak ve halkı iyileştirmek için gayret ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Ermeni asıllı Nakkaş isimli kadının halkın güvenini kötüye kullanarak göz ve çocuk hastalıklarını tedavi etmeye kalkıştığını, bu kadının Urfa'dan uzaklaştırılması gerektiğini de raporunda belirtmiştir.

”

Tablo 1: 1935 Yılı Mart-Haziran Aylarında Urfa ve Siverek'te Tespit Edilen Komplikeşyonlu Trahomlular

Şehir	KOMPLİKASYONLU TRAHOMLULAR					
	Trahomlu Sayısı	Karniye	Kapak	İntan	Toplam	Yüzde
Urfa	5424	839	167	224	1230	%22.5
Siverek	2473	368	124	220	712	%32

Tablo 2: 1938 Yılına Ait Urfa Trahom Hastane ve Dispanseri Masrafları

Unvanı	Adedi	Lira	Hizmet Süresi (Ay)	Tutarı
Baştabip	1	270	12	3.240
Tabip	1	200	12	2.400
Kâtip ve ayniyat mutemedi	1	50	12	600
Sıhhat Memuru	3	50	12	1.800
Hemşire	1	60	12	720
Hastabakıcı	3	30	12	1.080
Hademe	2	20	12	480
Aşçı	1	30	12	360
TOPLAM	13	710	—	10.680

leceği üzere 1937 yılında Urfa'ya 6 adet köy tedavi evi kurulmuştur. 1940 yılına kadar toplam köy tedavi evi sayısı 36²⁷ iken Urfa'da 6 adet köy tedavi evi olması, Urfa'da trahom mücadelesine verilen önemin göstergelerinden birisidir.

1938 yılına gelindiğinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesinde trahomla mücadele faaliyetlerine 15.000 lira²⁸ zam yapılarak daha fazla ödenek ayrılmıştır. 1938 yılında Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen tarafından yapılan açıklamaya göre, Urfa, Mardin, Siirt illerinde trahoma karşı başarılı bir mücadele verilmiş ve trahom salgınının sıklıkla görüldüğü bu illerde trahomlu hasta sayısının %70 oranında azaldığı ifade edilmiştir.²⁹ Urfa halkını trahomla mücadele konusunda bilgilendirmek amacıyla 5 Ağustos.1938 tarihinde Urfa Trahom Mücadele Hastane ve Dispanseri Baştabibi Ramiz Erdem tarafından, "*Trahom Denilen Sari Göz Hastalığından Korunma Çareleri*" başlıklı yazı Akgün Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Bu yazıda Baştabip, Urfa Halkına hitaben kişisel kullanılan havlu, mendil, çarşaf gibi göze temas edecek eşyaların kesinlikle paylaşılmadan hususi kullanılmasını ve karasineklerle mücadele edilmesi gerektiğini, böylece gözleri korumanın mümkün olabileceğini belirtmiştir.³⁰

1938 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesinde Urfa trahom hastanesi ve dispanserinde görevli memurlar ve bunlara ait masraflar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³¹

Tablo geneli itibariyle incelendiğinde; 1938 yılında Urfa trahom hastane ve dispanserinde farklı meslek gruplarından 13 kişinin tahsis edildiği görülmektedir.

Tablo 3: 1938 Yılına Ait Siverek Trahom Hastane ve Dispanseri Masrafları

Unvanı	Adedi	Lira	Hizmet Süresi (Ay)	Tutarı
Tabip	1	250	12	3.00
Kâtip ve ayniyat mutemedi	1	50	12	600
Sıhhat Memuru	2	50	12	1.200
Hemşire	1	60	12	720
Hastabakıcı	2	30	12	720
Hademe	2	20	12	480
Aşçı	1	30	12	360
TOPLAM	10	490	—	7.080

Tüm personelin aylık maaşlarının toplamı 710 lira, yıllık maaşlarının toplamı için ise 10.680 lira ödenek ayrılmıştır.

1938 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesinde Siverek trahom hastanesi ve dispanserinde görevli memurlar ve bunlara ait masraflar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³²

Yukarıdaki tabloya göre; 1938 yılında Siverek trahom hastane ve dispanserinde farklı meslek gruplarından 10 kişinin tahsis edildiği görülmektedir. Tüm personelin aylık maaşlarının toplamı 490 lira, yıllık maaşlarının toplamı için ise 7.080 lira ödenek ayrılmıştır.

Urfa seyyar trahom teşkilatı 1938 yılında tabip, hademe, sıhhat memuru ve ambulans şoförü olmak üzere 16 kişiden oluşan bir sağlık ekibi idi. Bu 16 kişilik personelin yıllık maaşlarının toplamı için 6.600 lira ödenek ayrılmıştır. Aynı tarihte Siverek seyyar trahom teşkilatı ise tabip, sıhhat memuru ve hademeden oluşan 6 kişilik bir ekip idi. Bu 6 kişilik personelin yıllık maaşlarının toplamı için de Urfa'da olduğu gibi 6.600 lira ödenek ayrılmıştır.³³

Trahomla mücadele kapsamında 1940 yılına gelindiğinde, ülke genelinde toplam 180 yataktan oluşan 13 hastane, 25 dispanser, 36 köy tedavi evi mevcuttu. Tüm bu sağlık kurumlarında toplam 120.700 kişi muayene edilmiş 60.594 kişide trahom tespit edilmiştir³⁴ ve bu %20,2'ye tekabül etmektedir³⁵.

1940 yılında Urfa trahom hastane ve dispanserinin yiyecek ve yakacak ihtiyaçlarının sağlanması için ya-

T. C.

Sihhat ve İctimat
Muavenet Vekâleti

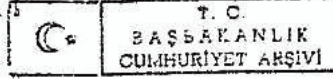
Hıfzıssıhha İşleri Umumî Müdürlüğü

Umumî Af : 172

Hususî Af : 172

Ankara / / 193

Hulûsa : 172

Baş Vekâleti Celileye

Tahrirata

B. Erkânı Harbiye Reisi Paşa Hz. tarafından çekilip E2 - X - 930 tarih ve 6907 No. la tevdi buyurulan şifre mahlulünde Urfa'da çok miktarda trahomlu bulunduğundan ve oradaki kit'at arasındada trahom nispetinin fazla olduğundan bahs edilmektedir . Malûmu Samileridirki trahom hastalığı mebdet tespit edilemeyen bir zamandan beri Cenup ve Şark Vilâyetlerimizde hemen hepsinde hüküm sürmektedir . Bunun sırayet yeri şüphesizki Arap memleketleri ve Mısırdır . Bu menba her ne olursa olsun esefle müşahede ettiğimiz bir hakikat varsa oda bu hastalığın yalnız Urfa ve Besnide değil Gaziantep, Maraş, Malatya, Mardin, Diyarbekir, Siirt, Urfa, Cebelibereket, Adana, Muş, Van, Vilayetlerinde bazen yüzde doksana yakın bir derecede münteşir olmasıdır . Trahom, bilhassa aile ocağında, sırayeti gayet kolay ve tedavisi güç bir hastalıktır . Halkın cehaleti, fakirliği ve iptidai düşüncesi dolayısıyla içinde yaşadığı şerait ve batıl itikatları bu güçlüğü bittabi arttırmaktadır . Vekâletimizge 1925 senesinden beri hastalığın en çok münteşir yerlerinden başlamak üzere Malatya, Adıyaman, Besni, Gaziantep, Kilis'te sabit ve seyyar teşkilatla mücadele yapılmış başlanmış olup yakında hem civarındaki hastaları tedavi etmek hemde trahom mücadelesi için memur yetiştirmek üzere Adana'da büyük bir trahom hastanesi açılmak üzeredir . Trahom hastaları ile yapılan beş senelik bu temas diğer bir çok memleketlerde hisedilmiş olduğu veçhile bu mücadelenin suubetini göstermiştir . Bununla beraber Vekâletimiz bütçesinin vüsati ^{mesetinde} ve bilhassa mütehasıs personel buldukça mücadele ve tedavi sahasını tevsiâ ötedenberi karar vermiş olup yalnız hastalığın karakteri ve seyri ve

Yazılacak cevapta ait olduğu şubenin tarih ve numarasının yazılması lazımdır

1030 | 10 | 172 | 220 | 17 | 2

Tablo 4: 1933-1946 Yıllarına Ait Urfa Trahom İstatistiği

Seneler	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1933	1	1	—	15	12.785	166.036	126	177
1934	1	1	—	15	11.760	265.551	310	428
1935	1	1	—	15	11.181	209.322	230	309
1936	1	1	—	15	10.747	231.117	267	284
1937	1	1	6	15	8.563	230.748	216	346
1938	1	1	6	15	9.367	436.858	316	1.011
1939 ⁴⁰	1	1	6	20	13.808	447.190	324	1.048
1940 ⁴¹	1	1	6	20	6.136	287.507	297	1.088
1941 ⁴²	1	1	5	20	4.061	377.065	266	1.087
1942	1	1	5	20	3.561	405.796	235	1.210
1943	1	1	5	20	5.140	295.240	237	1.046
1944	1	1	5	20	4.301	236.504	226	1.112
1945	1	1	5	20	4.401	227.253	268	1.036
1946 ⁴³	1	1	5	25	2.916	330.534	199	346
TOPLAM					108.727	4.146.721	3.517	10.528

pılan ihalenin eksik ilana dayanmasından dolayı aksaklık yaşanmıştır. Ancak yeniden düzenlenecek bir ihalenin Hazine'yi zarara uğratacağı sebebi ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı bahsi geçen ihalenin geçerli sayılması için mütalaa vermiş, bunun üzerine 1 Mart 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararname ile ihale geçerli kılınmıştır.³⁶

Urfa Trahom Hastanesi Başhekimliği görevini Dr. Cafer Bayramoğlu'nun³⁷ üstlendiği Urfa Trahom Savaş Hastanesi Başhekimliği tarafından 1946 yılına ait bir yıllık yiyecek ve yakacak ihtiyacı için 5 Şubat.1946 tarihinden geçerli olmak üzere eksiltme ilanı verilmiştir. Bu ilan üzerinden 1946 yılında Urfa Trahom Hastanesi'nin bir yıllık temel ihtiyaçları hakkında birtakım çıkarımlar yapmak mümkün olmaktadır. Bu ilana göre; 3.500 kilo ekmek, 2.000 kilo koyun eti, 400 kilo pirinç, 200 kilo sade yağ, 400 kilo bulgur, 500 kilo kuru soğan, 150 kilo salça, 200 kilo nohut, 200 kilo mercimek, 200 kilo kuru fasulye, 400 kilo sabun, 300 kilo patates, 100 kilo bürülce, 100 kilo tuz, 25.000 kilo odun (dut), 20.000 kilo meşe kömürü 1946 yılı için hastaneye gereken temel ihtiyaçlardır. Ayrıca ilanda bu ihtiyaç listesinin muhammen bedeli ile teminat akçeleri de belirtilmiş, eksiltme yolu ile yapılacak ihalenin trahom satın alma komisyonunca yürütüleceği de ifade edilmiştir.³⁸

Personel yetersizliği konusundaki sıkıntıları aşmak için Urfa Trahom Hastanesi Başhekimliği tarafından personel ilanı verilmiştir. Bu ilana göre; trahom mücadelesinde hemşire ve sağlık memuru açıklarını kapatmak için 45 gün süre ile 20 kişilik hasta ilaçlayıcısı kursu Urfa Trahom Hastanesi'nde açılmıştır. Kurs süresince adaylara 60 lira gündelik yevmiye verileceği belirtilmiş, adayların ilkokul mezunu veya daha önce

hastanelerde çalışmış olması şartı istenmiştir.³⁹

1933-1946 yılları arasında Urfa'da trahom mücadelesi kapsamında açılan hastane, dispanser, köy tedavi evi, yatak sayıları ile yıllara göre muayene, ayakta tedavi edilenler ve hastaneye yatırılarak ameliyat edilenlerin istatistiki verileri şu şekilde idi:

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; 1933-1946 yılları arasında Urfa'da açılan trahom hastanesi ve dispanser sayısında herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir. 1933-1946 yılları arasında trahom hastalığı sebebiyle muayene edilen toplam hasta sayısı 108.727 olarak tespit edilmiştir. Ayakta tedavi edilen hasta sayısı ise bu süre içerisinde 4.146.721 kişiye ulaşmıştır. 1933 yılında 166.036 olan ayakta tedavi sayısı 1946 yılına gelindiğinde yaklaşık 3 kat artmıştır. Yatırılarak tedavi edilen hasta sayısı ise toplamda 3.517 kişiye ulaşırken 1933-1946 yılları arasında inişli çıkışlı bir grafik seyretmiştir. Aynı süre zarfında ameliyat edilen hastaların

“

Cumhuriyetle birlikte Urfa ve çevresinde zor şartlar altında sürdürülen trahom mücadelesi, zaman geçtikçe geliştirilmiş, tıbbi kurumların sayısı artırılarak birçok hastanın tedavisi yapılmıştır. Yapılan istikrarlı mücadele neticesinde önemli başarılar elde edilmiş sadece Urfa ve çevresinde değil tüm ülkede trahom hastalığı kontrol altına alınmıştır.

”

Tablo 5: 1933-1946 Yıllarına Ait Siverek Trahom İstatistiği

Seneler	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1933	1	1	—	10	4.700	39.626	113	163
1934	1	1	—	10	5.635	96.265	237	434
1935	1	1	—	10	6.039	91.627	144	270
1936	1	1	—	10	4.119	125.722	129	420
1937	1	1	—	10	4.941	155.420	109	469
1938	1	1	—	10	8.171	122.217	141	441
1939 ⁴⁴	1	1	—	10	6.779	142.423	144	433
1940 ⁴⁵	1	1	—	10	2.225	133.185	107	350
1941 ⁴⁶	1	1	—	10	1.905	131.463	116	414
1942	1	1	—	10	2.157	153.591	159	415
1943	—	1	—	—	1.776	206.861	—	570
1944	—	1	—	—	503	202.621	—	270
1945	—	1	—	—	604	241.089	—	34
1946 ⁴⁷	1	1	—	10	1.160	289.623	—	—
TOPLAM					50.714	2.131.733	1.399	4.633

toplam sayısı 10.528 rakamına ulaşmıştır. Özellikle 1937 yılından hemen sonra ameliyat edilen trahomlu sayısı 3 kat artarken bu sayı 1946 yılına gelindiğinde tekrar 3 kat azalmıştır.

Siverek'te trahom mücadelesi kapsamında 1933-1946 yılları arasında trahomla ilgili tespit edilen rakamlar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo incelendiğinde; Siverek'te 1933-1946 yılları arasında hastane, dispanser ve yatak sayılarında değişiklik gerçekleşmemiştir. Muayene edilen toplam hasta sayısı 50.714 olarak gerçekleşirken, 1938 yılında 8.171 olan muayene sayısı 1945 yılında 8 kat azalarak 604 olarak gerçekleşmiştir. Ayakta tedavisi gerçekleştirilen hasta sayısı bu süre zarfında 2.131.733 kişiye ulaşmıştır. Muayene sayısı yıllar arasında azalış eğiliminde iken ayakta tedavisi gerçekleştirilen hasta sayısı genel olarak artış eğilimi göstermiştir. Siverek'te yatırılarak tedavisi gerçekleştirilen trahomlu hasta sayısı toplamda 1.399 kişiye ulaşmıştır. Ameliyat edilen toplam trahomlu sayısı 4.633 iken özellikle 1933 yılından hemen sonra ameliyat edilen hasta sayısının 3 kat arttığı tespit edilmiştir. 1943 yılında ameliyat edilenlerin

sayısı 570 kişi ile en yüksek seviyeyi gördükten iki yıl sonra ise çok ciddi bir düşüş göstermiş ve 34 kişi olarak gerçekleşmiştir.

Urfa'ya bağlı diğer bir yerleşim birimi olan Suruç'ta ise trahom mücadelesi kapsamında 1938-1946 yılları arasında tespit edilen rakamlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo incelendiğinde; trahomla mücadelede Suruç'ta 1938-1946 yılları arasında hastane ve köy tedavi evinin yokluğunda dispanserden faydalandığı görülmektedir. 8 yıllık bu süre zarfında toplam muayene sayısı 4.410 olarak gerçekleşmiştir. Yıllar arasındaki muayene sayıları inişli çıkışlı bir grafik göstermiştir. Ayakta tedavisi gerçekleştirilen toplam hasta sayısı ise 572.326 olarak tespit edilmiştir. Özellikle 1938 yılından hemen sonra ayakta tedavisi gerçekleştirilen hasta sayısı 49 kat artarak büyük bir sıçrama göstermiştir. Bu artış eğilimi 1944 yılı haricinde 1946 yılının sonlarına kadar devam etmiştir.

Urfa Trahom Savaş Hastanesi Başhekimliği tarafından 1947 yılına ait bir yıllık yiyecek ve yakacak ihtiyacı için 14 Şubat 1947 tarihinden geçerli olmak üzere

Seneler	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1938	—	1	—	—	221	1.005	—	—
1939 ⁴⁸	—	1	—	—	1.801	49.397	—	—
1940 ⁴⁹	—	1	—	—	447	62.699	—	—
1941 ⁵⁰	—	1	—	—	523	67.489	—	—
1942	—	1	—	—	87	64.247	—	—
1943	—	1	—	—	152	68.192	—	—
1944	—	1	—	—	189	52.823	—	—
1945	—	1	—	—	656	101.370	—	—
1946 ⁵¹	—	1	—	—	334	105.104	—	—
TOPLAM					4.410	572.326		

eksiltme ilanı verilmiştir. Bu ilan üzerinden 1947 yılında Urfa Trahom Hastanesi'nin bir yıllık temel ihtiyaçları hakkında birtakım sonuçlar çıkarmak mümkün olmaktadır. Bu ilana göre; 3.500 kilo ekmek, 2.000 kilo koyun eti, 500 kilo pirinç, 300 kilo sade yağ, 500 kilo bulgur, 300 kilo kuru soğan, 80 kilo salça, 100 kilo nohut, 150 kilo mercimek, 150 kilo kuru fasulye, 350 kilo sabun, 100 kilo patates, 25.000 kilo odun (dut), 7.000 kilo meşe kömürü 1947 yılı için hastaneye gereken temel ihtiyaçlardır. Ayrıca ilanda bu ihtiyaç listesinin muammen bedeli ile teminat akçeleri de belirtilmiş, eksiltme yolu ile yapılacak ihalenin trahom satın alma komisyonunca yürütüleceği de ifade edilmiştir.⁵²

1949-1961 yılları arasında ise Urfa'da göz hekimliği görevini üstlenen Dr. Adnan Sayrun'un trahoma karşı Urfa'da yaptığı çalışmalarda önemlidir. Haydarpaşa Numune Hastanesi'nden Urfa Trahom Mücadele Başkanlığı'na atanan Sayrun 1 Nisan 1949 tarihinde Urfa'ya gelerek görevine başlamıştır.⁵³ 1949 yılından önce Urfa Trahom Hastanesi'nde görevli 3 adet ikinci doktorun yerlerine atama yapılmamış olmasından dolayı trahom ile ilgili tüm işler başhekim Adnan Sayrun'a yüklenmiş ve kendisi çalışmalarına bu durumda başlamıştır.⁵⁴ Dr. Adnan Sayrun bu tarihlerde ilkokulları sınıf sınıf gezerek öğrencilerin göz muayenelerini titizlikle yapmıştır. Muayenelerinde gerekli gördüğü öğrencileri Yusuf Paşa Camii'nin civarında bulunan dispansere çağırarak, damla ve merhem kullanmak suretiyle tedavi etmiştir. Vezir Hamamı'nın arkasındaki muayenehanesinde göz hastalıkları konusunda durmadan çalışmış, ilçe ve köylerde trahomla mücadele etmiştir. Eğitim kurumlarında ve köylerden şehre gelen vatandaşlarda Dr. Adnan Sayrun'un çalışmaları neticesinde trahom ciddi oranda azalmıştır. 12 yıl 3 ay süre ile Urfa'ya hizmet eden Sayrun, trahomla mücadele kapsamında Urfa'ya çok büyük hizmetler vermiştir.⁵⁵

Salgın hastalıklar Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumu ekonomik, sosyal ve sağlık açısından ciddi derecede yıpratmıştır. Bu sebeple Cumhuriyetin ilanından sonra, salgın hastalıklarla mücadele edilmeye başlanmıştır. Trahom da sistemli ve kurumsal olarak mücadele edilen salgın hastalıklardan birisidir. 1925 yılında Adıyaman, Besni ve Malatya'da başlayan trahomla mücadele muntakaları yıllar içerisinde genişletilerek büyük bir alana yayılmıştır. Urfa, Suriye'ye sınır komşusu olması ve yaşanan göçler, yaşam şartlarının kötü olması, yolu, suyu, okulu olmayan yerleşim yerlerinde hijyen koşullarının yerine getirilmemesi gibi etkenler sebebiyle trahom vakalarının sıklıkla görüldüğü bölgelerden biri olmuştur. Bu durum üzerine 1933 yılında Urfa trahom hastanesi ve dispanseri kurulmuştur. Has-

Dr. Adnan Sayrun

talıkla mücadele etmek için buraya tıbbi personel istihdam edilmiş, benzer çalışmalar Siverek için de yapılmıştır. Trahomla mücadele kapsamında Urfa, Siverek ve Suruç'ta halk trahom taramalarından geçirilmiş, tespit edilen hastalar trahomun şiddetine göre ilaçlanmış veya ameliyat edilmiştir. Trahomla mücadelenin öneminin halk tarafından benimsenmesi ve bilinçlendirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. İlkokullarda ve ortaokullarda öğrenim görenlerin ilaç ve benzeri usullerle tedavileri hususunda öğretmenlere eğitim verilmiştir. Ayrıca trahomlu öğrenciler için özel okullar açılmıştır. 1933-1934 yıllarında trahom mücadelesinin yeni başladığı Urfa'da 3, Siverek'te ise 1 adet trahom okulu tespit edilmiştir.

Hastalığın en ücra köşelerde dahi tedavisi için 1937 yılında Urfa'da köy tedavi evleri açılmış, Urfa ve Siverek seyyar trahom teşkilatı ile birlikte mücadele kapsamlı bir şekilde sürdürülmüştür. Alınan bu önlemler ve çalışmalar neticesinde trahomlu hastalar tedavi edilmiş, hastalığın yayılması engellenmiş, yaşam şartları iyileştirilerek trahom vakalarının sayısı yıldan yıla azaltılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetle birlikte Urfa ve çevresinde zor şartlar altında sürdürülen trahom mücadelesini, zaman geçtikçe geliştirilmiş, tıbbi kurumların sayısı artırılarak birçok hastanın tedavisi yapılmıştır. Yapılan istikrarlı mücadele neticesinde önemli başarılar elde edilmiş sadece Urfa ve çevresinde değil tüm ülkede trahom hastalığı kontrol altına alınmıştır.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.220.17.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 33.7.11.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 35.28.19.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 94.14.19.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.224.9.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ak, Bilal, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XVII, (Ankara 2002), s. 419-435.

Altay, Saadet, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 12, S. 23, (Bahar 2016), s. 167-211.

Ayberk, Nuri, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1936.

Bir Yıllık İş Sayımı, Urfa Halkevi, Ulusal Urfa V. Matbaası, Urfa 1935.

Doğan, Hamdi, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. XVI, S. 2, (2017), s. 461-489.

Hot, İnci, "Gaziantep'te Trahom ile Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C. XXII, S. 1, (2014), s. 17-22.

Özer, Sevilay, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 121-152.

Öztürk, Gülin, "Kütahya Milletvekili Mehmet Somer'in 1936 Yılında Urfa Vilayeti'ne Dair Hazırladığı Rapor", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. IV, S. 10, (Bahar 2015), s. 125-132.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.

TBMM 1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, TBMM Matbaası, Ankara 1938.

Yanıkdağ, Yücel, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri*, Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

İstatistik Yıllıkları

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1948*, C. XVI, Yayın No: 285, Ankara 1948.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, C.XIII, Ankara Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1943

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, C.XII, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1943.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, C. XI, Hüsnütabiât Basımevi, Ankara 1955.

İnternet Kaynakları

<http://www.siverek.gov.tr/siverek-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 26.03.2018.

Gazeteler

Urfa'da Milli Gazete

Urfa Haber

Akgün

Urfa Postası

Yenilik

DİPNOTLAR

* Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, hamdidogan51@hotmail.com

** Osmanlı'dan Cumhuriyete Urfa Sempozyumunda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

¹ Saadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)",

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl. 12, S. 23, (Bahar 2016), s.188.

² *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s. 130.

³ İnci Hot, "Gaziantep'te Trahom ile Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C. XXII, S. 1, (2014), s. 18.

⁴ Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 126-127.

⁵ Hamdi Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. XVI, S. 2, (2017), s. 463.

⁶ Hot, "Gaziantep'te Trahom ile Mücadele", s. 18.

⁷ Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 173.

⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 131.

⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.220.17.

¹⁰ Yücel Yanıkdağ, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri*, Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 184.

¹¹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.224.9.

¹² BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.220.17.

¹³ Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 179.

¹⁴ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 33.7.11.

¹⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 35.28.19.

¹⁶ Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 183.

¹⁷ "Halkevinde Bu Hafta Üç Konferans Verildi", *Urfa'da Milli Gazete*, 3 Kanun 1934.

¹⁸ *Bir Yıllık İş Sayımı*, Urfa Halkevi, Ulusal Urfa V. Matbaası, Urfa 1935, s. 3.

¹⁹ *Bir Yıllık İş Sayımı*, s. 14.

²⁰ Nuri Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1936, s. 5.

²¹ Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, s. 7-11.

²² Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 194-195.

²³ Ayberk *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, s. 21.

²⁴ <http://www.siverek.gov.tr/siverek-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 26.03.2018.

²⁵ Gülin Öztürk, "Kütahya Milletvekili Mehmet Somer'in 1936 Yılında Urfa Vilayeti'ne Dair Hazırladığı Rapor", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. IV, S. 10, (Bahar 2015), s. 131-132.

²⁶ Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 188.

²⁷ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 134.

²⁸ *TBMM 1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası*, TBMM Matbaası, Ankara 1938, s. 32.

²⁹ Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", s. 135.

³⁰ *Akgün*, 5 Ağustos 1938, s. 1.

³¹ *TBMM 1938 Mali Yılı Bütçe Encümeni Mazbatası*, s. 19.

³² *TBMM 1938 Mali Yılı Bütçe Encümeni Mazbatası*, s. 15.

³³ *TBMM 1938 Mali Yılı Bütçe Encümeni Mazbatası*, s. 18-19.

³⁴ Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XVII, Ankara 2002, s. 425.

³⁵ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 134.

³⁶ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 94.14.19.

³⁷ *Yenilik*, 26 Şubat 1946, s. 1.

³⁸ *Yenilik*, 12 Şubat 1946, s. 2.

³⁹ *Yenilik*, 17 Şubat 1946, s. 2.

⁴⁰ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, C. XI, Hüsnütabiât Basımevi, Ankara 1955, s. 172.

⁴¹ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, C.XII, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1943, s. 131.

⁴² Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, C.XIII, Ankara Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1943, s. 137.

⁴³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1948*, C. XVI, Yayın No: 285, Ankara 1948, s. 176.

⁴⁴ *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, s. 172.

⁴⁵ *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, s. 130.

⁴⁶ *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, s. 137.

⁴⁷ *İstatistik Yıllığı 1948*, s. 176.

⁴⁸ *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, s. 172.

⁴⁹ *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, s. 130.

⁵⁰ *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, s. 137.

⁵¹ *İstatistik Yıllığı 1948*, s. 176.

⁵² *Akgün*, 21 Şubat 1947, s. 2.

⁵³ *Urfa Postası*, 1 Nisan 1949, s. 1.

⁵⁴ *Yenilik*, 22 Haziran 1949, s. 1.

⁵⁵ "Dr. Adnan Sayrun ve Trahom", *Urfa Haber*, 14.01.2012.

Urfa Trahom Dispanseri (1938)

افترار کور و انانیتان شایسته ساری

Urfa'da Sağlık Sorunları

(1923-1950)

Abdullah ORAK

مقیاس
برسائمتز و برتروغبایرلدر

“

Esasen sağlık kurumlarının Urfa'da sınırlı olması ve bu kurumların da gerekli tıbbi cihazlardan yoksun olması önemli sağlık sorunlarına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde burada doktor eksikliğinin giderilememesi sağlık sorunlarının burada daha da artmasına yol açmıştır.

”

Sağlık; genel anlamda sadece hastalık veya sakatlığın olmaması hali değil, aynı zamanda bedensel, ruhsal ve sosyal anlamda iyi olma halidir.¹ Bir ülkede sağlıklı bir toplumun yetiştirilebilmesinin ön koşulu o ülkenin çağın gerek ve mantığına uygun bir sağlık sistemi oluşturmasıyla mümkündür. Sağlık sisteminin oluşturulmasında ülkelerin bu alanda yürüttüğü politika büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda bir ülkede oluşturulan gelişimsel ilerici bir sağlık politikasında; tam teşekküllü sağlık kurumları, mükemmel işleyen sağlık hizmetleri ve buna bağlı olarak yetişmiş sağlık personeli olmak zorundadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi içinse o ülkenin devletin bütçe kalemlerinden sağlık alanına ciddi pay ayırmasıyla mümkündür. Bu gerçekleştirildiğinde köklü bir sağlık sistemi vücut bulacaktır. Köklü bir sağlık sisteminde koruyucu sağlık hizmetleri yer aldığından dolayı bulaşıcı hastalıkların yayılma sahası bulması pek mümkün değildir.

Cumhuriyet dönemi Urfa'sında sağlık sorunlarının (1923-1950) ele alındığı bu çalışmada bu dönemde izlenen sağlık politikaların izlerini, Akgün (1944-1947), Işık (1937-1939), Urfa Postası (1948-1949), Urfa'da Milli Gazete (1934), Urfa'da Ulusal, (1935) ve Yenilik (1936-1949) gazeteleri ile diğer kaynaklardan hareketle 1923-1950 yılları arasında Urfa'da sağlık sorunlarının izleri sürülecektir.

Cumhuriyet Döneminde Urfa'da Sağlık Sorunları (1923-1950)

Urfa'da sağlık hizmeti veren ve 1925 yılında Urfa Memleket Hastanesi² adıyla faaliyette olan bu hastane esas itibarıyla on dört koğuşlu yüz yataklı, eczanesi, idare odası, doktor odaları, muayenehane, ameliyathane, pansuman, bakteriyoloji, laboratuvar, mutfak ve hizmetli odaları olmak üzere iki katlı olarak kurulmuştu.³ Bu hastane Urfa mutasarrıfı Ethem Bey tarafından 1906 yılında yaptırılmıştı. Urfa Memleket Hastanesi'nde Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaralılar tedavi edilmiş, daha sonra burası yabancı işgaline sahne olmuş ve Kurtuluş Savaşı'nda karargâh olarak kullanılmıştı. 1936 yılında elli yatak kapasitesiyle Urfa'ya sağlık hizmeti vermişti.⁴

Esasen Urfa Memleket Hastanesi tam teşekküllü bir hastane olarak kurulmuş ve bu çerçevede sağlık hizmeti vermesi amaçlanmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde hastanenin ihtiyaçları bir türlü giderilememiş ve hastane bakımsız kalmıştır.⁵ Yerel gazetede çıkan “Memleket Hastanesinin Hali” başlıklı haberde bu hastanenin eksikliklerinin giderilmediği, yatak kapasitesinin çok eksik olduğu Urfa nüfusunun ihtiyacına cevap vermediği ve hastanenin mevcut durumda doktor eksikliğinin bulunduğuna değinilmiştir.⁶ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Urfa'da hem sağlık kurumu eksikliği hem de doktor eksikliği çokça hissedilmiştir. 1939 yılında Siverek'te sadece bir diş doktoru burada sağlık hizmeti vermiştir. Ancak bu doktorun başka yere tayin olmasıyla birlikte ilçede diş hastalıklarına bakacak doktor bulunmamıştır.⁷

URFA

İmtiyaz Sahibi: Celâi AKS
5/Ağustos/949 CUMA İDARE

Yıl: 2

Haftada İki

Doktorsuz Hastane

Son günlerde hastane operatörünün izinli gidişi, Nisaiye mütehas-sının da istifa ederek ayrılışı yüzünden 250.000 nüfuslu Urfa vilâyeti operatörsüz ve nisaiyecisiz kalmıştır.

Her gün Operatör ve Nisaiyecinin müdahalesini icap ettiren bir çok hastaların vuku bulunduğu Urfa'da bu iki mütehas-s doktorun bulunmaması belki birkaç vatandaşın hayatına mal olacaktır.

Yaşadığımız esirde fen hemen hemen her hastalığa çareler bulunmuşken doktorstzluk vözürdün ölmek hakikaten acınacak bir mevzudur.

Hastanemiz şimdiye kadar tam kadrolu doktor görmemiş ve bu yüzden de bir çok can kaybı olmuştur.

Bugün koca memleket hastanesinde bir tek dahiliye mütehas-sından başka doktor yoktur.

Hastanenin Operatörsüz ve Nisaiyecisizliği yüzünden bir kaç vatandaş ölürse; acaba ilgililerin vicdanları da bizler kadar sızlamaz mı?...
Necati Aksoy

Fransız Ku

Londra

Fransız

etmekte

raklık

ciddî bir

ratması

duyulmuş

gili çevre

dedildi

metere

talbik

landığı

bu der

raklık

memiş

uzun s

kayde

Fransız

geleri

suz k

lekti

azaltı

taraf

vanla

raklık

leceğ

tedir

kura

“

5 Ağustos 1949 tarihli Urfa Postası gazetesi, son günlerde hastane operatör doktorunun izinli gidişi, Nisaiye mütehas-sının da istifa ederek ayrılışı yüzünden 250 bin nüfuslu Urfa vilayetinin operatörsüz ve nisaiyecisiz kaldığını sütunlarına taşımıştır.

”

Yine doktor eksikliğinin hissedildiği yerlerden biri de Urfa Memleket Hastanesi olmuştur. Savaşın etkilerinin hissedildiği 1946 yılında burada doktor eksikliği çokça hissedilmiş ve vatandaş sağlık hizmeti alamaktan şikâyet etmiştir.⁸

Yerel gazetede çıkan “Memleketimize Doğum Evi Lazımdır” başlıklı haberde Urfa’da sadece Memleket hastanesinde bir kadın doğum uzmanının bulunduğunu bu uzmanın başka bir yere tayinin çıkmasından dolayı Urfa’da kadın doğum uzmanının bulunmadığını halk kendi imkânlarıyla uzman olmayan yerli ebelerle sağlıksız koşullarda bu sorunu gidermeye çalıştığını ve durumunda çocuk ölümlerine sebep olduğu belirtilmiştir. Haberin devamında Sağlık Bakanlığı’nın ya Urfa Memleket hastanesine bir doğum birimi kurması ya da 10 yataklı bir doğum evini açmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.⁹ Yine “Urfa’nın durumu ve milletvekillerimizden isteklerimiz” başlıklı haberde Urfa memleket hastanesine bir röntgen makinasının alınmasını ve bir verem pavyonu kurulmasını talep edilmiştir.¹⁰

Esasen sağlık kurumlarının Urfa’da sınırlı olması ve bu kurumların da gerekli tıbbi cihazlardan yoksun olması önemli sağlık sorunlarına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde burada doktor eksikliğinin giderilememesi sağlık sorunlarının burada daha da artmasına yol açmıştır.

1943 yılında Sıtmanın Urfa’da salgın olmasından dolayı sıtma hastalığına yakalananları ücretsiz tedavi etmek ve gerekli ilaçları vermek suretiyle Sağlık Bakanlığı tarafından bölgeye bir doktor tayin edilmiştir. Tayin edilen bu Doktor Urfa Halkevi’nde muayene ve tedaviye başlamıştır. Dört günde yedi yüz hasta sıtma şikâyetiyle halkevine müracaat etmiştir. Dört günde yedi yüz hastanın muayene edilmesinde bir taraftan sıtmanın burada salgın halini almış olması diğer taraftan ise Urfa’da doktor eksikliğinin ne kadar çok hissedildiğini göstermesi bakımından önemlidir.¹¹ Urfa’da doktor eksikliğinin bir türlü giderilememesi burada sağlık sorunlarının artmasına ve salgın hastalıklarla yeterince mücadele edilememesine neden olmuştur.

Urfa'da Salgın Hastalıklar

Bir şehrin coğrafi konumu o şehrin dış tehditlere açık veya kapalı olması noktasında belirleyici bir etkindir. Urfa coğrafi konumu itibariyle Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan bir kapısıdır ve aynı zamanda burası bir kavşaktır. Urfa bu konumundan dolayı tarihsel süreç içerisinde sürekli dış tehditlere açık olmuştur. Bu dış tehditlerden biri de bulaşıcı hastalıklardır. Ortadoğu'da hüküm süren Şark (Halep) Çıbanı, Trahom ve Çiçek hastalıkları Urfa'nın bu konumundan dolayı buraya sirayet etmiştir. Cumhuriyet döneminde Urfa'da dış etkenli bu hastalıkların görülmesinin yanı sıra sıtma, tifüs, verem, tifo, veba ve frengi hastalıkları da burada görülen diğer hastalıklardır.

Şark Çıbanı

1787 yılında Halep'te ortaya çıkan ve uzun bir süre "Halep Çıbanı" olarak anılan bu hastalık daha sonra Cezayir'de "Biskra" Tunus'ta "Kafzra" bölgelerinde görülmüştür. Halep çıbanı sonraki yıllarda yaygınlaşınca artık görüldüğü yer adıyla anılmıştır. Halep, Mısır, Nil, Kahire, Süveyş, Sudan, Girit, Kıbrıs, Musul, Bağdat, Basra, Yemen, Delhi, Bombay, Guçrat, Zibans, Sahra, Pencap, Tahran, Asfihan, Aşkabat, Türkistan, Pendik, Gence, Tiflis çıbanı gibi adlarla zikredilmiş ve en nihayetinde bu hastalık Şark Çıbanı olarak tabir edilmiştir.¹²

Şark Çıbanı, çeçe sineğinin (phlebotomus) insan derisindeki kanı emmesi esnasında kişiye bulaşan paraziter bir hastalıktır. Lezyonlar; yüz, kol ve bacakta önce ağrı-

sız bir kızarıklık (papül veya sivilce) olarak başlar ve daha sonra yara büyüyerek 4-6 ay içerisinde 1-2 cm büyüklüğüne ulaşır. Nodüllerin zamanla ülserleşerek volkan şeklini alması ve merkezi bölgeden kabuklanması tipiktir. Sıklıkla tek lezyon şeklinde ortaya çıkmakla birlikte lezyon sayısı birden fazla da olabilir. Tedavi edilmediğinde dahi 12 veya 18 ay gibi bir süre zarfında kendiliğinden iyileşebilir. Fakat tedavisiz olgular belirsiz iz bırakarak estetik problemlere neden olur.¹³

Şark Çıbanı tarihsel süreçte Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, Suriye, Irak, Türkiye, İran ve Hindistan gibi ülkelerde var olmuştur.¹⁴

Şark Çıbanı

—Büyük harfı sahife 1 de—

6 Diyarbakır çıbanından korunma

Medemki bu hastalık hastayı öldürmüyor, o halde nezarsız bir hastalık te'akküki edilemezmi? Şüphesiz öyle.

Fakat hastalık bilhassa kadınlar'da husule geldiği zaman ve bahusus yüzlerinde çıkmazsa, o zaman güzellik bakımından bir kusur teşkil edeceğinden hastalığa karşı korunmak her halde yerinde bir tedbir olmuştur.

Hastalıktan korunmak için bu hastalığın bulaşma yollarını hazırlamak kifidir. Hastalık mikrobu olduğuna göre ve sinek, sivri sinek, tatarcık gibi böceklerle ve doğrudan doğruya çıkarak bulaşma temasıla husule geldiğinden kendimizi bu böceklerle sokturmamağa çalışılmalı ve pis, çıbanlı kimselele temas etmeye dikkat etmeliyiz. Gündüzün şayet şüpheli bir sinek ve-

tilmelidir. Pis, yaralı, o-banli çocuklara temas edin ve ellerimiz güzelce sabunla yıkamalı ve sonra kolonya ile avazlamalıyız.

Şark çıbanının bulaşması en ziyade geceleyin olur. Çünkü, geceleyin uyuduktan sonra mikropiara bulaşık olan sivri sinek ve yakarcalar hiç farkında olmadan yüzümüzü, kollarımızı ısırırlar. Bir de bakarsız ki 2-3 ay sonra yüzünüzde veya kolunuzda bir veya bir kaç tane sivrilce çıkmış. İşte bunlar vavaş yavaş büyüyerek şark çıbanını meydana getirirler.

Bu sebepten kendimizi ısıtmamak için geceleri cibirlik altında yatmak en ısrar ve en doğru yoldur. Ancak bu suretle mikropi sivri sinek ve tatarcıkların bizi sokarak şark çıbanı mikropi arını aşlamalarını önüne geçmiş oluruz.

7 Tedavi

Şark çıbanı tedavi edil-

İLAN

Gaziantep Yapı Ve Yol Limited Şirketi

Sermayesi: 150 000 T. L.

Merkezi: Gaziantep

Kapı ve pencere takımları

Boya malzemesi

Her cins demir

Her cins çam

Kereste

Kavak ağacı

Kiremit

Kontrplak

Çinko

Çivi

Ve inşaat ait bütün malzeme Gaziantep Yapı ve Yol Limited Şirketi'nde muvafık fiyatla toptan ve perakende satılır. Ve her nevi teahüt ve inşaat işleri müessesatlarla yapılır.

kat, yüzde, kollarıda biçimsiz ve çirkin izler bıraktığı için daha büyümeden şark çıbanını tedavi etmek muvafık olur.

Şark çıbanı sivilce halinde iken, yanıtılmadan tedavi edilmelidir. Açılduktan sonra tedavisi henüz şüpheli, hem de güçtür. Bunun için de Mühürhassıs doktora gitmeli ve çıban daha sivilce halinde iken tedavi süreci ulaşmalıdır. Çıban halinde gelmiş olanların ecebalet ve kauklanmış kısım-

tedavi çıbanı sonrası bu rakasak olan izi önüne geçemez. Bu devirde tedavi geç kalmış demektir.

Bu gün gerek Avrupa'da, gerek bizim memleketimizde, gerekse dünyaya her tarafına yapılmakta olan en modern tedavi (Atebrin) tedavisidir. Tedavi bu ilacı şırınga şeklide tatbik edilmekte olur. Ancak, bunun içinde hastanın işlem zamanında, yanıt çıban daha sivilce halinde

Türkiye'de ise Urfa, Maraş, Gaziantep, Diyarbakır, Mardin, Erzincan, Van, Bitlis, Siirt, Malatya, Manisa, Kayseri, Konya, Nevşehir, Çorum ve Elazığ illerinde görülmüştür.¹⁵

Bir nevi yerli bir çıban olan ve kalıcı iz bırakan Şark Çıbanı 1925 yılında Urfa'da yaygın olarak görülen hastalıklardan biri olmuş ve burada bulunan doktorlar bu hastalıkla mücadele etmiştir.¹⁶ Bölge halkı tarafından mecazi bir anlamla güzellik olarak tabir edilen bu Şark Çıbanı, Halep ve Bağdat çıbanlarına benzeyen ve 1927'de burada yaygın olarak görülen hastalılardan biri olmuştur.¹⁷

Şark Çıbanı bilhassa küçük çocukların yüzlerinde çıkarak yaptığı tahribatla dikkati fazlasıyla çekecek nitelikte yara oluşturmuştur. Bu bağlamda 1935-1947 yılları arasında Urfa'nın yerel basını burada yaygın olarak görülen bu hastalık ile ilgili olarak bölge halkını etraflıca bilgilendirmiştir.¹⁸ A. Naci İpek 1940'lı yıllardaki Urfa'yı anlatırken bu dönemde burada görülen Şark Çıbanına da değinmiştir. İpek, bu hastalıkla ilgili şunlara değinmiştir:

“Şark çıbanı, Urfa'da 1940-1955 yılları arasında

görülen hastalıklardandı. Urfa halkı şark çıbanı için “gözelik” gibi mecazi bir tabir kullanırdı. Çünkü şark çıbanı hastalığı bulaştığı kişinin cildinde kalıcı iz bırakıyordu. O dönem Urfa'da sağlık koşulları çok yetersizdi. Halk kendi arasında çeşitli bitkileri karıştırarak suda saatlerce kaynatıp bitki özünü oluşturuşuyordu. Elde edilen bu karışımı çıbanın oluştuğu bölgeye sürüyorlardı. Yine o dönem trahom hastanesi başhekimisi olan Dr. Adnan Sayrun, şehir hastanesinin başhekimliğine de vekâlet ediyordu. Şark çıbanı bulaşmış hastaları tedavi ederek hastalıkla mücadele etmeye çalışıyordu.”¹⁹

Şark Çıbanı Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar Urfa'da görülen yaygın hastalıklardan biri olmuştur. Halkın kendi çabalarıyla bitkisel karışım hazırlayarak bu hastalıkla mücadele etmeye çalışması bir taraftan Urfa'da sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğunu diğer taraftan da bu hastalığı iyileştirecek ilacın bulunmadığını göstermektedir. Nitekim buranın yerel basınında Diyarbakırlı bir eczacının, Şark Çıbanı hastalığına yakalanmış hastaları, kendi yapmış olduğu ilaçla iyileştirdiğini ve bundan dolayı gazetede eczacının tebrik edilesi bu durumu destekler mahiyettedir.²⁰

Trahom

Trahom hastalığının kökeninin çok eski zamanlara dayandığını belirtmek gerekir. Hipokrat'ın *Epidemiler* adındaki kitabında bu hastalık için birçok insanın gözlerini tahrip eden hastalık diye bahsedilmiştir. Hintliler, Romalılar ve Eski Yunanlılar bu hastalığı birçok farklı adlarla tanımlamışlardır. En nihayetinde M.S. 40 yılında Diaskorides adındaki bir hekim bu hastalığa trahom adını vermiştir.²¹

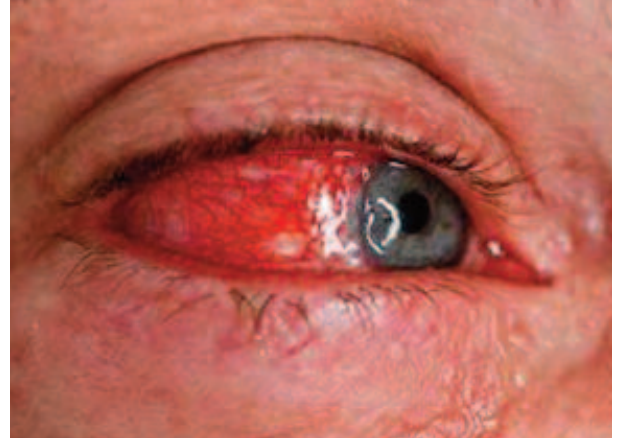
Trahom, göz kapaklarının altında birtakım kabarcıkların belirmesiyle başlayan ve tedavi edilmediğinde kırıpklerin içeriye kıvrılmasıyla saydam tabakada yaraların çıkmasından dolayı körlükle sonuçlanabilen bulaşıcı bir göz hastalığıdır.²² Hastalığın yayılma derecesi bölgeler arasında farklılık gösterebilir. Bu durum; bakteriyel göz enfeksiyonlarının tipi ve sıklığı, yaşanan iklim şartları, hayat standartları ve kişisel hijyendeki farklılıklarla açıklanabilir. Bu bulaşıcı hastalık doğrudan ya da dolaylı temasla bulaşır. Ayrıca hastalığın bulaşmasında taşıyıcı böcekler, özellikle sinekler rol oynayabilir. Hastalık tropikal ve yarı tropikal ülkelerde kuru mevsimlerde ve sıklıkla bakteriyel konjonktivit salgınlarıyla birlikte oluşur.²³

Suriye ve Mısır'da yaygın olan trahom hastalığı buralardan Türkiye'ye sirayet etmiştir.²⁴ Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin güneydoğu illerinde nadiren görülen bu hastalık, göçlerle birlikte buralardan Türkiye'nin diğer illerine yayılarak Türkiye için önemli bir sağlık sorunu haline gelmiştir.²⁵ Türkiye'de trahomla mücadele fikri 1924 yılında başlamış,²⁶ yapılan düzenlemelerle birlikte trahom bildirim zorunlu hastalıklar sınıfına koyulmuş; halkı tedavi edecek sabit ve seyyar teşkilât oluşturulmuştur.²⁷

Trahom Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa'da yaygın olarak görülen hastalıklardan biri olmuştur. 1924-1925 yılları arasında burada bu hastalık nüfusun %12'sinde

Trahom Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa'da yaygın olarak görülen hastalıklardan biri olmuştur. 1924-1925 yılları arasında burada bu hastalık nüfusun %12'sinde görülmüştür. Bu dönemde Urfa'da göz hastalıkları uzmanının bulunmaması da bu hastalıktan muzdarip birçok genç insanın gözlerinin kör olmasını neden olmuştur.

görölmüştür. Bu dönemde Urfa'da göz hastalıkları uzmanının bulunmaması da bu hastalıktan muzdarip birçok genç insanın gözlerinin kör olmasını neden olmuştur.²⁸ 1925 yılında trahomla mücadele kapsamında burada bir dispanser açılmış²⁹ ve 1926-1927 yılları arasında bu hastalığın ildeki oranı %3'e düşmüştür.³⁰

Trahom doğrudan ya da dolaylı olarak temasla yoluyla kişilere bulaşmaktadır. Bu bağlamda bu hastalığın başka kişilere bulaşmasını engellemek için trahomlu öğrencilerin ayrı okullarda eğitimlerini sürdürmeleri planlanmıştır. Okula başlayacak öğrenciler muayene edilmiş trahomlu olanlar ayrı okullara yönlendirilmiştir. 1933-1934 eğitim ve öğretim yılında Urfa'da üç trahom okulu faaliyette olmuştur. Bu okullara her gün bir sağlık memuru gönderilmiş hasta öğrencilerin tedavileri takip edilmiştir.³¹

Trahomla mücadele kapsamında 1933-1940 yılları arasında Urfa'da 15 yataklı bir trahom hastanesi ve bir dispanser sağlık hizmeti vermiştir. Yine 1937'de 6 tane köy tedavi evi kurulmuş ve bunlar 1940'a kadar faaliyette olmuştur.³² Urfa'da 1938 yılında hastanenin direktörlüğünü Ramiz Bey yapmıştır. Ramiz Bey'in trahomla mücadele göstermiş başarısından dolayı yerel basında kendisine açık teşekkür yazıları yayımlanmıştır.³³

İstatistiksel veriler ışığında Urfa'nın trahomla mücadelesi incelendiğinde burada trahom şikâyetiyle muayene olan hasta sayısı; 1933 yılında 12.785, 1934'te 11.760, 1935'te 11.181, 1936'da 10.747, 1937'de 8.563, 1938'de 9.146, 1939'da 13.808 ve 1940'ta 6.136 olduğu anlaşılmaktadır. Yine Muayene sonucunda yatılı tedaviye alınan hasta sayısı; 1933'te 126, 1934'te 310, 1935'te 230, 1936'da 267, 1937'de 216, 1938'de 306, 1939'da 324 ve 1940'ta 297 olmuştur. Bu hastalıktan dolayı ameliyat edilen hasta sayısı 1933'te 177, 1934'te 428, 1935'te 309, 1936'da 284, 1937'de 346, 1938'de 11, 1939'da 48 ve 1940'ta 88 olmuştur.³⁴ Bütün bu veriler göstermektedir ki 1933-1940 yılları arasında trahom yaygın hastalıklardan biri olmuş ve bu hastalıkla mücadele edilmiştir.

T. C.
Sıhhat ve İhtimal
Muvazenet Vekâleti
Tıbbi ve İhtimal İşleri Umum Müdürlüğü
Dünya No: 172
Hesap No: 172

Ankara 1 / 193

Halka: 172

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Baş Vekâleti Celileye
Tahsin

B. Erkanî Harbiye Reisi Paşa Hz. tarafından geçilip 12 - X - 930 tarih ve 6907 No. la tevdi buyurulan şifre mahallinde Urfa'da çok miktarda trahomlu bulunduğundan ve oradaki kıt'at arasında trahom nispetinin fazla olduğundan bahs edilmektedir. Malûmu Semileridiki trahom hastalığı mabedî tespit edilemeyen bir zamandan beri Cennet ve Şark Vilâyetlerimizin hemen hepsinde hüküm sürmektedir. Bunun sırayet yeri şüphesizki Arap memleketleri ve Mısır'dır. Bu menba her ne olursa olsun esefle mübahede ettiğimiz bir hakikat varsa oda bu hastalığın yalnız Urfa ve Besni'de değil Gaziantep, Maraş, Malatya, Hârdin, Diyarbekir, Siirt, Urfa, Cebelîberket, Adana, Mus, Van, Vilâyetlerinde bizen yüzde doksanı yakın bir derecede müteğir olmasıdır. Trahom, bilhassa aile ocağında, sırayeti gayet kolay ve tedavisi güç bir hastalıktır. Halkın cehaleti, fakirliği ve iptidai düşüncesi dolayısıyla içinde yaşadığı gerâit ve batıl itikatları bu güçlüğü bittabi arttırmaktadır. Vekâletimizce 1925 senesinden beri hastalığın en çok müteğir yerlerinden bağlamak üzere Malatya, Adıyaman, Besni, Gaziantep, Kilis'te sabit ve seyir teşkilatla mücadele yapılmışa bağlanmış olup yakında hem civarındaki hastaları tedavi etmek hemde trahom mücadelesi için memur yetiştirmek üzere Adana'da büyük bir trahom hastanesi açılmak üzere trahom hastaları ile yapılan beş senelik bu temas diğer bir çok memleketlerde hissedilmiş olduğu ve bu mücadelenin subetini göstermiştir. Bununla beraber Vekâletimiz bütçesinin vüsati ve bilhassa mütehasss personel buldukça mücadele ve tedavi sahasını tevsiya ötedenberi karar vermiş olup yalnız hastalığın karakteri ve seyri ve

10301101 | 1220121 | 2

Urfa'nın trahomla mücadelesi daha sonraki yıllarda da devam etmiş, 1940-1950 yılları arasında burada trahom hastanesi ve dispanseri aktif hizmet vermiştir.³⁵ Bu hastane bugün Şanlıurfa'nın şehir merkezinde bulunan Yusuf Paşa Camii'nin arka tarafında yer almıştır.³⁶ 1949 yılında Haydar Paşa Numune hastanesinden Urfa trahom mücadele başkanlığına Dr. Adnan Sayrun tayin edilmiştir.³⁷ Burada göreve başlayan Dr. Adnan Sayrun'un trahomla mücadele büyük bir gayret için olduğunu bu dönemde Urfa'da yaşayan Mehmet H. Öcal anılarında yer vermiştir:

"Bizim 11 Nisan Kurtuluş İlkokulu trahomlulara ayrılan okullardan birisi idi. Birinci sınıftan itibaren sağlık kontrolüne alındık. Bizimle ilgilenen Urfa'nın tek göz doktoru merhum Adnan Sayrun idi. Sınıfa gelir hepimizin tek tek göz kapaklarını tersyüz ederek bakardı. Temizliğe özen göstermemizi, yüzümüzü yıkarken gözümüze sabun kaçırmamamızı tavsiye eder, lüzum gördüklerini Yusuf paşa Camii'nin arka tarafında bulunan göz dispanserine çağırır, damla ve merhem tedavisine alırdı. Bir gün de dispanserin üst katında bulunan göz hastanesine sıra ile gittik, hepimiz o zaman "göz kazınması" dediğimiz bir tedaviden geçtik. Allah rahmet

eyesin bu doktorun sayesinde Allah'ın izniyle bu hastalığı atlattığımız olduk."³⁸

Bu dönemde Dr. Adnan Sayrun özverili bir çalışma içerisinde olmuştur. A. Naci İpek, Dr. Sayrun ile ilgili sunuları aktarmıştır:

"Dr. Adnan Bey, Urfa'mızda doktor bulunmadığı 1949 yılında Göz Hastanesi Başhekimi olarak atanmıştı. Uzun yıllar bu görevi ifa etti. Meslek ve görevinin sevdaşısı idi. Çalışkanlığı, özverisi, sevecenliği, hamiyeti, vefası ve hazakati ile halk tarafından sevildi, sayıldı, gönüllere taht kurup baş tacı edildi. Devlet Hastanemizde de doktor bulunmadığından oraya da vekâleten bakıyordu... Adnan Bey gecesini gündüzüne katar okulları sık sık dolaşarak trahom taraması yapar ve günün şartları içerisinde köylere ve ilçelere kadar uzanırdı. Evi ve muayenesi ise Sarayönü'nde Vezir Hamamı'nın karşısında idi. Hastalarının ötesinde evi bir ziyaretgâh halini almıştı. Hastası, dertlisi, dostu ve çaresizlerin uğrak mekânıydı. Adeta, şifa dağıtılan bir mabetti. Kapısına gelen hastaların kimliğine bakmaz insan olarak gereken sevgi ve ihtimamı gösterirdi. Fakirlerin ilaçlarının aldırır. Yoksulların ceplerine harçlık bile bırakırdı. ...Adnan Bey 12 yıl gibi uzun bir süre Urfa'mızda kaldı. Hizmet gördü tüm Urfalıların gönlünde taht kurdu. Gecesi gündüzü, istirahatı yoktu. Bilmezdi de denilebilir. Trahomun yayılmasını önledi hatta kökünü kazıdı..."³⁹

Çiçek

Çiçek, 14 günlük terfi devresinden sonra 3-4 gün devam eden titreme, ateş, baş, arka ve bel ağrıları, takat-sizlikle müterafik ani başlangıçla vasıflandırılan ekzan-temli bir hastalıktır.⁴⁰ 10. yüzyılda Razi tarafından tanımlanan bu hastalığa belli döküntülerinin çiçek gibi olmasından dolayı bu adın verildiği bilinmektedir. Tıp tarihinde çok eskiden beri tanınan ve yaptığı salgınlar neticesinde çok büyük sayıda ölüm vakalarıyla toplumlara tehdit eden bir tür bulaşıcı hastalıktır.⁴¹

“

Cumhuriyet döneminde Urfa'da çiçek hastalığı 1925 yılında münferit vakalar halinde görülmüştür. Türkiye'nin güneydoğu illerinden Mardin, Urfa ve Gaziantep'te 1930 yılında bir çiçek salgını meydana gelmiştir.

”

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkede görülen çiçek salgınları Türkiye'de de görülmüş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında aşı uygulamalarının artırılması oranında hastalık azalmıştır.⁴² Çiçek hastalığı Türkiye'nin doğu ve güney sınırlarındaki ülkelere Türkiye'ye sirayet etmiş ve bu hastalığın burada salgın haline gelmesinde bu sınırlardaki kapıların aktif çalışması etkili olmuştur.⁴³ Öyle ki 1929-1938 yıllarında İran'dan Türkiye'ye gelen mülteciler arasında görülen çiçek vakaları bazı bölgelerde salgınlara neden olmuş; bu bölgelerde alınan tedbirlerle salgınların genişlemesi önlenmiştir.⁴⁴

Cumhuriyet döneminde Urfa'da çiçek hastalığı 1925 yılında münferit vakalar halinde görülmüştür.⁴⁵ Türkiye'nin güneydoğu illerinden Mardin, Urfa ve Gaziantep'te 1930 yılında bir çiçek salgını meydana gelmiştir. Bu illerdeki salgının nereden geldiğini, hastalığın sebeplerini araştırmak ve ayrıca salgının önüne geçip aşılama faaliyetlerini kontrol etmek için bölgeye Dr. Vassaf Bey gönderilmiştir.

Dr. Vassaf Bey bölgede yapmış olduğu inceleme neticesinde bölge halkının sınırın diğer tarafındaki köylerle sürekli temas halinde olduğu için çiçek hastalığının buralara sirayet ettiğini belirtmiştir. Yine Dr. Vassaf Bey incelemelerinde bölge halkının, sıhhiye memurları tarafından çiçek aşısı için yapılan kayıt işlemlerinin sağlıkları ile alakadar olacağını düşünmeksizin eski devirlerde jandarma ve tahsildardan başka bir şey görmemiş olduklarından bu kayıt işlemlerini de askerlik veya vergi için yapılmakta olduğu yanlışına düşüklerini tespit etmiştir.

“

Dr. Vassaf Bey incelemelerinde bölge halkının, sıhhiye memurları tarafından çiçek aşısı için yapılan kayıt işlemlerinin sağlıkları ile alakadar olacağını düşünmeksizin eski devirlerde jandarma ve tahsildardan başka bir şey görmemiş olduklarından bu kayıt işlemlerini de askerlik veya vergi için yapılmakta olduğu yanlışına düşüklerini tespit etmiştir.

”

“

Çiçek aşısının yapılması için isim kaydına başlanıldığı zaman bölge halkının dağlara kaçmaları veya evlerine gizlenmeleri sebebi ile hastalık bu bölgelerde salgın haline gelmiştir. Salgından dolayı hasta ve ölü sayısının artması, halkın üzüntü ve endişeyle çocuklarını aşılatmak üzere aşı merkezine akın etmelerine neden olmuştur.

”

Ayrıca çiçek aşısının yapılması için isim kaydına başlanıldığı zaman bölge halkının dağlara kaçmaları veya evlerine gizlenmeleri sebebi ile hastalık bu bölgelerde salgın haline gelmiştir.

Salgından dolayı hasta ve ölü sayısının artması, halkın üzüntü ve endişeyle çocuklarını aşılatmak üzere aşı merkezine akın etmelerine neden olmuştur. Hastalığın görüldüğü illerde 1930 yılının başlarına kadar yapılan aşının toplamı 95.993 olmuştur.⁴⁶

Sıhhat ve İçişleri
Mevazene Vekâletleri
Mevazene İcraatı Tammü 20/10/1930

Amkarı: 1.103

Hukuk: Mardin mntakasındaki çiçek hastalığı hakkında.

Faaliyet: 54

Devlet: 2010

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bağvekaleti Celileye

23-Mart-1930 Tarih ve 2499 numaralı tezkereye sayılır.

Cenup Vilâyetlerinden Mardin, Urfa ve Gaziantep mntakalarında çiçek hastalığı suhur edip mahallî Tabipler ve Sıhhat Memurları ve yeniden teğkil edilmiş olan Kadro mücibince izâm edilen sekiz seyyar Sıhhat Memuru vasıtasile aşı mücadelesine girilmiş olduğuna beyan edilerek görülen masraf ve vefiyat miktarı ve o tarife kadar yapılan aşı adedi hakkında malûmat verilmiş ve Mardinden alınan son haberlerde hastalığın salgın mahiyetli zail olarak münferif vak'alara münhasir bir şekil almış olmasına rağmen talimatnamei mahsusai dairesinde mücadeleye devam edilmeğe te bulunduğuna arz edilmiştir.

Salgının menşe ve esbabını tetkik etmek ve aynı zamanda yapılan aşı mesâlisini kontrol ederek lüzum görüldüğü takdirde faaliyetin mağlup şekilde cereyan ve devamını da tanzim eylemek üzere Mardine gönderilen Vekâlet Seyyar emrasına sariye mütehasası Doktor Vefik Vassaf Beyden bu kerre alınan rapora nazaran, kısmi aşamı Kürt ve pek az kısmi Arap olan ve bu sebepten lisanları Kürtçe ve arapça olup Türkçe bilenlerine pek az tesadüf edilen bu mntaka ehhalisinin hudut boyu üzerinde mukim bulunmalarının hududun ötetarafındaki köylerle daimî bir surette temasta bulunmaları ve yapılan tahdidi hudut neticesi bazı köylerin arasısınin karşı ya kade kalması veya aksinin tehassül etmesi gibi hallerin bu teması arttırmış bulunması ve keza arasına karşı yakadan hududunin dahiline geçen ve maal'eşef hududa yakın köylülerimiz tarafından yardım gören çapulcuların akınları, hastalığın naklinde âmil olmuş ve bu suretle 16-VIII-1929 da bu aybında ve, Şahmısında çıkan ilk dört çiçek vak'ası daimî surette ---

030 10 197 220 14

Bölgede 1978 yılına kadar yeni doğan ve 30 yaşın üzerindeki herkesin çiçek aşısı olması zorunlu kılınmıştır. Çiçek aşısı olanlar, sol dirseğinin hemen üzerinde 2-3 cm çapında bir yara izi taşımaktadır.

1939-1943 yılları arasında Urfa'da çiçek hastalığının salgın hale gelmesini önlemek amacıyla yerel gazetede buradaki halka aşı konusunda bilgi verilmiş ve çiçek hastalığından korunmada aşının önem ve gerekliliği vurgulanmıştır.⁴⁷

1942-1944 yılları arasında Suriye ve Irak'ta çiçek hastalığı salgın halini almış, buralardan Mardin ilinin Midyat ilçesine sirayet etmiş ve buradan da Türkiye'nin birçok yerine yayılmıştır.⁴⁸ Çiçek hastalığının ülkenin birçok yerine yayılmasında 1920/1921 doğumuların askere sevk edilmesi de kısmen etkili olmuştur.⁴⁹

Suriye'de salgın olan çiçek hastalığı buradan Urfa'ya sirayet etmiştir. 1942 yılında buraya Uzman Doktorlar ve Sağlık Memurları gönderilmiştir. Okul, şehir merkezi, ilçe ve köylerde aşı taraması yapılmış ve alınan köklü tedbirle bu hastalığın tüm yurda yayılması engellenmeye çalışılmıştır.⁵⁰ Ancak bütün bu tedbirlere rağmen yeterince bu hastalığın önüne geçilememiş ve bu konuda ek tedbir alınmıştır. Bölgede otuz yaşına kadar olan nüfus belirlenen günlerde zorunlu aşıya tabi tutulmuştur.⁵¹ Bütün bu tedbirler hastalığın daha çok kişiye bulaşmasını engelleme konusunda gerekli görülmuştür. Yine de belirtmek gerekir ki 1949 yılında Urfa'da çiçek vakaları görülmeye devam etmiştir.⁵²

Sıtma

Malarya (Sıtma) İtalyanca Mal (fena) Aria (hava) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eski zamanlarda bataklık yerlerin havasının zehirli olduğu ve bu fena havayı solan kişinin Malarya hastalığına yakalandığına dair bir inanış vardı. Türkçede Malarya yerine Sıtma tabiri kullanılmaktadır.⁵³

Urfa'da Cumhuriyet döneminde sıtma hastalığı ilk olarak 1925 yılında görülmüştür. Daha sonra 1943 yılında burada sıtma hastalığı salgın haline gelmiştir. Bu dönemde Urfa'nın özellikle bazı ilçe ve nahiyelerde salgın daha büyük boyutlara varmıştır.

Sıtma; akarsu kenarlarında, durgun su birikintilerinin bulunduğu, kanalizasyon ve atık su şebekesinin olmadığı yerlerde görülen ve insanlara sivrisineklerle bulaşan bir hastalıktır. Sıtma mikrobu taşıyan sivrisineğin kişiyi ısırmasıyla mikrop o kişiye aşılansmış olur. 9-17 günlük bir zaman içerisinde mikrop vücudtaki kemik iliklerine, dalağa, beynin ince damarlarına, karaciğerlere yerleşir ve hastalık belirtileri başlar. Sıtma hastalığına yakalanan hastaların kolları ve bacakları zayıflar inceler. Hastanın karnı şişerek rahatsız edici bir görüntü alır ve bir süre sonra hasta yürüyemez hale gelir. Yaz aylarında oldukça tehlikeli olan sıtma salgınları endemik olmaktan çıkar ve görüldüğü yerlerde tüm bölgeye yayılır, epidemik bir vaziyet alır.⁵⁴

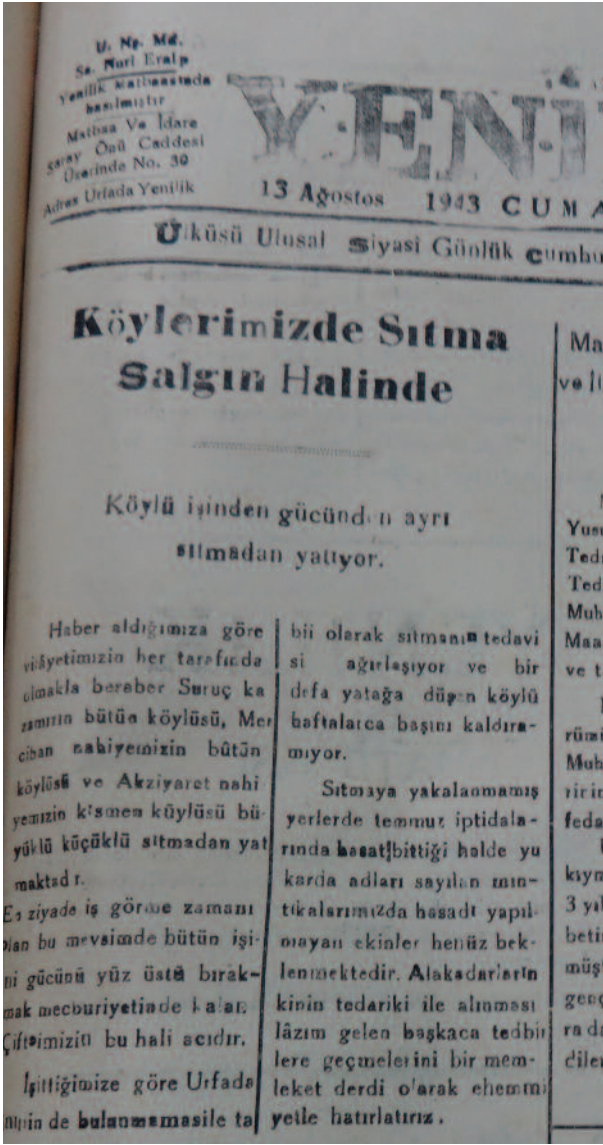
Ortaya çıkış ve yayılış sahası itibarıyla sıtma en fazla kırsal alanlarda görülür ve bölge halkı arasında yayılır. Türkiye gibi zengin kırsal nüfusu olan ve bu nüfusun yoğun tarımsal faaliyetler olduğu dikkate alındığında, kırsal kesimde çalışan vatandaşların bulaşıcı hastalıklardan özellikle de sıtmadan korunması çok önemlidir.⁵⁵

Marmara, Ege, Akdeniz kıyıları ve hinterlandı, sıtmanın ortaya çıkış ile yayılışı için gerekli tomografik, klimatolojik ve meteorolojik bütün şartları içerdiğinden bu bölgelerde yaşayan halkın büyük çoğunluğu sıtma hastalığının tehdidi altında kalmıştır. İş ve askeri amaçlı yoğun nüfus hareketleri sonucunda sıtmanın ülke içinde bir yerden başka bir yere taşınması ve yayılması kolaylaşmıştır. Başta güney bölgeleri olmak üzere ülkenin değişik bölgelerinde sıtman yayılmış; sıtma görülme riski düşük olan ya da hiç sıtma bulunmayan yerlerde salgınlar meydana gelmiştir.⁵⁶

Suruç ilçesi, Mercihan (Çamlıdere) ve Akziyaret nahiyelerinde sıtma salgını olmuştur. Sıtma tedavisinde kullanılan kininin Urfa'da bulunamamasından dolayı köylü nüfus hasta yatağa düşmüştür. Tarımsal nüfusun yoğun olduğu bu yerlerde Temmuz ayında sıtmanın yaygın olmasından dolayı bazı çiftçiler ekinlerin hasadını yapamamıştır.

13 Ağustos 1943 tarihli Yenilik gazetesinin sıtma salgını konulu haberi.

Türkiye’de sıtma ile mücadele esasları ilk defa Mayıs 1926’da kabul edilen 839 sayılı kanunla belirlenmiştir. Bu kanunla sıtma ile mücadele örgütü kurulmuş; dalak ve kan muayeneleri ile sıtmalıların tespiti, bunların ücretsiz tedavi edilmesi, bataklıkların kurutulması, sivrisineklerin ürediği jitlelerin ve çeltik sahalarının kontrol altına alınması esasları getirilmiştir.⁵⁷

1940 yılına kadar Sıtma hastalığıyla mücadele edilerek başarılı neticeler elde edilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı’nın sebep olduğu nüfus hareketleri ve sıtma ilaçlarının ithalinin güçleşmesi,⁵⁸ sıtma hastalığına neden olan anofellerin,⁵⁹ yaşam alanları olan batakların kurutulması çalışmaları ve kontrollerine ara verilmesi sivrisineklerin üremesine neden olmuştur. Savaştan dolayı bu süreçte dış ticaretin aksaması sivrisineklerin etkisiz hale getirilmesinde ve dolayısıyla sıtmayla

mücadelede etken bir madde olan mazotun ithal edilmesini zorlaştırmıştır. Mazot temininde yaşanan zorluklar sıtma mücadelesinin aksamasına neden olmuş, bununla birlikte savaş öncesinde anofel sürfesi mücadelesinde kullanılan Paris yeşili denilen kimyasal madde de savaş nedeniyle ithal edilememiştir.⁶⁰ Bu bağlamda Sıtma ilacı ve sivrisinek öldürücü bazı maddelerin sağlanamaması sıtmanın ülkenin bütün bölgelerine yayılmasına neden olmuştur.⁶¹

Bir taraftan sıtma ile mücadele kullanılan mazot ve kinin temin edilememesi diğer taraftan da sıtma mücadelesi için tahsis edilmiş olan teşkilatın iyi organize olmaması ve etkin bir şekilde çalışmaması sıtma mücadelesinin aksamasına neden olmuş ve bu hastalığı yayılmıştır.⁶²

1942- 1943 yılları arasında Türkiye’de yeni sıtma epidemileri yaşanmaya başlanmış ve bunun sonucunda sıtma oranı %32’ye kadar yükselmiştir. Bu durum karşısında 1945’te 4707 sayılı “*Olağanüstü Sıtma Savaş Kanunu*” ve Şubat 1946’da sıtma savaşını sürekli yürütmeyi öngören 4871 sayılı “*Sıtma Savaş Kanunu*” yürürlüğe girmiştir.⁶³

Urfa’da Cumhuriyet döneminde sıtma hastalığı ilk olarak 1925 yılında görülmüştür.⁶⁴ Daha sonra 1943 yılında burada sıtma hastalığı salgın haline gelmiştir. Bu dönemde Urfa’nın özellikle bazı ilçe ve nahiyelerde salgın daha büyük boyutlara varmıştır. Suruç ilçesi, Mercihan ve Akziyaret nahiyelerinde sıtma salgını olmuştur. Sıtma tedavisinde kullanılan kininin Urfa’da bulunamamasından dolayı köylü nüfus hasta yatağa düşmüştür. Tarımsal nüfusun yoğun olduğu bu yerlerde Temmuz ayında sıtmanın yaygın olmasından dolayı bazı çiftçiler ekinlerin hasadını yapamamıştır.⁶⁵

10 Ekim 1945 tarihli Akgün gazetesinin sıtma mücadelesi konulu haberi.

Sağlık Bakanlığı, Urfa'da salgın haline gelen sıtma hastalığını önlemek için Maraş Sıtma ile Mücadele Teşekkülüne mensup Doktor Cemal Akçar'ı Urfa'ya tayin etmiştir. Akçar, sıtma hastalığına yakalananları ücretsiz tedavi etmek ve gerekli ilaçları vermek suretiyle Urfa Halkevi'nde muayene ve tedaviye başlamıştır. Dört günde yedi yüz hasta sıtma şikâyetiyle halkevine müracaat etmiş ve muayene olmuştur.⁶⁶ 1940 yılı genel nüfus sayımında Urfa'nın toplam nüfusu 245.398 olarak belirlenmiştir.⁶⁷ Dört günde yedi yüz hastanın sıtmadan dolayı muayene olması bu dönemde burada sıtmanın ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

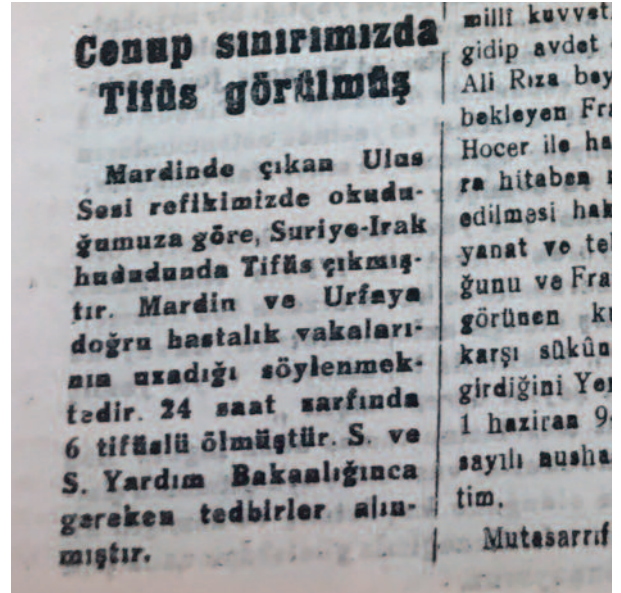
1944-1945 yılları arasında da Urfa'da sıtma salgını devam etmiştir. Buranın yerel basını gazetede sıtma konusuna geniş yer vererek bölge halkının sıtmadan korunması ve hastalığın yayılmasının engellenmesi için halk bilinçlendirilmiştir.⁶⁸

1945 yılında Urfa'nın sıtmayla mücadelesinin başarıya ulaştığını söylemek gerekir. Burada sağlık koruyucuları kursunda teorik ve uygulamalı eğitim alan 43 kişi kursu başarı ile bitirerek görevlerine başlamıştır. Şehir merkezinde birçok çeşmeden akan suyun bir sahada birikmesi sonucu oluşan bataklıklar kurutulmuş ve sivrisinek yuvası olan 3.550 metrekare alana mazot dökülerek bu yuvalar imha edilmiştir.⁶⁹ Ayrıca şehir merkezi, ilçe, bucak ve köylerde tarama yapılmış 5.375 sıtmalı hasta tespit edilmiş ve bu hastalardan 1.954'i tedavi altına alınmıştır.⁷⁰ Sıtman özellikle kırsal alanlarda yaygın olmuştur. Buralarda bu hastalıkla yapılan mücadele sonuç vermiş ve sıtmalı hasta oranı %20'ye düşürülmüştür.⁷¹ Urfa'da sıtmayla mücadelede bir başarının elde edilmesi elbette önemlidir. Ancak belirtmek gerekir ki bu hastalık burada tam anlamıyla bitirilememiş ve 1946-1948 yılları arasında da burada sıtma varlığını sürdürmüştür.⁷²

Tifüs

Tifüs, temizlik imkânlarının yetersiz olduğu yerlerde bitler vasıtasıyla insanlara bulaşan, toplumları tehdit eden bulaşıcı ve salgın bir hastalıktır. Bu hastalık Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de geniş bir yayılma sahası bulmuştur.⁷³

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz ekonomik ve toplumsal etkilerinin derinden hissedildiği 1942-1943 yılları arasında tifüs vakaları görülmüştür. Bu dönemde özellikle savaş nedeniyle savaş ekonomisi koşulları Türkiye'de hâkim olmuştur. Bunun sonucu olarak, gelir dağılımı bozulmuş, hayat pahalılığı artmış, temel tüketim maddelerine ulaşılmada aksaklıklar yaşanmış, toplumun yetersiz beslenmesi ve toplumsal hijyen koşullarının bozulmasıyla birlikte tifüs vakalarında

11 Haziran 1949 tarihli Yenilik gazetesinde çıkan tifüs konulu bir haber.

artış olmuştur.⁷⁴ 1943'te bu hastalık salgın halini almıştır. Tifüsün yayılmasıyla birlikte ülkede geniş çaplı bir aşı uygulamasına geçilmiş ve Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde tifüs laboratuvarı kurulmuş burada geniş çaplı bir aşı üretiminin gerçekleştirilmesi planlanmıştır.⁷⁵

Tifüs hastalığını yayan bit, günümüzde de yaygın bir parazit tehdididir.

Urfa'da tifüs Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen hastalıklardan biri olmuştur. Bu hastalık 1925 yılında burada salgın olmamakla birlikte münferit vakalar şeklinde görülmüştür.⁷⁶ Yine 1943-1945 yılları arasında da burada tifüsün münferit vakalar halinde görülmesiyle birlikte Urfa'nın yerel basını bu konuya geniş yer vermiştir. Gazetede tifüs hastalığı etraflica ele alınmış halk bu konuda bilgilendirilmiş ve böylece bu hastalığın burada yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁷⁷

Verem

Yeterli ve dengeli beslenmenin olmadığı ve olumsuz çevre koşullarının hâkim olduğu yerlerde yaşayan insanlarda görülen bulaşıcı bir hastalıktır.⁷⁸ Mycobacterium tuberculosis mikrobuunun sebep olduğu verem hastalığı genellikle akciğerlerde olmak üzere vücudun diğer organlarında da görülebilir. Bu hastalığa yakalanan kişi erken ve doğru tedavi olursa iyileşebilir. Diğer türlü yani hasta zamanında tedavi edilmezse ölümlü sonuçlanabilecek kadar ciddi bir hastalıktır.⁷⁹

Verem hastalığı dünyada; Hindistan, Çin, Endonezya ve Sahra Çölü'nün Güneyindeki Afrika ülkelerinde bulunmaktadır. Türkiye'de bu hastalık 20. yüzyılın ilk yarısında büyük bir salgın yapmıştır. Özellikle 1940'lı yıllarda her yıl bin kişiden 2-3'ü verem nedeniyle yaşamını yitirmiştir.⁸⁰

Verem hastalığı Urfa'da 1925 yılında salgın olmakla birlikte merkez yerleşim yerlerinde kısmi vakalar şeklinde görülmüştür.⁸¹ 1934'te buranın yerel basını verem konusuna geniş yer vermiş bu konuda halkı bilgilendirmiştir. Ayrıca gazetede bu hastalığa yakalanan kişilerin tedavi edilmesinin gerekliliği vurgulanmış ve böylelikle veremin başka kişilere sirayet edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁸²

Yenilik Gazetesi - 4 Şubat 1950

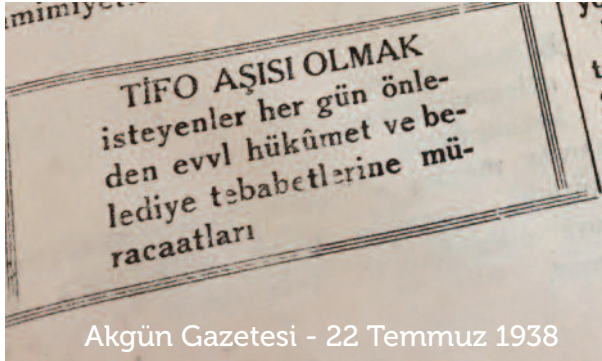
İkinci Dünya Savaşı yıllarında hayat pahalılığının artması, temel tüketim maddelerine yeterince ulaşılamaması, yetersiz beslenme ve yaşam kalitesinin düşmesinden dolayı Urfa'da verem vakaları görülmüştür. Özellikle 1949 yılında burada bu hastalığın görülme oranı önceki yıllara göre artmıştır.⁸³

Şanlıurfa Verem Savaş Dispanseri, Verem Savaş Merkezi adıyla İmambakır Mahallesinde hizmet vermedey devam etmektedir.

Tifo

Tifo, salmonella typhi bakterisinin neden olduğu, ateş ve karın ağrıyla karakterize, sistemik bir enfeksiyon hastalığıdır.⁸⁴ Alt yapı kanalizasyon sistemlerinin, temiz içme sularının olmadığı az gelişmiş ülkelerde, arındırma, temizlik ve hijyen koşullarına uyulmayan yerlerde salgınlar şeklinde görülür. Tifo tedavi edilmediğinde ölüme neden olabilir. Hastalık gıdalar ve sular ile ağızdan bulaşır.⁸⁵

Akgün Gazetesi - 22 Temmuz 1938

1937 yılında Cumhuriyet Parkı denilen yerde bulunan Aynzeliha ile Halilürrahman gölleri bu dönemde Urfa'nın su ihtiyacının karşılandığı önemli göllerden bir tanesi olmuştur. Kuyuların bir kısmının da beslendiği bu göllerden yüzlerce ev, camii, hamam ve hanlar su ihtiyacını karşılamıştır. Ancak bu dönemde bu göl suyunun kirlendiğini ve belediye tarafında bu suyun içilemez diye rapor edildiğinden belediye bu gölü bir yılığına kiraya vermiştir. Bu dönemde Urfa'da salgın olmamakla birlikte münferit tifo vakaları görülmüştür. Yerel gazete bu duruma dikkatleri çekerek bu gölden dolayı tifo salgınlarının olmaması için yetkililere seslenmiştir.⁸⁶

Yine 1938 yılında münferit vakalar halinde Urfa'da görülen tifo hastalığının burada salgın halini almaması için Memleket Hastanesi Dâhiliye Uzmanı Dr. Müfit Hekimoğlu, yerel gazetede bu hastalık ile ilgili etraflıca bilgi vererek halkı bu konuda bilinçlendirmiştir.⁸⁷

Veba

Veba hastalığı Ortaçağ Avrupa'sında "kara ölüm", İslam Dünyası'nda ise "taun" veya "veba" olarak adlandırılmıştır. Veba öldürücü her türlü hastalığı ifade etmekte kullanılmış, taun ise "hıyarcıklı veba"yı tanımlamada kullanılmıştır. Veba hastalığının iki türü olduğunu belirtmek gerekir. Birincisi fare gibi yabani kemirgenlerdeki burgusların kişiyi ısırması sonucu oluşan hıyarcıklı vebadır. İkincisi ise soğuk havadan dolayı mikrobun akciğerlere yerleşmesi sonucu oluşan ve burundan kan akmasına neden olan akciğer vebasidir.⁸⁸

Urfa'da veba hastalığı 1947 yılında Akçakale ilçesinin bazı köylerinde münferit vakalar halinde görülmüştür. Sağlık İl Müdürlüğü yerel gazete aracılığıyla ateşli

ve hıyarcıklı hastaların hükümet ve belediye doktorlarına başvurmalarını duyurmuştur.⁸⁹

Frengi

Frengi sosyal ve zührevî bir hastalıktır. 19. yüzyılım ilk yarısında, önce İstanbul'da ardından ülkenin birçok yerinde görülmüştür. Bu nedenle frengi ile mücadele 1913 yılında başlatılmış ancak bu mücadeleler yeterli olmamıştır. Daha sonra TBMM'de 1921 yılında frengi ile mücadele konusu görüşülmüş ve burada "Frenginin Kaldırılması ve Yayılması Önlenmesi Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Buna göre; bu hastalığın tedavisinin devletin sağlık örgütü tarafından ücretsiz yapılması kararlaştırılmış ve frengi hastalarının evlenmesi yasaklanmıştır. Frengi ile mücadeleye ilerleyen yıllarda da devam edilmiş; Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda frengi ile mücadeleye yer verilmiştir. Bu bağlamda frenginin ihbarı ve kaydı zorunlu tutulmuştur. Ayrıca frengili kişiler ile bunların çocuklarına, Bakanlıkça kurulan frengi savaş kurullarının yapacağı tarama muayenelerine gelme ve tedavi olma zorunluluğu getirilmiştir.⁹⁰

Urfa'da frengi hastalığı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra artmıştır. 1925 yılında burada bulunan bu hastalık mahalli olmayıp genel olarak başka şehirden gelen insanlardan bölge sirayet etmiştir.⁹¹

Cumhuriyet döneminde Urfa'da sağlık sorunlarının (1923-1950) yaşanmasının temelini sağlık hizmeti veren kurumların eksiliği oluşturmuştur. Yine diğer bir eksilik ise mevcut sağlık kurumlarında yeterli doktorun bulunmaması olmuştur. Urfa, Ortadoğu ülkelerine sınır komşusu olmasından dolayı bu ülkelerle ticaret vs. gibi nedenlerle ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişki neticesinde buralarda daha önceleri hâkim olan Şark Çıbanı, Trahom ve Çiçek hastalıkları Urfa'ya da sirayet etmiştir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sürecinde izlemiş olduğu silahlı tarafsızlık politikasından dolayı savunma giderleri artmıştır. Bu bağlamda Türkiye diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da bütçe kısıntısına gitmiştir. Bu durum genelde Türkiye özelinde ise Urfa'da daha önceleri burada bulunan Sıtma ve Çiçek gibi bulaşıcı hastalıkların tekrar salgın hale gelmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde savaştan dolayı gerek dünya ülkelerinin birçoğunda gerekse Türkiye'de savaş ekonomisi koşulları hâkim olmuştur. Savaş ekonomisi koşullarında bulaşıcı hastalıklarla mücadelede gerekli ilaçlar temin edilememiş bu durum sağlık alanında sorunları daha da arttırmıştır. Ayrıca bu ekonomik koşullarda hayat pahalılığının artması, temel tüketim maddelerine yeterince ulaşılamaması, sağlıksız beslenme ve yeterince hijyen koşullarının oluşturulamaması Urfa'da tifüs ve verem gibi hastalıklarının görülmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA KİTAPLAR

- Akdur, Recep, *Sıtma: Temel Bilgiler*, Ankara: Palme Yayıncılık, 2004.
- Akdur, Recep, *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Türkiye'de Sağlık Politikaları*, (Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında Bilim "Bilanço 1923-1998" Ulusal Toplantısı), Ankara: TÜBA Yayınları, 1999.
- Ali Rıza, *Şark Çıbanı ve tedavisi*, İstanbul: Kader Matbaası, 1931.
- Ayberk, Nuri, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul: Kader Basımevi, 1936.
- Gördüren, Süreyya, *Memleketimizde Trahom ve Mücadelesi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 5, Ankara: Doğu Matbaası, 1947.
- Işık, Mahmut, *Trahom*, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1968.
- Metinsoy, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaşı ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Okan, Seyfettin, *Türkiye'de Sıtma Savaşı*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları No: 143, İstanbul: Suhulet Basımevi, 1949.
- Oran, Baskın, ed., *Türk Dış Politikası*, C.1, İstanbul: İletişim yayınları, 2002.
- Öztürk, Yusuf, Günay, Osman, *Atatürk Döneminin Sağlık Politikası*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı, Yayın No: 2, 1991.
- Sağlık Bakanlığı, *Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü*, Ankara: Anıl Matbaacılık, 2011.
- Sönmezoğlu, Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2011.
- Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2009.
- Şefik Arif, *Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti: Tanıtma-Değerlendirme-Transkripsiyon-Tıpkı Basım*, Haz.: Mesut Elibüyük, Abdulkadir Güzel, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2010.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Ünalın, Ata, *Sıtma*, Ankara: Titaş Basımevi, 1943.
- Vaughan, Daniel, Asbury, Taylor, *Göz hastalıkları*, çev.: Ünal Bengisu, Fazıl Sezen, Ankara: Güven Kitabevi Yayınları, 1978.
- Yaşa, Memduh, v.d., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, 1980.
- _____, *Çiçek Hastalığı ile Mücadelenin Ana Hatları*, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları No: 212, Ankara: Anadolu Matbaası, 1956.
- _____, *Urfa Hakkında; Tabii, Coğrafi, İçtimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumat-ı Cami 'Salname 1927*, Çev.: Kemal Kapaklı, Şanlıurfa, ŞUR-KAV Yayınları, 1998.

MAKALELER

- Akgün, Lami, "Memleket Hastanesi'nin Üç Sene İçinde Yapılmayan Demir Parmaklığı", *Akgün*, 29 Mart 1944, s. 1.
- Akgün, Lami, "Doktorsuz Memleket Hastanesi", *Akgün*, 6 Ağustos 1946, s. 1-2.
- Akaltun, Muzaffer, "Urfa'da Çıbanlar", *Işık*, 28 Ağustos 1937, s. 3.
- Aydın, Erdem, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 1993.
- Bengisu, Osman, "Sıtma Mücadelesinde Kendimize Düşen Vazifeler", *Akgün*, 9 Ağustos 1945, s. 1.
- Ertuğ, Hasan Refik, "Sıtma Mücadelesi", *Akgün*, 14 Haziran 1946, s. 1-2.
- Hekimoğlu, Müfit, "Tifo Hastalığından Nasıl Korunmalı", *Akgün*, 8 Ağustos 1938, s. 1-3.
- İpek, A. Naci, "Abide bir İnsan Doktor Adnan Sayrun", *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, S. 2, 2013, s. 1-4.
- Karabulut, Umut, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)", *ÇTTAD*, C.4 S.15, 2007, s. 151-160.
- Mestçi, A., "Tifo Hastalığı Karşısında Göl Suları", *Akgün*, 25 Ağustos 1937, s. 1-2.
- Öcal, Mehmet H., "Yarım Asır Önceki Urfa'da Bir Tıg Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun", *Hizmet*, 27 Ekim 2005, s. 3.
- Öcal, Mehmet H., "Yarım Asır Önceki Urfa'da Bir Tıg Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun", *ŞURKAV Dergisi*, S.1, 2003, s. 30; *Hizmet*, 27 Ekim 2005, s. 3.
- Öztürk, Musa, "Cumhuriyet Dönemi'nde Sağlık Hizmetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, 1999, s. 37-41.
- Özbek, Celal, "Memleket Hastanesinin Hali", *Yenilik*, 1 Ekim 1947, s. 1-2.

- Tuğluoğlu, Fatih, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, C. 32, S.4, 2008, s. 351-359.
- Turan, Enver, "Şark Çıbanı Hastalığı", *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, S. 2, 2013, s. 5.
- Yazgan, Kazım, "Urfa (Şark) Çıbanı Bir Sefaleti Sıhhiye", *Urfa'da Ulusal*, 9 Mayıs 1935, s. 3-4.
- Yazgan, Kazım, "Urfa (Şark) Çıbanı Bir Sefaleti Sıhhiye", *Urfa'da Ulusal*, 22 Nisan 1935, s. 2.
- _____, "Dört Günde Yedi Yüz Hasta", *Yenilik*, 26 Eylül 1943, s. 1.
- _____, "Urfa'da Sıtma Savaşı", *Yenilik*, 9 Mart 1948, s. 1.

GAZETELER

- Akgün (1944-1947).
- Işık (1937-1939)
- Ulus (1945)
- Urfa Postası (1948-1949)
- Urfa'da Milli Gazete (1934)
- Urfa'da Ulusal, (1935)
- Yenilik (1936-1949)

TEZLER

- Çakırçoban, İsmail, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Merttürk, Melis, *Bildirimi Zorunlu Bazı Bulaşıcı Hastalıkların Mevsimsel Prevalansı ve Kronobiolojisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Vergili, Ayhan *Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Yaman, Teyfiye, *Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası, Kitaplarına Göre Bayezid ve Urfa'nın Sosyo- Ekonomik Yapısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Yıldız, Fatma, *19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2014.

ARŞİV BELGELERİ

- BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 15, Dosya: 87, Sıra: 30.
- BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 16.
- BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 16.
- BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 94, Dosya: 14, Sıra: 19.

İSTATİSTİKLER

- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1940-1941 İstatistik Yıllığı*, C.12, Neşriyat No: 194, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.
- _____, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No:1285.
- _____, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, C.11, Neşriyat No: 159, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

- Şeref Özkara, "Tüberküloz (Verem) Hastalığı", http://www.verem.org.tr/pdf/verem_hakkında_kısa_bilgi.pdf 30.06.2018
- <http://enfeksiyonhastalıkları.com/tifo/?print=pdf> 30.06.2018

RÖPORTAJLAR

- İpek, A. Naci *Kişisel Görüşme*, 25.12.2014.

DİPNOTLAR

- 1 Sağlık Bakanlığı, *Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü*, Ankara, Anıl Matbaacılık, 2011, s. 1.
- 2 Hastanenin dış görünüşü için bkz.: Ek-1.
- 3Şefik Arif, *Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti: Tanıtma-Değerlendirme-Transkripsiyon-Tıpkı Basım*, haz.: Mesut Elibüyük, Abdulkadir Güzel, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2010, s. 75.
- 4 Işık, 29. İkinci Kânûn 1936, s. 5.
- 5 Lami Akgün, "Memleket Hastanesi'nin Üç Sene İçinde Yapılmayan Demir Parmaklığı", *Akgün*, 29 Mart 1944, s. 1.
- 6 Celal Özbek, "Memleket Hastanesinin Hali", *Yenilik*, 1 Ekim 1947, s. 1-2, Bkz.: Ek-2.
- 7 Işık, 20 Temmuz 1939, s. 3.

- ⁸ Lami Akgün, “Doktorsuz Memleket Hastanesi”, *Akgün*, 6 Ağustos 1946, s. 1-2.
- ⁹ Urfa Postası, 18 Ocak 1949, s. 1.
- ¹⁰ Urfa Postası, 15 Nisan 1949, s. 1.
- ¹¹ Yenilik, 3 Eylül 1943, s. 1; Yenilik, 22 Eylül 1943, s. 1; “Dört Günde Yedi Yüz Hasta,” *Yenilik*, 26 Eylül 1943, s. 1.
- ¹² Ali Rıza, *Şark Çıbanı ve tedavisi*, İstanbul, Kader Matbaası, 1931, s. 7-10.
- ¹³ Enver Turan, “Şark Çıbanı Hastalığı”, *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, S. 2, 2013, s. 5.
- ¹⁴ Ali Rıza, s. 7-10.
- ¹⁵ Ali Rıza, s. 11; Yenilik, 27 Ağustos 1943, s. 1.
- ¹⁶ Kazım Yazgan, “Urfa (Şark) Çıbanı Bir Sefaleti Sihhiye”, *Urfa'da Ulu-sal*, 22 Nisan 1935, s. 2.
- ¹⁷ *Urfa Hakkında; Tabii, Coğrafi, İçtimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumat-ı Cami' Salname 1927*, Çev.: Kemal Kapaklı, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, 1998, s. 20.
- ¹⁸ Kâzım Yazgan, “Urfa (Şark) Çıbanı Bir Sefaleti Sihhiye”, *Urfa'da Ulu-sal*, 9 Mayıs 1935, s. 3-4; Urfa'da Ulu-sal, 23 Mayıs 1935, s. 2; Muzaffer Akaltun, “Urfa'da Çıbanlar”, *Işık*, 28 Ağustos 1937, s. 3; Işık, 4 Eylül 1937, s. 3; Işık, 12 Haziran 1939, s. 2; Işık, 13 Haziran 1939, s. 2; Yenilik, 17 Haziran 1943, s. 1; Yenilik, 30 Ağustos 1943, s. 2; Akgün, 10 Mayıs 1945, s. 1. Yenilik, 1 Ekim 1947, s. 1.
- ¹⁹ A. Naci İpek, *Kişisel Görüşme*, 25.12.2014.
- ²⁰ Yenilik, 17 Haziran 1943, s. 1.
- ²¹ Süreyya Gördüren, *Memleketimizde Trahom ve Mücadelesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın no:5, Doğu Matbaası, 1947, s. 46-47.
- ²² Mahmut Işık, *Trahom*, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1968, s. 2.
- ²³ Daniel Vaughan ve Taylor Asbury, *Göz hastalıkları*, Çev.: Ünal Bengisu, Fazıl Sezen, Ankara, Güven Kitabevi Yayınları, 1978, s. 95-125.
- ²⁴ Gördüren, s. 47.
- ²⁵ Öztürk ve Günay, s. 21.
- ²⁶ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara, SSBY Yayınları, Yayın No: 422, 1973, s.130-131; Öztürk ve Günay, s. 22.
- ²⁷ Nuri Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul, Kader Basımevi, 1936, s. 14.
- ²⁸ Teyfiye Yaman, *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası, Kitaplarına Göre Bayezid ve Urfa'nın Sosyo- Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 55-56.
- ²⁹ Ayhan Vergili, *Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 398; Ayberk, s. 14.
- ³⁰ Yaman, s. 55-56.
- ³¹ Vergili, s. 398.
- ³² Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1940-1941 İstatistik Yılı*, C.12, Neşriyat No: 194, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, s.131; Yenilik, 21 Mayıs 1939, s. 4.
- ³³ Yenilik, 7 Eylül 1938, s. 1.
- ³⁴ *1940-1941 İstatistik Yılı*, s. 131.
- ³⁵ BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 94, Dosya: 14, Sıra: 19; Akgün, 28 Nisan 1944, s. 2; Akgün, 1 Mayıs 1944, s. 2; Yenilik, 16 Ağustos 1945, s. 2; Yenilik, 21 Ağustos 1945, s. 2; Yenilik, 26 Aralık 1945, s. 1; Yenilik, 22 Haziran 1949, s. 1.
- ³⁶ Mehmet H. Öcal, “Yarım Asır Önceki Urfa'da Bir Tıg Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun”, *Hizmet*, 27 Ekim 2005, s. 3.
- ³⁷ Urfa Postası, 1 Nisan 1949, s. 1.
- ³⁸ Mehmet H. Öcal, “Yarım Asır Önceki Urfa'da Bir Tıg Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun”, *ŞURKAV Dergisi*, S.1, Şanlıurfa, 2003, s. 30; *Hizmet*, 27 Ekim 2005, s. 3.
- ³⁹ A. Naci İpek, “Abide bir İnsan Doktor Adnan Sayrun”, *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, S. 2, 2013, s. 1-4.
- ⁴⁰ *Çiçek Hastalığı ile Mücadelenin Ana Hatları*, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları No: 212, Ankara, Anadolu Matbaası, 1956, s. 1.
- ⁴¹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 80-84.
- ⁴² *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 80-84.
- ⁴³ *Çiçek Hastalığı ile Mücadelenin Ana Hatları*, s. 1.
- ⁴⁴ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 80-84.
- ⁴⁵ Şefik Arif, s. 86.
- ⁴⁶ Çakırçoban, s. 9-10.
- ⁴⁷ Yenilik, 13 Mart 1939, s. 2; Yenilik, 14 Mart 1939, s. 1; Yenilik, 17 Mart 1939, s. 2; Yenilik, 28 Nisan 1943, s. 1; Yenilik, 3 Mayıs 1943, s. 2; Yenilik, 27 Mayıs 1943, s. 2.
- ⁴⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 80-84.
- ⁴⁹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 16.
- ⁵⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 16.
- ⁵¹ BCA, Fon: 30.10.0.0. Kutu: 15, Dosya: 87, Sıra: 30.
- ⁵² Yenilik, 23 Şubat 1949, s. 1.
- ⁵³ Ata Ünal, *Sıtma*, Ankara, Titaş Basımevi, 1943, s. 1; Recep Akdur, *Sıtma: Temel Bilgiler*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2004, s. 1-9.
- ⁵⁴ Tuğluoğlu, s. 352-353.
- ⁵⁵ Çakırçoban, s. 23.
- ⁵⁶ Çakırçoban, s. 24.
- ⁵⁷ Tuğluoğlu, s. 356; Erdem Aydın, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi,” *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 1993, s. 304-305.
- ⁵⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.101-105; Öztürk ve Günay, s. 21; Tuğluoğlu, s. 351-359, Seyfettin Okan, *Türkiye’de Sıtma Savaşı*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları No: 143, İstanbul, Sühulet Basımevi, 1949, s. 4.
- ⁵⁹ Anofel, yaklaşık dört yüz türü bulunan bir sivrisinek türüdür ve bunların 30-40 türü sıtmaya yol açar.
- ⁶⁰ Metinsoy, s. 386.
- ⁶¹ Çakırçoban, s. 24.
- ⁶² Metinsoy, s. 386-388.
- ⁶³ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.101-105; Öztürk ve Günay, s. 21; Tuğluoğlu, s. 351-359.
- ⁶⁴ Şefik Arif, s. 85.
- ⁶⁵ Yenilik, 13 Ağustos 1943, s. 1.
- ⁶⁶ Yenilik, 3 Eylül 1943, s. 1; Yenilik, 22 Eylül 1943, s. 1; “Dört Günde Yedi Yüz Hasta,” *Yenilik*, 26 Eylül 1943, s. 1.
- ⁶⁷ 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No:1285, s. 23-24.
- ⁶⁸ Yenilik, 23 Nisan 1944, s. 2; Yenilik, 27 Nisan 1944, s. 2; Yenilik, 2 Mayıs 1944, s. 2; Akgün, 7 Mayıs 1945, s. 4; Osman Bengisu, “Sıtma Mücadelesinde Kendimize Düşen Vazifeler”, *Akgün*, 9 Ağustos 1945, s. 1; Akgün, 10 Ekim 1945, s. 1.
- ⁶⁹ Ulus, 5 Temmuz 1945, s. 2; Akgün, 16 Haziran 1945, s. 1-2.
- ⁷⁰ Akgün, 16 Temmuz 1945, s. 1.
- ⁷¹ Yenilik, 30 Ağustos 1945, s. 1.
- ⁷² Hasan Refik Ertuğ “Sıtma Mücadelesi”, *Akgün*, 14 Haziran 1946, s. 1-2; “Urfa’da Sıtma Savaşı,” *Yenilik*, 9 Mart 1948, s. 1.
- ⁷³ Çakırçoban, s. 60; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 99.
- ⁷⁴ Metinsoy, s. 364.
- ⁷⁵ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 99.
- ⁷⁶ Şefik Arif, s. 86.
- ⁷⁷ Yenilik, 9 Temmuz 1943, s. 2; Yenilik, 12 Temmuz 1943, s. 2; Yenilik, 14 Temmuz 1943, s. 2; Yenilik, 19 Temmuz 1943, s. 2; Yenilik, 6 Temmuz 1944, s. 2; Yenilik, 7 Şubat 1945, s. 1.
- ⁷⁸ Çakırçoban, s. 106.
- ⁷⁹ Şeref Özkara, “Tüberküloz (Verem) Hastalığı”, s. 1. http://www.verem.org.tr/pdf/verem_hakkinda_kisa_bilgi.pdf 30.06.2018
- ⁸⁰ Özkara, s. 1.
- ⁸¹ Şefik Arif, s. 86-87.
- ⁸² Urfa’da Milli Gazete, 21 Temmuz 1934, s. 2; Urfa’da Milli Gazete, 28 Temmuz 1934, s. 2
- ⁸³ Urfa Postası, 1 Şubat 1949, s. 1; Urfa Postası, 4 Şubat 1949, s. 1; Urfa Postası, 25 Şubat 1949, s. 3; Urfa Postası, 6 Mayıs 1949, s. 1.
- ⁸⁴ Melis Merttürk, *Bildirimi Zorunlu Bazı Bulaşıcı Hastalıkların Mevsimsel Prevalansı ve Kronobiyojisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 52.
- ⁸⁵ <http://enfeksiyonhastaliklari.com/tifo/?print=pdf> 30.06.2018
- ⁸⁶ A. Mestçi, “Tifo Hastalığı Karşısında Göl Suları”, *Akgün*, 25 Ağustos 1937, s. 1-2.
- ⁸⁷ Müfit Hekimoğlu, “Tifo Hastalığından Nasıl Korunmalı”, *Akgün*, 8 Ağustos 1938, s. 1-3.
- ⁸⁸ Fatma Yıldız, *19. Yüzyıl’da Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2014, s. 7-8.
- ⁸⁹ Akgün, 24 Mart 1947, s. 2; Akgün, 27 Mart 1947, s. 2.
- ⁹⁰ Öztürk ve Günay, s. 22; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 91.
- ⁹¹ Şefik Arif, s. 85.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında
Urfa'nın İlk Eczaneleri
ve
Sağlık Personeli

✦ **Mustafa DAĞ**

“

Urfa halkının 11 Nisan'da Fransızlara karşı kazandığı zaferle düşman işgaline son verildikten sonra bu mücadelede yer alan Mehmet Zeki Bey zaferin elde edilmesiyle birlikte Urfa'dan ayrılıp İstanbul'a gitmek istemişse de Urfalı dostlarının isteği ve ısrarı üzerine Urfa'da kalıp bir eczane açmaya karar vermiştir.

”

1. Eczaneler

Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında diğer bölgelerde olduğu gibi Urfa'da da eczacılık hizmetleri *Otçu-odçu* ve/veya *Dermenci* adı verilen şahıslar tarafından sürdürülmüştür. Daha önce belirtildiği gibi, Anadolu'nun çoğu vilayetinde olduğu gibi Urfa'da da eczacılık faaliyetlerini daha çok misyonerlerin kurmuş olduğu hastanelerde görev yapan eczacılar ve/veya hekimler yürütmüştür. Urfa'da bugünkü anlamda ilk modern eczaneler ise II. Abdülhamid'in isteği doğrultusunda 1903 yılında kurulan Hamidiye Hastanesi'ne (Millet Hastanesi) bağlı olarak faaliyet gösteren eczanelerdir.

1. 1. Şifa Eczanesi (Boncuklu Eczane)

Urfa vilayetinde serbest eczane ise ilk olarak 1919 yılında Mehmet Zeki Anlağan tarafından *Şifa Eczanesi* ismiyle açılmıştır. Mehmet Zeki Bey, İstanbul'da eczacılık alanında gördüğü eğitim neticesinde 1918 yılında kazanmış olduğu eczacılık diploması ile Urfa'ya gelmiştir. Urfa'da Milli Mücadele sürecinde gerek çatışmalarda yaralanan askerlerin, gerekse halkın sağlık sorunları ile ilgilenmiştir. Urfa halkının 11 Nisan'da Fransızlara karşı

kazandığı zaferle düşman işgaline son verildikten sonra bu mücadelede yer alan Mehmet Zeki Bey zaferin elde edilmesiyle birlikte Urfa'dan ayrılıp İstanbul'a gitmek istemişse de Urfalı dostlarının isteği ve ısrarı üzerine Urfa'da kalıp bir eczane açmaya karar vermiştir. Mehmet Zeki Bey İstanbul'dan annesini de getirterek günümüzde Yıldız Meydanı olarak tabir edilen yerde bulunan Eski Paşa Hamamı'nın kuzeydoğusunda yer alan Hacı Ahmet Parmaksız'ın evini kiralayarak oraya yerleşmiştir.¹

Urfalı dostlarından biri olan Yemen Askeri Mustafa Ağa'nın (Mustafa Saraç) önerisi ve Urfa'nın önde gelenlerinin “*Zeki Beg bize eczahane aç, biz siye destek oluruz*” demeleri üzerine Zeki Bey, 1919 yılında günümüzde “Kara Meydanı” olarak tabir edilen yerde bulunan Saraç Salih Efendi'nin evinin karşısında yer alan Kako Ömer'in (Ömer Oğuz) dükkânının hemen bitişiğinde *Şifa Eczanesi* adıyla Reçete Evini açmıştır. Urfalılar tarafından *Boncuklu Eczanesi* olarak adlandırılan eczanenin bu isim ile anılmasının nedeni ise sineklerin eczaneye girişini engellemek amacıyla kapıya asılan sinek kovucu boncuklardır.² Maddi açıdan dükkânı satın almaya durumu müsait olmayan Mehmet Zeki Bey'e Urfa halkı eczane için bir dükkân armağan etmiştir. Mehmet Bey bu dükkânı eczaneye çevirmiştir ve bu eczane Urfa'da Müslümanlar tarafından açılan ilk eczanedir.³

Mehmet Zeki Anlağan tecrübeli ve usta bir eczacıdır. Eczanesinin ihtiyaç duyduğu ilaçların bir kısmını İstanbul'da bulunan Şark Merkez Ecza Deposu'ndan satın almıştır ve Haydarpaşa İstasyonu'ndan Bağdat Ekspresi ile yola çıkan bu ilaçlar Urfa'nın tek istasyonu olan Akçakale'ye getirilmiştir. İlaçların yolda gelirken zarar görmesi ve gerek bütçe yetersizliği gerekse ilaç pahalılığından dolayı ihtiyaç duyulan bütün ilaçlar satın alınmadığından eksik olan ilaçlar eczanede üretilmekteydi. Örnek olarak kış gelmeden önce hazırlanan öksürük şuruplarının korunmasını Eczacı Mehmet Zeki

Bey'in oğlu Çetin Anlağan şu şekilde anlatmaktadır:

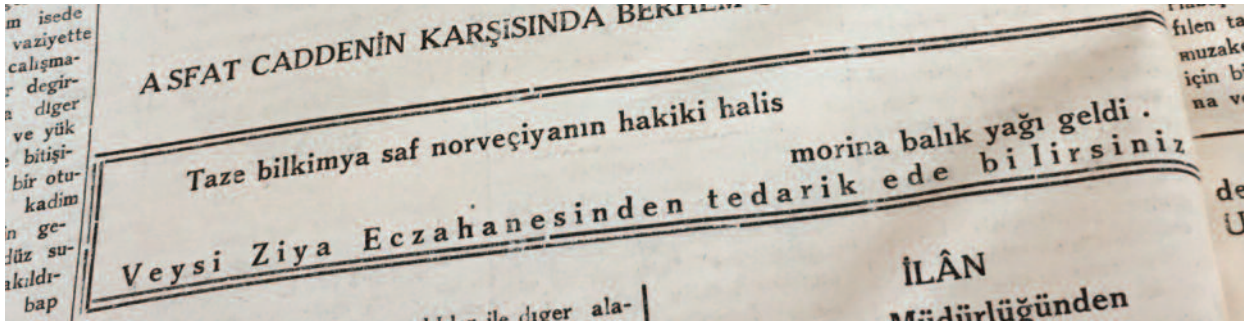
"Babamın kış gelmeden önce hazırladığı öksürük şuruplarını dolduracağı şişeleri, arkadaşım Önder'le birlikte, tanesini 2,5 kuruşa yıkardık. Sonra bu şişeleri, eczanedeki etiv gibi bir cihazın içine konur ve sterilize edilirdi. Şuruplar şişelere doldurulduktan ve mantarlandıktan sonra, sıcak suda yumuşatılmış, plastik kapaklarla kapatılırdı. Bu kapaklar soğuyunca sertleşir, o kapak kırılmadan şişe açılmazdı."⁴

Mehmet Zeki Anlağan, 1927 yılında eczacılık görevinin yanı sıra günümüzde Endüstri Meslek Lisesi olarak adlandırılan Mekteb-i Sanayi'de "Ulum-u Tabiiye Muallimi" yani Tabiat Bilimleri Öğretmeni olarak da görev yapmıştır.

Dönemin şartları nedeniyle ilaç sektöründe sıkıntılar olduğundan dolayı eczacılar ihtiyaç duydukları ilaçları kendi deneyimleri sonucunda edindikleri bilgiler ışığında doğadan topladıkları bitkileri kullanarak üretmekteydiler. Mehmet Zeki Anlağan da dükkânının arka tarafında oluşturmuş olduğu Reçete Evi'nde ihtiyaç duyduğu ilaçları hazırlamıştır. Hazırladığı bu ilaçlarla hastaları tedavi etmeye çalışmış ve maddi durumu iyi olan insanlardan ilaç karşılığında para alırken olmayanlara ise bu ilaçları ücretsiz olarak dağıtmıştır. 1940'lı yıllara gelindiğinde ise Urfa vilayetinde yaygın olan şark çıbanı baş göstermiş ve bu hastalık ile mücadele etmek amacıyla kendi yöntemleri ile ilaçlar hazırlayarak birçok insanı tedavi etmiştir.

Mehmet Zeki, 1930 yılının sonlarına doğru eczanesini günümüzde Sarayönü'ndeki postanenin yerinde bulunan Halk Evi ile Siverekli Ali Efendi Kabaltısı arasında bulunan yere taşımıştır. Paraya fazla değer vermeyen biri olmakla birlikte Mehmet Zeki Bey'in za-

manla maddi sıkıntıları oluşmaya başlamıştır. Bir gün rüyasında Diyarbakır'a taşındığını görmesi ve eşi Adalet Hanım'ın da Diyarbakırlı olması neticesinde 1954 yılında Urfa'da *Şifa Eczanesi* adıyla açmış olduğu eczaneyi kapatarak Diyarbakır'a taşınmıştır. Mehmet Zeki Bey'in Urfa'dan gidişi Urfalıları derinden etkilemiştir.⁵ Bu eczane Urfa halkına hizmet verdiği yıllar boyunca, farklı tarihlerde olmak üzere yerel basına pek çok reklam vererek eczanede bulunan ilaçlar hakkında haberdar etmeye çalışmıştır.⁶ 1949 yılı *Eczacılar Almanacağı*'nda yer alan bilgilerden hareketle, *Şifa Eczanesi*'nin 1949 yılında da hizmete devam ettiği dikkati çekmektedir.⁷

1. 2. Yeni Eczane (Yeni-Moda Eczanesi)

Halil Nejat Sezer (1899-1943), 17 Ağustos 1899 tarihinde Urfa'da Hacı Hamadı ve Rahime hanımın beş oğlundan biri olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluğunu Urfa'da geçiren Halil Bey, ilk ve orta öğrenimini burada tamamlamış ve Urfa Muallim Mektebi'nden mezun olmuştur.⁸ Eğitim hayatını İstanbul'da tıp fakültesinde eczacılık okuyarak devam ettirmiştir. Buradan mezun olduktan sonra vatani görevini yapmak üzere askere gitmiş ve ardından memleketi Urfa'ya gelerek Birecik'te

Yeni adını verdiği eczanesini açmaya karar vermiştir. Burada kendi yöntem ve deneyimleri ile hazırlamış olduğu ilaçlarla Urfa halkını tedavi etmeye çalışmıştır. 1928 yılında açmış olduğu eczanesini 1934'te⁹ kapatarak Urfa'dan ayrılmıştır.¹⁰

Halil Nejat Sezer, Urfa'dan ayrıldıktan sonra 1934 yılında eczanesini Konya'nın Karaman ilçesinde açmıştır. Burada birkaç yıl hizmet verdikten sonra bu eczaneyi Devlet Demir Yolları'nda memur olarak görev yapmakta olan Saffet Ora'ya satarak İstanbul'a taşınmıştır.¹¹

İstanbul'a taşındığında burada da bir eczane açmaya karar vermiştir. Bu yeni eczaneyi açma işi ilginç olmuştur. Daha önceleri Faik İskender (Göksel) (1880-1935) adında bir eczacı *Eczâhâne-i Saadet* adıyla 1902 yılında Kızıltoprak İhlamur Caddesi'nde bir eczane açmıştır. İstanbul'da kurulmuş olan bu eczane daha sonra 1928 yılında Moda semtine taşınarak *Moda Eczanesi* adını almıştır. Faik İskender'in 1935 yılında vefat etmesi üzerine mirasçıları eczaneyi işletemeyerek 1937 yılında İstanbul'a gelmiş ve bir eczane açma fikrinde olan Halil Nejat Sezer'e devretmiştir.¹² Bunun Üzerine Halil Nejat Bey, kendisinin Urfa'da daha önce açmış olduğu eczanein ismini *Moda Eczanesi* ismine ekleyerek "*Yeni-*

Moda” adını verdiği eczanesini açmıştır.

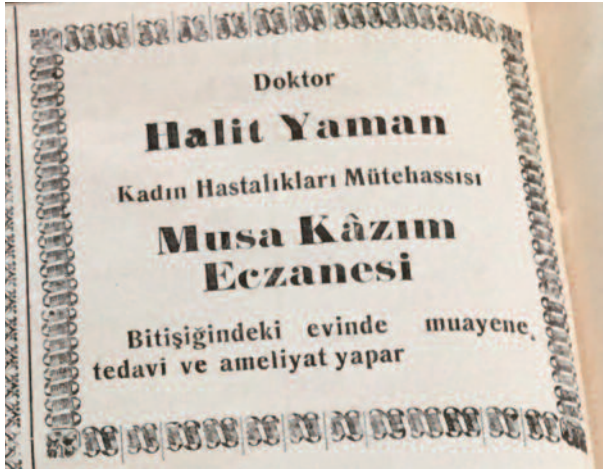
Halil Nejat Bey 1942 yılında daha önce yapmış olduğu askerlik görevini tekrar yapmak için çağrılınca, yerine eczanenin başına sorumlu müdür olarak Eczacı Andronikos Kebapçioğlu getirilmiştir. Halil Nejat Bey’in askerlik görevi bir yıl sonra bitince 1943 yılında tekrar eczanenin başına geçmiştir.¹³ Halil Nejat Bey vefat tarihine kadar bu eczanede hizmet vermiş, kendisi vefat ettikten sonra kendisi gibi eczacılık diplomasını alan oğlu Melih Ziya Sezer işe devam etmiştir. Melih Ziya Bey, günümüzde İstanbul’un en eski ve en seçkin eczanelerden biri olan *Yeni-Moda Eczanesi*’ni çalıştırmaktadır. Halil Nejat Bey’in tıpkı Melih Ziya Bey’i eczacı olarak yetiştirdiği gibi; Melih Ziya Bey de oğlu Ali Demir Sezer’i¹⁴ eczacı olarak yetiştirmiştir.

Ayrıca şair olan Melih Ziya Sezer, 1932 yılında Urfa’nın Birecik ilçesinde dünyaya gelmiştir. Günümüzde hala eczaneyi işleten Melih Bey beş yaşına kadar Urfa’da yaşamış geri kalan 80 yıllık hayatını ise İstanbul Kadıköy-Moda’da geçirmektedir.¹⁵

Günümüz itibarıyla torun Ali Demir her ne kadar akademisyen olma yolunda ilerlese de dede ve baba mesleğine de büyük ilgi duymakta ve zamanının bir kısmını eczanede babasının yanında bulunarak değerlendirmektedir.¹⁶ Günümüzde hala İstanbul’un en önemli ve en seçkin eczanelerinden biri olarak hizmet veren Yeni-Moda Eczanesi’ni işleten ailenin en büyük özelliği ise üç kuşağın da (Dede-Oğul-Torun) aynı üniversitenin aynı fakülte ve bölümünden mezun olmalarıdır.¹⁷

1. 3. Musa Kazım Eczanesi

Urfa vilayetinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında hizmet veren Şifa ve Yeni-Moda eczaneleri dışında burada bulunan eczacılar tarafından açılmış olan birkaç eczanenin daha olduğu bilinse de; bu eczaneler Urfa halkına uzun süre hizmet verememiş ve kısa zamanda kapatılmıştır. Bu eczanelere ilişkin bilgi ve belgenin oldukça kısıtlı oluşu hakkında ayrıntılı bilgi vermeyi güçleştirmektedir.

20 Eylül 1982 tarihinde Eczacı Neşet Uçkan, Eczacı Hüseyin Rabi Ural, Eczacı Ahmet Uluggerger, Eczacı Aziz Aslan ve Eczacı Cihat Yetkin’in oluşturmuş olduğu heyetin çalışmaları ile Gaziantep Eczacı Odası’ndan ayrılarak oluşturulan 27. Bölge Şanlıurfa Eczacı Odası’nın vermiş olduğu bilgilere göre Cumhuriyet’in ilk yıllarında Urfa’da hizmet veren bir diğer eczane ise Eczacı Musa Kazım Bey tarafından açılan Musa Kazım Eczanesi’dir.

Eczacı Musa Kazım Yazgan’ın 1924 yılında okuldan mezun olduktan sonra Urfa’da eczane açtığı bilinmektedir.¹⁸ Zeki Bey’in Urfa’da açtığı Şifa Eczanesi’nden sonra Urfa’daki üçüncü eczane Urfa merkezde Uluçami’nin altında açılmıştır.¹⁹

1934 ve 1935 yıllarında Urfa’nın yerel basınında Musa Kazım Eczanesi ile ilgili reklamların olması bu eczanenin o yıllarda Urfa’da hizmet verdiğini göstermektedir.²⁰ Yerel basın eczaneyi yakından takip etmiş olacaktır ki, 1935 yılında Musa Kazım Yazgan’ın 20 günlük şehir dışına yaptığı seyahatten dolayı eczanenin 20 gün boyunca kapalı olması ancak seyahatten döner dönmez eczanenin yeni ilaçlarla tekrar hizmete başlaması gazete haberlerine yansımıştır.²¹

Yine aynı tarihlerde yerel basında Musa Kazım Bey’in aktarımlarından hareketle kendisinin Urfa çıbanı denilen hastalığa yakalandığı ve bu hastalıkla mücadele amaçlı kullanılan ilaçların eczanesinde satıldığı anlaşılmaktadır.²² Kesin tarih verememekle birlikte bu eczanenin 1924 ve/veya sonrası ile 1937 yılları arasında Urfa’da hizmet verdiği düşünülmektedir. Kendisinin 1937’de Bursa’da Halk Eczanesi’ni açtığı bilgisine ulaşılmıştır.²³

1. 4. Diğer Eczaneler

Yukarıda bahsedilen eczaneler dışında 27. Bölge Şanlıurfa Eczacı Odası’nın vermiş olduğu bilgilerden yola çıkılarak Urfa’da Cumhuriyet’in ilk yıllarında hizmet veren eczanelerden bir diğerinin Eczacı Veysi Ziya Nural Bey’in kurmuş olduğu Veysi Ziya Eczanesi²⁴ olduğunu söylemek mümkündür.²⁵

Yerel gazete arşivi tarandığında mevcut eczanenin

gazetelere sık sık vermiş olduğu reklamlar dikkati çekmektedir. Bunlara örnek olarak *Akgün* gazetesinde 1938 yılında çıkan “*Veysi Ziya Eczanesi*” başlıklı bir reklam metni gösterilebilir.²⁶ 1966 yılı Türkiye Eczacılar Almanığı incelendiğinde ise Eczacı Veysi Ziya Nural’ın Edirne’ye bağlı Uzunköprü’de “Yeni” isminde bir eczane işlettiği dikkati çekmektedir.²⁷ O dönemde Urfa’nın merkezinin yanı sıra ilçelerinde de eczane açıldığı bilinmektedir. İlçelerde açılan eczaneler aşağıda Tablo 4. 1’de gösterilmiştir.

Tablo 4. 1. Urfa ve kazalarında bulunan eczaneler

İl/ilçe	Eczaneyi Açan Kişi	Eczane
Urfa	Mehmet Zeki Anlağan	Şifa Eczanesi
Urfa	Veysi Ziya Nural	Nural Eczanesi
Siverek	Ahmet Ekrem Uğurlu	Uğurlu Eczanesi
Birecik	-	-
Bozova	-	-
Harran	-	-
Hilvan	-	-
Suruç	-	-
Viranşehir	-	-

Kaynak: Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanığı 1949*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1949, s. 173.

Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Ahmet Ekrem Uğurlu tarafından Siverek’te “Uğurlu Eczanesi” adıyla bir eczanenin kurulmuş olduğu ve bu eczanenin 1949 yılında hizmet vermeye devam ettiği bilinmektedir. Ziya Nural Bey’in kurmuş olduğu Nural

Eczanesi gibi Uğurlu Eczanesi hakkında da yeterli belge ve bilginin günümüze kadar ulaşamamış olması bu eczaneler hakkında ayrıntılı bilgi vermeyi engellemektedir.²⁸ Eczanelerin faaliyette olduğu ise yerel basında yer alan haberlerden öğrenilmektedir. Tablo 4. 1’de yer almamakla birlikte yine yerel basında yer alan reklam metinlerinden yola çıkılarak 1950 yılında Birecik’te *Birecik Fırat Eczanesi* adında bir eczanenin hizmet verdiği tespit edilmiştir.²⁹

Açılmış olan hastane, dispanser ve eczane gibi sağlık kurumları dışında halkın ihtiyaçlarının karşılanması için *Türk Kızılay Derneği*’ne bağlı Urfa vilayetinde de kurulan *Urfa Kızılay Şubesi* bir yandan sosyal yardım faaliyetlerini yürütürken diğer yandan her yıl ramazan aylarında yardıma muhtaç olan halka ekmek ve yemek yardımında bulunarak halkın sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için faaliyetlerde bulunmuştur.³⁰ Böylece halk sağlığı için hizmet etmiştir.

Sonuç olarak Urfa merkezde Mehmet Zeki Anlağan tarafından Şifa Eczanesi (Boncuklu Eczanesi, Musa Kazım Yazgan tarafından Musa Kazım Yazgan Eczanesi, Veysi Ziya Nural tarafından Nural Eczanesi, Ahmet Ekrem Uğurlu tarafından Uğurlu Eczanesi ve Birecik’te Halit Nejat Sezer tarafından Yeni Eczane adıyla eczanelerin hizmet verdiği bilinmektedir. Yine 1950’li yıllarda Birecik’te Fırat Eczanesi’nin hizmet verdiği bilinmektedir. Bunların dışında misyonerlerin desteği ile kurulan hastanelere bağlı gayrimüslim teb’a tarafından işletilen eczaneler vardı.

Abraham Attariyan ve ailesi

Bu anlamda İsviçre (Alman) Misyoner hastanesine bağlı Abraham Attariyan tarafından çalıştırılan eczaneyi örnek olarak verebiliriz.

2. Sağlık Personelleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Urfa kentinde görev yapmış birçok sağlık personeli bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle misyonerlik için bölgeye yerleşmiş isimler ise göze çarpan hekim ve eczacılar olmuştur. Cumhuriyet öncesi dönemde Urfa vilayetinde bir klinikte eczacılık görevini yürüten misyoner Apraham Attaryan bunlar arasında önemli eczacılarından biridir. Urfa İsviçre (Alman) Hastanesi'nde hekim olarak görevlendirilen Apraham Attaryan, hastanedeki icraatları dışında Urfa Alman Misyonuna ait klinikte de başta sağlık olmak üzere çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Attaryan'ın doğum tarihi ve Urfa vilayetine gelişi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yine kim tarafından ve hangi gerekçeyle öldürüldüğü bilinmemekle birlikte 1915 yılında bir cinayet nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Attaryan'ın Urfa'da kurulan Urfa İsviçre Hastanesi'nde hekim olarak görev yaptığını ve yine eczacılık faaliyetlerinde bulunduğunu belirten güçlü kaynaklardan biri arkadaşı Jacob Künzler ile birlikte Urfa vilayetinde bulunan hastaları muayene ederken çekilmiş bir fotoğrafının günümüze kadar ulaşmış olmasıdır.³¹

Urfa'da Cumhuriyet öncesi dönemde kentte görev

yapan eczacıların yanı sıra sağlık alanında görev yapan ve asıl yükü kaldıran hekimler olmuştur. Urfa'nın çeşitli hastanelerinde görev yapan bu hekimlerden biri Op. Dr. Radilis Efendi'dir. Rum asıllı olan Op. Dr. Radilis Efendi 11 ay gibi kısa bir sürede Urfa'da kurulan Gureba Hastanesi'ne hekim olarak tayin edilmiştir. Genç operatörün bu hastaneye tayin edilmesinin temel gerekçesi ise hastanenin hekim ihtiyacının giderilmeye çalışılmasıdır. İstanbul'da tıp alanında önemli icraatları olan Radilis Efendi, Urfa Gureba Hastanesi'nde önemli çalışmalara imza atarak hastanenin ilk başarılı fitik ameliyatını gerçekleştiren kişi olarak tarihe geçmiştir.³²

Yine Cumhuriyet öncesi dönemde Urfa'da sağlık hizmeti veren bir diğer hekim Dr. Andreas Vischer (Anddiyos Fischer) olmuştur. Urfa Sancağı Meclisi'nin Urfa'da bulunan İsviçre (Almanya) Hastanesi için Dr. Anddiyos Fischer adına resmi ruhsat verilmesi talebine karşılık 1915 yılında Dâhiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) tarafından resmi ruhsatın verilmesini onaylayan kararı içeren arşiv belgesinde Dr. Anddiyos Fischer'in bu hastanenin müdürlük ve baştabiplik görevini yürütmekte olduğuna ve hastanenin 18 yıldır cins ve mezhep ayrımı yapmadan halka sağlık alanında hizmet verdiğine değinilmektedir.³³

1904 yılında II. Abdülhamid'in isteği doğrultusunda kurulan *Urfa Hamidiye Hastanesi* ya da diğer adıyla *Urfa Millet Hastanesi* açılır açılmaz Dr. Christ başhekim olarak görevlendirilmiştir. Ancak Dr. Christ, hanımının

hastalanması üzerine 1904 yılında Urfa'dan ayrılmış ve yerine İsviçre'nin Basel şehrinden Urfa'ya gelerek İsviçre (Almanya) Hastanesi'nde hekimlik görevini icra eden Dr. Anddiyos Fischer başhekim olarak atanmıştır. İsviçre'de maddi durumu iyi olan bir ailenin çocuğu olan Dr. Fischer, Urfa'da arkadaşları ile birlikte Basel'den sağladığı maddi destekle 1907 yılında “*Urfa Tıbbi Hayır Kurumu*” adıyla bir dernek kurmuştur.³⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Urfa kentinde hizmet veren bir diğer hekim ise Dr. Josephine Zürcher'dir. İsviçre'nin ilk kadın hekimlerinden biridir. Urfa'ya gezi düzenleyen Alman Protestan din adamı olan Dr. Johannes Lepsius yaptığı bu geziden kısa bir süre sonra Dr. Josephine Zürcher'in Urfa'ya gelmesini sağlamıştır. Urfa'ya gelen Zürcher öncülüğünde önce 1895 yılında İsviçre Hastanesi daha sonra ise 1896 yılında bir dispensar açılmıştır. Zürcher, daha sonraki yıllarda ise Urfa'da bulunan Alman ve Amerikan misyonerleri ile ortak çalışmalarda bulunmuştur. Antep Amerikan Koleji'nde eğitim gören Dr. Apraham Attarayan'ın Urfa'ya getirilerek ona asistanlık ve tercümanlık görevlerinin verilmesi bu çalışmalara örnek gösterilebilir. Dr. Zürcher liderliğinde oluşturulan bu sağlık ekibi bölgede beş ay içerisinde on binin üzerinde hastaya bakmıştır. Urfa'da sağlık alanında önemli icraatları olan Dr. Zürcher 1897 yılının Aralık ayında hastalanmış ve hastalığından dolayı görevinden ayrılarak memleketine dönmek zorunda kalmıştır. Onun görevden ayrılmasından bir yıl sonra Urfa'da onun yerine İsviçreli Dr. Hermann Christ görevlendirilmiştir.³⁵

2. 1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Urfa'da Hizmet Veren Eczacılar

Cumhuriyet döneminde Urfa'da hizmet veren hastaneler, dispensarlar ya da eczaneler kadar burada görevli olan sağlık personeli de son derece önemlidir. Öyle ki, bazen eczaneler kendi isimlerinden çok eczacılarının isimleriyle anılmıştır.

Cumhuriyet döneminde Urfa'da pek çok eczacı görev yapmıştır. Bunların en önemlileri ya da bir başka ifadeyle en göze çarpanları arasında Mehmet Zeki Anlağan, Halil Nejat Sezer ve Musa Kazım Yazgan gelmektedir.

2. 1. 1. Mehmet Zeki Anlağan (1890-1959)

1890 yılında İstanbul'da Aksaray Soğanağa'da doğan Mehmet Zeki Bey, Bağdatlı Kadı Mehmet Emin Bey'in oğludur. Kerkük Türkmenlerinden Münevver Hanımla evlenen Mehmet Emin Bey'in, Mehmet Zeki (1890-1959), İbrahim Ethem (1875-1943) ve Makbule (1907-1984) adında üç evladı olmuştur. Mehmet Emin Bey dönemin önemli âlimlerinden biri olduğundan do-

“

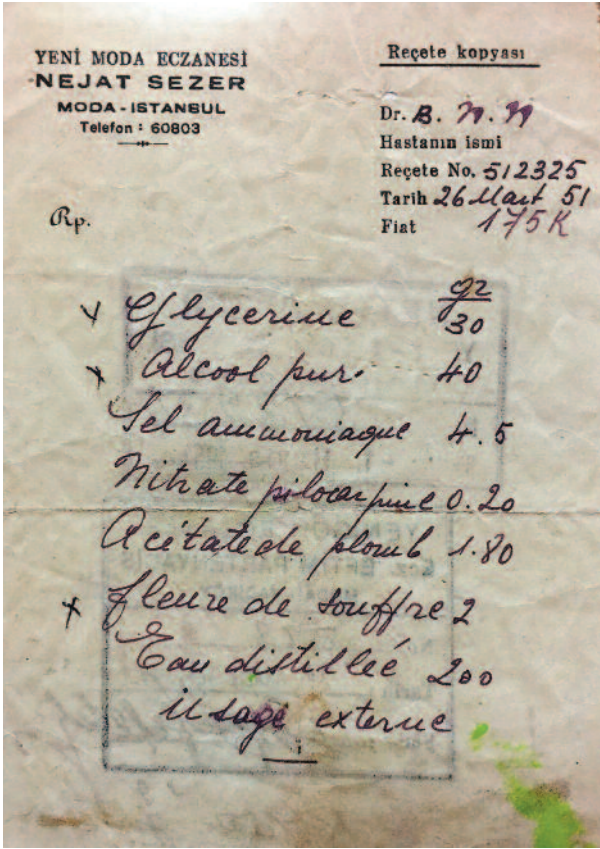
Urfa'da Cumhuriyet öncesi dönemde kentte görev yapan eczacıların yanı sıra sağlık alanında görev yapan ve asıl yükü kaldıran hekimler olmuştur. Urfa'nın çeşitli hastanelerinde görev yapan bu hekimlerden biri Op. Dr. Radilis Efendi'dir. Rum asıllı olan Op. Dr. Radilis Efendi 11 ay gibi kısa bir sürede Urfa'da kurulan Gureba Hastanesi'ne hekim olarak tayin edilmiştir.

”

layı 1869-1876 yılları arasında İslam dünyasının ilk medeni kanunu olan *Mecelle*'nin (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*) hazırlanması için Ahmet Cevdet Paşa liderliğinde oluşturulan heyetin içerisinde yer almıştır. Mehmet Zeki Bey'in çocukluk yıllarını babasının Bağdat'taki görevi nedeniyle Bağdat'ta yaşamış olması ve burada Arapça ve Farsça dillerinin konuşulduğu bir ortamda büyümesinden dolayı kendisi Arapça, Farsça ve Fransızca'yı kısa zamanda çok iyi öğrenmiştir. Çocuklarının eğitimine önem veren Mehmet Emin Bey, büyük oğlu İbrahim Ethem'in tıp alanında, Mehmet Zeki Bey'in ise eczacılık alanında eğitim almalarını sağlamıştır.³⁶

Eczacılık okulunu 1911 yılında bitiren Mehmet Zeki Bey daha sonra 1913 yılında İstanbul Şehzadebaşı'nda İbrahim Paşa Caddesi'nde ilk eczanesini “*İstikbal Eczanesi*” ismiyle açmıştır. Aynı iş yeri içerisinde hekim olan abisi İbrahim ise bir muayenehane açmıştır. Ancak 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı nedeniyle silahlı savaşa alınca ilk eczanesini kapatmak zorunda kalmış ve vatan görevi için cepheye gitmiştir.³⁷

Mehmet Zeki Bey, I. Dünya Savaşı sırasında Irak'ta cephelerde yaralanan Osmanlı askerlerinin tedavi edilebilmesi amacıyla seyyar hastanelerde görev yapmıştır. Lüzum görüldüğü yerde ise cephede düşmanla savaşmıştır. Cephede düşmana karşı yapılan savaşlara katıldığı gibi sağlık alanında da önemli hizmetler veren Mehmet Zeki Bey savaşın bitmesiyle birlikte 1918 yılında sırtına bir ceket alarak bir elinde eczacılık diploması, diğer elinde ise bavulu ile Urfa'ya gelmiştir. Daha önce İngilizler tarafından işgal edilen ve İngiltere ile Fransa arasında yapılan antlaşma neticesinde Fransızlara devredilen Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluş zaferine şahit olmuş; Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla birlikte şehirden ayrılmak istese de Urfalı dostlarının ısrarıyla Urfa'da kalıp burada bir eczane açmaya karar vermiştir. İstanbul'da bulunan annesi Münevver

Hanım'ı Urfa'ya getirerek burada Eski Paşa Hamamı'nın civarında bulunan Ahmet Parmaksız'ın evini kiralayarak Urfa'ya yerleşmiştir.³⁸ Urfa'ya gelmeden önce İstanbul yolunda eşkiya tarafından soyulduğundan dolayı parasız olarak Urfa'ya vardığından 1919 yılında halk arasında "Boncuklu Eczanesi" olarak bilinen "Şifa Eczanesi'ni" Urfa halkının desteği ile açmıştır.³⁹

Mehmet Zeki Bey, 1920 yılında Urfa'da Hikmet Hanım (1908-1931) ile evlenmiştir. Bu evlilikten Turgut (1927-1962) ve Güzin (1930-yaşıyor) adında iki çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk eşi olan Hikmet Hanım 1931 yılında henüz 23 yaşındayken dünyaya gözlerini yummuştur. Aradan geçen bir yılın sonunda Mehmet Zeki Bey aslen Diyarbakırlı olan Adalet Asena (1910-1975) ile hayatını birleştirmiştir. Adalet Hanım ile yapılan evlilikten Mehmet Zeki Bey'in, Fatma Hilkat (1933-1996), Ayşe Aysel (1935-yaşıyor), Emin Çetin Anlağan (1938-yaşıyor) ve Ömer Anlağan (1944-yaşıyor) isimlerinde dört çocuğu olmuştur. Urfa halkı tarafından çokça sevilen, iyiliksever ve babacan tavırlı olan Mehmet Zeki Bey Urfa'daki son zamanlarında maddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Gerek hanımının Diyarbakırlı olması gerekse gördüğü rüya nedeniyle 1954 yılında Urfa'dan ayrılarak Diyarbakır'a yerleşmiştir. Mehmet Zeki Bey, Devlet Demir Yolları'nın Diyarbakır'daki eczanesinde 5 yıl görev aldıktan sonra Ankara Devlet Demir Yolları'na bağlı Kayaş'taki ecza deposuna müdür olarak atanmıştır.

Ancak sağlık sorunlarından dolayı durumu ağırlaşmış ve aynı yıl içerisinde 27 Ekim 1959 tarihinde 69 yaşındayken vefat etmiştir.⁴⁰

Mehmet Zeki Bey'in Adalet Hanım'dan olan oğlu Ömer Anlağan babası ile ilgili Urfa'daki anısını ve eczanenin kapanışını şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Gelen hastalar çok yoksul kimselerdi. Ben çocukken babamın birçok fakir hastadan para almadan ilaçlarını verdiği şahit olmuşumdur. 1950'lerin ortasına doğru doktorların yoğun halde toplandığı aşağı çarşı tarafında yeni eczaneler açıldı. (Mitat Bey'in Eczanesi, Memduh Bey'in Eczanesi vs.) Mali durumu zaten iyi olmayan eczanemizin durumu müşterilerin azalması üzerine daha da kötüleşti. 1954 yılında babam eczanesini kapatarak Diyarbakır'a gitti."⁴¹

2. 1. 2. Halil Nejat Sezer

17 Ağustos 1899 tarihinde Urfa'da doğan Halil Nejat Bey'in babası Hacı Hamadi ziraat ile uğraşmıştır ve annesi Rahime Hanım ev hanımıdır. Halil Nejat, çocukluk yıllarını memleketi Urfa'da geçirirken kemana ilgi duymaya başlamış ve bir gün evin bodrumundan keman sesi duyan baba Hacı Hamadi aşağı indiğinde Halil Nejat'ın keman çaldığını görmüş ve bunun üzerine "Halil mitrip⁴² mi olacaksın?" diyerek kemana kırmıştır. Ancak uzun bir aradan sonra tekrar kemana elinde görünce onu serbest bırakmıştır. Halil Nejat, sonraki süreçte ise eğitim hayatına İstanbul'da devam etmiştir. Tıp okumayı çok isteyen Halil Nejat maddi yetersizlikler ve koşulların uygunsuzluğu nedeniyle bu isteğini ertelemek zorunda kalmıştır. İstanbul'da eczacılık bölümünü kazanmış ve 1925 yılında eğitim sürecini üç yılda tamamlamıştır. Nitekim kedis gibi oğlu Melih Ziya Sezer'de aynı üniversiteden, fakülteden ve bölümden mezun olmuştur.⁴³

Nejat Bey İstanbul'da eczacılık eğitimi aldığı yıllarda bir yandan da konservatuvarın keman bölümünde müzik eğitimi olarak keman çalmayı öğrenmiştir. Kısa zamanda keman çalmada ustalaşan Nejat Bey, eğitim gördüğü yıllarda maddi sıkıntılarını gidermek amacıyla Şehzadebaşı'nda bulunan Milli Sinema'da sahne olarak perde arkasında kemanla fon müziği çalmıştır.⁴⁴

1925 tarihinde eczacılık bölümünü bitiren Halil Nejat Bey dört kardeşi arasında okuyan tek çocuktur. Mezuniyetinden hemen sonra diplomasını alır almaz 1927 ve/veya 1928 yılında Urfa'nın Birecik kazasına gelerek burada "Yeni" adını verdiği eczanesini açmıştır. Eczacılık görevini yürüten Halil Bey bir yandan da Birecik'te çıkarılan Akşam gazetesinde muhabirlik görevinde bulunmuştur. Halil Nejat Bey 1935'li yıllarda doğru memleketi Birecik'ten ayrılarak Karaman'a yerleşmiş ve burada eczanesini "Yeni" adıyla açarak eczacılık görevine devam etmiştir.⁴⁵ 11 Ocak 1936 ile 1 Mart

1937 tarihleri arasında Karaman’da eczacılığın dışında Karaman Orta Mektebi’nde müzik öğretmeni olarak da görev aldığı bilinmektedir.⁴⁶

Daha sonra ise İstanbul’a yerleşmiştir. Burada Faik İskender Göksel’in⁴⁷ açmış olduğu *Moda Eczanesi*’ni Göksel’in vefatından sonra oğlu idare edemeyince satmaya karar vermesi üzerine eczaneyi Halil Nejat Bey satın almıştır. Eczaneyi *Yeni-Moda Eczanesi* ismiyle açmıştır.⁴⁸ Bu eczaneyi işletirken hastalığı nedeniyle 11 Kasım 1943’te tedavi gördüğü Gureba Hastanesi’nde vefat etmiştir. Eczane günümüzde oğlu Melih Ziya Sezer Bey tarafından işletilmektedir.⁴⁹

2. 1. 3. Eczacı Musa Kazım Yazgan

Musa Kazım Yazgan, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine doğru Urfa’nın önemli sülalelerinden biri olan *Arabi Katibizade* ailesinin ferdi olarak 1901 yılında Siirt’te dünyaya gelmiştir. Şam, Midilli ve Bulgaristan’da eğitim aldıktan sonra babasının da hekim olmasından dolayı 1920 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Ad-

liye-i Şahane’de eczacılık sınıfına kayıt yaptırmıştır. İstanbul’da eğitim gördüğü yıllarda Urfa’nın Fransızlar tarafından işgal edildiğini duyunca eğitimini yarıda bırakarak Beyrut üzerinden Urfa’ya ulaşarak Milli Mücadele saflarına katılmıştır. Eczacılık alanında gördüğü eğitim neticesinde cephede yaralanan askerlere sağlık hizmeti vermiştir. Fransızların yenilmesi ve işgale son verilmesi üzerine yarıda bıraktığı eğitimine devam etmek amacıyla İstanbul’a geri dönmüştür.

1923 yılında İstanbul’da eğitim görürken öğrenci cemiyeti başkanlığına seçilmiştir. Başkanlık görevi sırasında eczacılık sınıfının eksikliklerini belirten ve eczacılık sınıfının fakülte olması gerektiği yönündeki makalesini “Urfalı Musa Kazım” imzasıyla kaleme almıştır. Stajını İstanbul’da bir Rum eczacının yanında tamamladıktan sonra memleketi Urfa’ya gelerek burada Musa Kazım Eczanesi’ni açmıştır. Bir yandan eczacılık mesleğini yürütürken diğer yandan CHP il başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1926 yılında Hatice Nevzat Hanım ile evlenen Musa Kazım Bey, Urfa Halkevi’nde önemli

Alman Misyonu’nun Bıçakçılı mahallesinde hastane olarak kullandığı ev, 10 yıl kadar Göbeklitepe kazı evi olarak kullanılmış, Göbeklitepe kazı başkanlığını yürüten Prof. Dr. Klaus Schmidt’in hayatını kaybetmesinin ardından Klaus Schmidt Anı Evi olarak kullanılmaya başlamıştır.

çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca Urfa'da *Milli Gazete* ve *Ulusal* gazeteyi çıkarmıştır. CHP il başkanlığı görevini yürütürken tanıştığı iş adamı Muhittin Dinçsoy'un aracılığı ile 1937 yılında Bursa'ya taşınarak burada İnönü Caddesi'nde *Halk Eczanesi* adıyla eczanesini açmıştır.⁵⁰

Bursa'da da Halkevi üyeliği, Tayyare Cemiyeti üyeliği ve başkanlığı, Kızılay Cemiyeti başkanlığı ve 1956 yılında Bursa Eczacı Odası başkanlığı yapmıştır. 1923 yılından itibaren savunduğu eczacılık fakültesi tezini 1960 yılında gerçekleştirdikten sonra 1965 yılında Bursa'da amansız bir hastalığa yakalanmış ve ardından vefat etmiştir.⁵¹

2. 1. 4. Diğer Eczacılar

Gazeteci ve yazar A. Naci İpek'in Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni'nde "*Abide Bir İnsan Doktor Adnan Sayrun*" başlıklı yazısında İpek, Adnan Bey ile anılarını anlatırken aynı tarihlerde Ecz. Memduh Vecdi Timur adında bir eczacının da Urfa'da bulunduğu değinmiştir.⁵² Eczacı Memduh Vecdi Bey, 20 Mayıs 1929 tarihinde Urfa'ya bağlı Siverek ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlkokulunu Siverek'te tamamladıktan sonra Ortaokul eğitimini Diyarbakır'da tamamlamıştır. Haydarpaşa Lisesi'nden sonra İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden 1952 yılında mezun olmuştur. 1953'te Urfa'ya gelerek burada bir eczane açmış ve 11 Nisan Ecza Deposu'nun kurulmasında etkili olmuştur.⁵³

2. 2. Hekimler

2. 2. 1. Dr. Burhanettin Adnan Sayrun

Dr. Burhanettin Adnan Sayrun hakkında araştırmadan hareketle onun doğumu, çocukluk yılları ve eğitim hayatına ilişkin bilgilerin oldukça kısıtlı olduğunu söylemek gerekir. 1 Nisan 1949'da *Urfa Postası*⁵⁴ gazetesinde çıkan "*Göz Doktorumuz Geldi*" başlıklı haberdan Adnan Bey'in Urfa'da göz doktoru olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁵

Mehmet Hulusi Öcal (1938-2016) *Urfa Hizmet* gazetesinde "*Urfa'da Yarım Asır Önce Bir Tıp Mücahidi: Adnan Sayrun*" başlıklı yazısında Adnan Sayrun Bey'in Urfa'da hekimliği icrasına dair şunları aktarmaktadır:

"Bizim 11 Nisan Kurtuluş İlkokulu trahomlulara ayrılan okullardan birisi idi. Birinci sınıftan itibaren sağlık kontrolüne alındık. Bizimle ilgilenen Urfa'nın tek göz doktoru merhum Adnan Sayrun idi. Sınıfa gelir hepimizin tek tek göz kapaklarını tersyüz ederek bakardı. Temizliğe özen göstermemizi, yüzümüzü yıkarken gözümüze sabun kaçırmamamızı tavsiye eder, lüzum gördüklerini Yusufpaşa Camii'nin arka tarafında bulunan göz dispanserine çağırır, damla ve merhem tedavisine alırdı. Bir gün de dispanserin üst katında bulunan

*göz hastanesine sıra ile gittik, hepimiz o zaman "gözün kazanması" dediğimiz bir tedaviden geçtik. Allah rahmet eylesin bu doktorun sayesinde Allah'ın izniyle bu hastalığı atlattığımız olduk. Dr. Adnan Bey bizimle beraber diğer okulları da kontrol altına aldığı gibi Vezir Hamamı'nın arka tarafındaki muayenehanesinde de her türlü göz hastalığına çare bulmağa çalışıyor, boş durmuyordu. İlçelerimizde, köylerimizde bilhassa trahomla mücadele ediyor, kökünü kurutmağa çalışıyordu. Bu ağır görevini sürdürürken nazik tavrı, güler yüzü ve babacanlığı ile kendini sevdirmesini biliyor, saygı ve sevgi kazanıyordu. İstanbul'da büyümüş, okumuş, ihtisas yapmış olmasına rağmen o günün Urfa'sındaki mahrumiyetlere aldırıyor; işine son derece özen gösteriyordu. Eğitim yuvaları onun gayretleriyle göz berraklığına kavuşurken köylerden şehre gelen insanlarda da göz hastalıklarının azaldığını fark ediyorduk. Merhum doktorumuz 12 yılı aşkın bir zaman içerisinde tam bir mücadele ile başarıya ulaşmış Urfamıza son derecede yararlı bir hizmet vermişti. Bu mücadele olmasaydı yahut eksik kalsaydı bugün Urfa velayatı yüzyıl öncesine dayanan trahomun elinden perişan olmuş olurdu. Görevine sadık bir Cumhuriyet evladının hizmeti bu bakımdan unutulmaz ve rahmetle anılmasının yegâne sebebidir."*⁵⁶

O dönemin tanıklarından biri olan Mehmet Hulusi Bey'in aktarmış olduğu bilgiler ışığında Adnan Bey'in İstanbul'da doğduğu, eğitim hayatını İstanbul'da tamamladığı anlaşılmaktadır. Yine Adnan Bey'in Urfa'da göz hekimliği görevinde bulunduğu, yaptığı çalışmalarla Urfa'da yaygın olarak görülen trahom hastalığı ile mücadelede önemli başarılar elde ettiği, Urfa'da hekimlik görevinin 12 yıl sürdüğü ve bu süreç içerisinde babacan, dürüst ve iyiliksever tavrıyla kendisini Urfa halkı sevdirebildiği göze çarpmaktadır.

26 Haziran 1961 tarihinde Dr. İhsan Barlas'ın⁵⁷ *Karakoyun* gazetesinde "*Bir Dostu Uğurluyoruz*" başlıklı yazısında Adnan Bey ile ilgili şu ifadelerle yer verilmiştir:

"Dr. Adnan Sayrun bugün Urfa'dan ayrılıyor. 12 yıl 3 aydan beri hizmetlerinde bulunduğu Urfalıların gönlünde doldurulması zor bir boşluk bırakarak... Dr. Adnan Sayrun, Urfa'da trahom savaşını büyük bir başarı ile yürütmüş örnek bir hekimdir. Bölgemizde bir asrı çok aşan bir zamandan beri yerleşmiş ve geniş nisbette tahribat yapmış olan Trahom hastalığı onun zamanında hemen hemen ortadan silinmiştir. Son günlerde artık dispanserlere müracaat çok azaldı. "Bundan sonraki mücadeleyi evlerde yapacak ve trahomu son sığınağında yok edeceğiz" diyordu. Ve bunu söylerken yüzünde haklı bir heyecanın çizgileri okunuyordu. Bugünkü Urfa eğer 25 sene öncesinin körler memleketi değilse bunda Doktorun emek payı gerçekten büyüktür. Doktorun Urfalıları

her zaman minnettar etmiş bulunan bu mesleki faaliyetinden ayrı olarak Şehrimize bir başka hizmeti daha olmuştur. 5 yıl önce taşınmış olduğu Külaflı Tepe eteğindeki hastanesinin büyük bahçesinde binlerce çam, lükstrüm ve akasya ağaçları yetiştirmiş, bomboş olarak aldığı geniş arsayı son günlerde gül ve karanfil tarlalarıyla dolu bir koruluk haline getirmiştir. Göz hekimi Dr. Adnan Sayrun'un şahsında bizler değerli bir dost, dürüst ve çalışkan bir meslektaş, şerefli bir insan kayb'etmenin hicranı içindeyiz. Kendisine bundan sonraki çalışmalarında daha büyük başarılar dileriz. O'nu yeni görevi için İstanbul'a uğurlarken teselliz de değiliz. Çünkü trahom savaş müfettişi olarak kendisini sık sık gene aramızda görebileceğiz. Ne Urfa Onu unutacak, ne de o Urfa'yı unutabilecektir. Uğurlu yolculuklar dileriz..."⁵⁸

Dr. Adnan Bey'in Urfa'dan ayrılması üzerine yerine atanan Dr. İhsan Barlas'ın, Adnan Bey'in 1977 yılında İstanbul'da vefat etmesinden sonra kaleme aldığı bu yazıdan, Adnan Bey'in Urfa'da önemli çalışmalarda bulunduğu ve Mehmet Hulusi Öcal'ın aktardığı bilgilerde de ifade edildiği gibi trahom hastalığının Urfa'daki etkisini kıran kişi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Adnan Bey'in Urfa'da çam ağaçları diktiği ve doğa sevgisinin olduğu ayrıntılar arasındadır. Yine yazının devamında Adnan Bey'in 1977 yılında İstanbul'da vefat ettiği belirtilmiştir.

Başarılı bir hekim olarak bilinen Dr. Adnan Bey önemli ameliyatlara gerçekleştirmiş ve yapılan ameliyatlarda sağladığı başarılarından dolayı çeşitli tarihlerdeki köşe yazılarında kendisine teşekkür edilmiştir. Örneğin, 20 Aralık 1966 tarihinde İsmail Karadağ tarafından yayımlanan teşekkür metninde ağır hasta olan hemşire Kamile Karadağ'ın tedavisinde başarılı olan Dr. Adnan Bey'in isminin zikredilmiştir.⁵⁹ Adnan Bey, hem ulusal hem de yerel basında övgü ile anılmıştır. Urfa'nın yerel basın gazetelerinden biri olan *Yenilik*'te⁶⁰ yer alan "*Trahom hastanemiz*" başlıklı yazıda Adnan Bey ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

"Urfa için büyük faydalar veren trahom hastanemiz ve bütün teşkilatı son zamanda çok değerli ve hastalarla candan alakadar olmayı zevk bilen bir başhekime kavuşmuştur. Sabahın erken saatlerinde vazifesi başına koşan ve her hastayı muayeneden geçiren başhekim Bay Adnan istirahatlı ve fasılasız çalışmaktadır. Geçen senelerde müessesinin (müessesenin) 3 tane ikinci doktoru varken bu doktorlar başka yerlere nakil edildiği halde yerlerine tayinler yapılmamış bulunduğundan bütün işler başhekime yüklenmiştir. Hastahanenin (hastanenin) ağır işlerine ilaveten dispanserlerin ve kaza ile köy teşkilatlarının işlerine de koşan ve çalışan kıymetli başhekime yardımcı doktorların bir an evvel tayinlerini açık temennide bulunmayı vazife sayarız."⁶¹

Metnin içeriğinden de anlaşılacağı üzere trahom hastalığı ile mücadelede öncü olan Trahom Hastanesi'ne Dr. Adnan Bey'in başhekim olarak görevlendirilmiş ve bu görevini aralıksız şekilde canla başla yapmaya çalışmıştır. Yine dönemin şartlarından dolayı hastanede bulunan hekimlerin başka yerlere tayinleri gerçekleşmekle birlikte gidenlerin yerlerine yeni hekimlerin tayin edilmediği dolayısıyla Dr. Adnan Bey'in mücadelede tek başına kaldığı dikkati çekmektedir.

13 Haziran 1961 tarihinde Adnan Beyin Urfa Trahom Hastanesi ve Dispanserinde aylık 1100 lirayla uzman hekimlik görevinden, Sağlık ve Sosyal Yardım Müfettişliğine 1500 lira aylık ile tayin edildiğini belirten arşiv belgesinde şu ifadeler yer almaktadır:

"1- Zatişleri ve Muamelat Genel Müdürü olup Bakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı vekâleten ifa eden Dr. Selahattin Arcan'ın 1500 lira kadro aylıklı Teftiş Kurulu Başkanlığına almakta olduğu 1500 lira maaşla asaleten,

Urfa trahom hastane ve dispanseri mütehasısı Dr. Burhanettin Adnan Sayrun'un 1100 lira kadro aylıklı Bakanlık birinci sınıf Sağlık ve Sosyal Yardım Müfettişliğine almakta olduğu 1500 lira maaşla naklen Tensip edilmiştir.

2- Bu kararın icrasına Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı memurdur."⁶²

2. 2. 2. Diğer Hekimler

Yukarıda adı geçen ve Urfa halkına sağlık alanında önemli hizmetler sunan hekimler dışında daha pek çok hekim Urfa'da görev yapmıştır. Örneğin, Dr. Andrew T. Pratt (1825-1872) bunlardan biridir.

1847 yılında Yale Üniversitesi'nden mezun olan Dr. Pratt, ilahiyat ve tıp alanında aldığı beş yıllık eğitimden sonra 1852 yılında Merkezi Türkiye Misyonu'nda görev almak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir. İzmir üzerinden Osmanlı topraklarına giriş yapan hekim 1853 yılında Antep'e gelmiştir. Burada sağlık alanında önemli icraatları olmuş ve aynı yılın Kasım ayında Maraş'a geçmiştir. Dr. Pratt'ın Urfa'ya ne zaman geldiği ile ilgili kesin bilgi bulunmamakla birlikte Urfa'da sağlık alanında kısa bir süreliğine hizmette bulunduğu ve 1857 yılında Halep'e tayini gerçekleşene kadar burada hastaların tedavi edilmesi ile uğraştığı bilinmektedir.⁶³

Dr. Pratt'ın yanı sıra Göz Hekimi Hulki Bey ve Dâhili Mütehasısı İsmail Bey de Urfa'nın meşhur hekimlerindedir. *Urfa'da Milli Gazete*'de 1934 yılında "*Urfa Tababeti İki Mühim Arkadaş Kaybettii*" manşetiyle çıkan haberden bu hekimlerin Urfa'da önemli çalışmalar yürüttüğü anlaşılmaktadır.⁶⁴

Bir diğer isim ise Op. Dr. Salih Süleyman Dörtbudak'tır. 2 Şubat 1935 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde

çıkan bir haberde Dr. Dörtbudak'ın Urfa Askeri Hastanesi'nde görev yaptığı belirtilmiştir.⁶⁵ Habere göre, Dr. Dörtbudak hastanesindeki mesaisinin yanı sıra hastalarını her gün Hüseyin Paşa Camii karşısında bulunan evinde kabul ederek tedavi etmiştir.⁶⁶

25 Mayıs 1940 tarihinde *Akgün* gazetesinde çıkan reklamlardan, Hekim Selami Acar'ın Urfa'nın önemli hekimlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Selami Acar'ın yanı sıra Urfa'da görev yapan bir diğer hekim Dr. Hilmi Akın'dır. Akın'ın Urfa Askeri Hastanesi'nde 1942 yılında görev yaptığı dikkati çekmektedir.⁶⁸ Aynı hastanede Dr. Hayri İnsel adında bir hekimin de görev yaptığı bilinmektedir.⁶⁹

Karşımıza çıkan bir diğer isim Kadın Hastalıkları Mütahassısı Dr. Halit Yaman'dır. Yaman, muayene ve ameliyatlarını Musa Kazım Eczanesi'nin hemen yanında bulunan evinde gerçekleştirmiştir.⁷⁰ Aynı eczanenin bitişiğinde evi bulunan Kadın Hastalıkları Mütahassısı Dr. Halit Şevki de tıpkı Dr. Halit Yaman gibi hastalarına evinde hizmet vermiştir.⁷¹ Evinde hizmet veren hekimler bu isimlerle sınırlı değildir. 1943 yılında Dr. Reşat Tunçer, Kadıoğlu Mahallesi'ndeki evinde; Dr. Tuğrul Özkök'ün ise Gerz Mahallesi'ndeki evinde hastalara hizmet vermiştir.⁷²

1945 yılında çıkan bir taziye haberinden ise Urfa Memleket Hastanesi'nde Operatör Dr. Burhaneddin Oney adında bir hekimin görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁷³ 1949 yılına gelindiğinde ise Dr. Cafer Bayramoğlu ismi göze çarpmaktadır. Bayramoğlu, Dr. Adnan Sayrun Bey'in Trahom Hastanesi başhekimliğine tayin edilmeden önce hastanenin başhekimlik görevini yürüten kişidir.⁷⁴ O dönemde trahomun yanı sıra halkı muzdarip eden diğer bir hastalık sıtmadır ve bu hastalıkla mücadele etmek amacıyla 21 Mayıs 1949'da Urfa Sıtma Savaş Başkanlığı'na Dr. Nurettin Ökten atanmıştır.⁷⁵ Aynı yıl Devlet Hastanesi'nde başhekimlik görevini yürüten isim ise Dr. Hüsametdin Ozgan'dır.⁷⁶ Bu isimlerin yanı sıra Dr. Rıza Dedehayır'ın da her gün sabahtan akşama kadar Urfahlara sağlık alanında hizmet verdiği bilinmektedir.⁷⁷

Dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda özellikle bulaşıcı hastalıklar ile mücadele konusunda yalnızca sağlık kurumları değil Urfa Halkevi⁷⁸ de halka hizmet vermiştir. Bu bağlamda Sosyal Yardım Şubesi Diş Hekimi Emin Moğultay halkı bilgilendirme, ücretsiz ilaç dağıtma, ebelerin eğitilmesi, halk ile hekimler arasında iletişimin kurulması gibi önemli faaliyetlerde etkili rol oynamıştır.⁷⁹ 1942 yılında kimsesiz ve yoksul insanların tedavisinde ise Dr. Kemal Güray, Baştabip Dr. Fuat Tonguç, Dr. Muzaffer Akaltun,⁸⁰ Dr. Müfit Hekimoğlu, Dr. Enver Barlas ve Dr. Hasan Basri Yücesoy görev almıştır.⁸¹

2. 3. Urfa Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü ve Görev Yapan Müdürler

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte devletin banileri uzun süren savaşılarından dolayı yıpranmış ve işlevsiz hale gelmiş olan devlet kurumlarının halka daha iyi hizmet verebilmesi ve devletin kısa zamanda muasır medeniyetler seviyesine çıkarılması amacıyla devlet kurumlarında yeni bir teşkilatlanma planlanmıştır. Her alanda olduğu gibi devletin en önemli kurumlarından biri olan ve halkla sağlık hizmeti veren Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği'nde de yeni bir teşkilatlanma yoluna gidilmiştir. Yapılan düzenlemeler neticesinde bölge halkının sorunları ile iç içe olmak ve halka doğrudan sağlık alanında hizmet vermek amacıyla her ilde sağlık müdürlükleri kurulmuştur. Bunlardan biri de doğrudan Sıhhat ve İctimai Muavenet Bakanlığı'na bağlı olan Urfa Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'dür. 1923 ile 1950 yılları arasında Urfa Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'nde görev yapan müdürlerin listesi aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Urfa ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'nde (Urfa Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü) görev yapan müdürler (1923-1950)

Yıl	İsim
1923	-
1924	-
1925	Dr. Esat Bey ⁸² – Dr. Tahsin Bey ⁸³
1926	Dr. Tahsin Bey
1927	Dr. Tahsin Bey
1928	Dr. Tahsin Bey ⁸⁴
1929	Dr. Şevki Bey ⁸⁵
1930	Dr. Şevki Bey
1931	Dr. Şevki Bey ⁸⁶ – Dr. Şükrü Bey ⁸⁷
1932	Dr. Şükrü Bey ⁸⁸
1933	Dr. Halit Bey ⁸⁹
1934	-
1935	-
1936	Dr. Halid Barbaros ⁹⁰ Dr. Fazıl Gökçeören ⁹¹
1937	Dr. Fazıl Gökçeören ⁹²
1938	Dr. Fazıl Gökçeören
1939	Dr. Fazıl Gökçeören ⁹³ Dr. Hilmi Tamtürk ⁹⁴
1940	Dr. Hilmi Tamtürk Ragıp Sünbül ⁹⁵
1941	-
1942	Dr. Kemal Güray ⁹⁶
1943	-
1944	Dr. Atıf Ergündüz ⁹⁷
1945	-

1946	Dr. Kazım Ömur ⁹⁸
1947	Dr. Şevki Kılıççı ⁹⁹
1948	Dr. Şevki Kılıççı
1949	Dr. Şevki Kılıççı
1950	Dr. Şevki Kılıççı ¹⁰⁰

Anadolu halkının geçmişten beri genel olarak geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamasından dolayı kırsal bölgelerde hayatını devam ettirmiştir. Bu durum ise halkın sosyal alanda aktif olmasını engellemiştir. Nitekim gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede kurulmuş olan sağlık kurumlarının (hastane, eczane, dispensar, köy tedavi evi, vb.) bölgeye yerleştirilen misyonerler tarafından kurulmuş olduğu gibi burada hizmet veren sağlık personelinin (hekim, eczacı, hemşire) de daha çok misyonerler olduğu dikkati çekmektedir. Urfa vilayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık alanında hizmet veren hekim ve eczacılarına bakıldığında önemli isimler arasında Op. Dr. Radilis Efendi, Apraham Attaryan, Dr. Andreas Vischer (Anddiyos Fischer) ve Dr. Josephine Zürcher yer almaktadır. Ancak Cumhuriyet'in kuruluş döneminde bu alanda yapılan yatırımların da etkisiyle birlikte misyonerlerin yerini daha çok ilgili bölge halkının aldığı göze çarpmaktadır.

Bu hekimler arasında Urfalıların gönlünde taht kuran ve trahom salgının bölgede etkisini kıran Urfalıların göz hekimi olan Adnan Sayrun Bey, Urfa Halkevinde hekimlik görevlerini icra eden Dr. Muzaffer Akaltun, Dr. Müfit Hekimoğlu, Dr. Enver Barlas, Dr. Hasan Basri Yücesoy gibi birçok hekimini bulunmasının yanı sıra Halit Nejat Sezer, Mehmet Zeki Anlağan, Veysi Ziya Nural, Ahmet Ekrem Uğurlu ve Musa Kazım Yazgan gibi birçok eczacının da Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa vilayetinde sağlık hizmeti verdiği bilinmektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarının savaşlarla geçmiş olmasından dolayı diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında yapılan yatırım son derece kısıtlı olmuştur. Bu nedenden dolayı sağlık alanında diğer Anadolu vilayetlerinde olduğu gibi Urfa vilayetinde de gerekli yatırımın yapılmadığı dikkati çekmektedir. Sağlık kurumlarının yetersiz olmasının yanı sıra bölgede hizmet verebilecek sağlık personelinin de (eczacı, hekim, sağlık memuru) yetersiz olduğu söylenebilir. Ancak savaşların sona ermesiyle birlikte sağlık alanında gerekli yatırımların yapılmasına bağlı olarak bölgede sağlık hizmeti vermek için gönderilen hekim, eczacı ve sağlık personeli sayısında artışın olduğu göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

- ANLAĞAN, Çetin, *Suyun İki Yakasında*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011.
- ANLAĞAN, Ömer, *Kişisel Mektup*, Yazılış Tarihi: 21 Ocak 2018.
- BAYTOP, Turhan, *Eczâhâne'den Eczane'ye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, İstanbul: Faik Yolaç Ofset Basım, 2006.
- DURMA, Abdulhalim, *Evlîyalar Şehri Şanlıurfa*, Samsun: Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık, 2015.
- ENDER, Rita, *Kolay Gelsin, Meslekler ve Mekânlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- FİDAN, Ramiz, "Kazım Yazgan," *Bursa Eczacı Odası Bülteni*, c.y., S. 36, (2005), s. 32-34.
- GERMENLİ, M. Çetin, "Ecz. Memduh Vecdi Timur, Ecz. Adnan Ülkü," *Türk Eczacılar Birliği*, c.y., S. 1, (2015), s. 29-34.
- <http://bantuhd.blogspot.com.tr/2017/03/urfa-halk-hekimligi-hushamadyan.html>, Erişim Tarihi: 17. 06. 2018.
- <http://www.sanliurfagazetesi.com/sanliurfa-nin-ilk-eczacisi-zeki-bey/65562/>, Erişim Tarihi: 20. 06. 2018.
- <http://www.sanliurfagazetesi.com/sanliurfa-nin-ilk-eczacisi-zeki-bey/65562/>, Erişim Tarihi: 20. 06. 2018.
- <https://www.urfahaber.net/mobil/koseyazisi.php?id=348>, Erişim Tarihi: 30. 06. 2018.
- İLYAS, Ahmet, *Türkiye'de Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Urfa 1923-1950*, Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları, 2017.
- İPEK, A. Naci, "Abide Bir İnsan Doktor Adnan Sayrun," *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, C. 2, S. 2, (2013).
- Karaman Orta Mektebi Müdürlüğü*, 1 Mart 1937, Melih Ziya Sezer Kişisel Arşivi.
- ÖCAL, Mehmet H., "Yarım Asır Önce Urfa'da Bir Tıp Mücadehidi: Dr. Adnan Sayrun," *Hizmet Gazetesi*, Şanlıurfa: Erişim Tarihi: 24. 06. 2018.
- ÖZDİL, Ö. Selçuk, *Yeni-Moda Eczanesi Melih Ziya Sezer Kuruluşu:*

1902, İstanbul: Bilim İlaç, 2015.

PINAR, Mehmet, ÖZDURĞUN, Yunus, "Urfa Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, (2016), s. 870-881.

SANDALCI, Gülnur, SANDALCI Mert, *Belgelerle Türk Eczacılığı II (1840-1948)*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, 1988.

T.C. İstanbul Vilayeti Fatih Kazası Nüfus Müdürlüğü, S. 1, 19 Kasım 1943, Melih Ziya Sezer Kişisel Arşivi.

YILDIRIM, Yüksel, "Urfa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Mihenk Taşı Bir Kurum: Urfa Halkevi," *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 45, (2016), s. 319-332.

YÜRÜR, Güllüz, *Gaziantep'teki Amerikan Hastanesi, Hastaneye Bağlı Tıp ve Sağlık Okullarının Tarihi ve Çevreye Etkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul: 2013.

Gazete ve Arşiv Belgeleri

- Akgün, 18 Ocak 1943, s. 2.
- Akgün, 23 Ocak 1943, s. 2.
- Akgün, 11 Nisan 1943, s. 2.
- Akgün, 29 Ocak 1943, s. 2.
- Akgün, 25 Mayıs 1940, s. 1.
- Akgün, 26 Mayıs 1940, s. 1.
- Akgün, 30 Haziran 1931, s. 1-3.
- BOA, DH.İD, Belge No: 163/60.
- BCA, Fon: 490.1.0.0, Kutu: 1383, Dosya: 588, Sıra: 1.
- BCA, Fon: 030.11.1.0., Kutu: 285, Dosya: 14, Sıra: 20.
- BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 10, Dosya: 2, Sıra: 16.
- BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 11, Dosya: 9, Sıra: 13.
- BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 78, Dosya: 18, Sıra: 12.
- BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 73, Dosya: 29, Sıra: 12.
- BCA, Fon: 30.11.1.0. Kutu: 128, Dosya: 2, Sıra: 2.
- BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 17, Dosya: 35, Sıra: 14.

BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 193; Dosya: 25, Sıra: 6.
BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 226, Dosya: 34, Sıra: 17.
BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 18, Dosya: 6, Sıra: 11.
Cumhuriyet, 5 Temmuz 1945, s. 3.
Cumhuriyet, 2 Şubat 1935, s. 4.
Cumhuriyet, 4 Haziran 1942, s. 3.
Cumhuriyet, 29 Ocak 1942, s. 3.
Cumhuriyet, 20 Aralık 1966, s. 2.
Karamameler, (8 Kânunuevvel 1928), Resmi Gazete, S. 1060, s. 2.
Karamameler, (28 Şubat 1929), Resmi Gazete, S. 1126, s. 2.
Karamameler, (9 Teşrinisani 1931), Resmi Gazete, S. 1945, s. 1.
Karamameler, (16 Kânunuevvel 1931), Resmi Gazete, S. 1977, s. 1.
Karamameler, (1 Teşrinisani 1932), Resmi Gazete, S. 2240, s. 1.
Karamameler, (31 Temmuz 1933), Resmi Gazete, S. 2465, s. 1.
Karamameler, (15 Şubat 1936), Resmi Gazete, S. 3233, s. 1, 2.
Karamameler, (20 Mart 1936), Resmi Gazete, S. 3258, s. 1.
Karamameler, (27 Ağustos 1936), Resmi Gazete, S. 3393, s. 1.
Karamameler, (27 Kânunusani 1939), Resmi Gazete, S. 4122, s. 1.
Karamameler, (18 Mart 1940), Resmi Gazete, S. 4461, s. 1, 2.
Karamameler, (10 Temmuz 1942), Resmi Gazete, S. 5154, s. 2, 3.
Karamameler, (18 Mart 1946), Resmi Gazete, S. 6559, s. 1.
Urfa'da Milli Gazete, 8 Birinci Teşrin 1934, s. 1.
Urfa Postası, 10 Aralık 1949, s. 1.
Urfa Postası, 1 Nisan 1949, s. 1.
Urfa Postası, 24 Mayıs 1949, s. 1.
Urfa Postası, 30 Ağustos 1949, s. 1.
Urfa Postası, 23 Eylül 1949, s. 2.
Urfa Postası, 15 Kasım 1949, s. 2.
Urfa Postası, 28 Ocak 1949, s. 4.
Urfa Postası, 25 Şubat 1949, s. 3.
Urfa Postası, 22 Şubat 1949, s. 4.
Urfa'da Ulusal, 29 Nisan 1935, s. 2.
Urfa'da Ulusal, 22 Nisan 1935, s. 4.
Urfa'da Ulusal, 30 Mayıs 1935, s. 5.
Urfa'da Ulusal, 23 Mayıs 1935, s. 4.
Yenilik, 26 Ocak 1949, s. 2.
Yenilik, 2 Nisan 1949, s. 1.
Yenilik, 22 Haziran 1949, s. 1.
Yeni Işık, 14 İkinci Kanun 1941

DİPNOTLAR

- ¹ <http://www.sanliurfagazetesi.com/sanliurfa-nin-ilk-eczacisi-zeki-bey/65562/>, Erişim Tarihi: 16. 06. 2018.
- ² Çetin Anlağan, *Suyun İki Yakasında*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011, s. 12-13.
- ³ Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı III, (1840-1948)*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, 1998, s. 27.
- ⁴ Anlağan, a.g.e., s. 33-34.
- ⁵ <http://www.sanliurfagazetesi.com/sanliurfa-nin-ilk-eczacisi-zeki-bey/65562/>, Erişim Tarihi: 24. 06. 2018.
- ⁶ *Yeni Işık*, 7 Temmuz 1937, s. 4; *Yeni Işık*, 4 Kasım 1937, s. 4; *Yeni Işık*, 2 Nisan 1938, s. 4; *Yeni Işık*, 5 Şubat 1938, s. 4; *Yeni Işık*, 15 Haziran 1939, s. 4; *Yeni Işık*, 2 Temmuz 1939, s. 4; *Yeni Işık*, 8 Ağustos 1939, s. 4; *Yeni Işık*, 23 Ağustos 1939, s. 4; *Yeni Işık*, 7 Eylül 1940, s. 2; *Yeni Işık*, 19 Temmuz 1940, s. 2; *Yeni Işık*, 20 Eylül 1940, s. 2.
- ⁷ Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1949*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1949, s. 173.
- ⁸ *Eski Eczanelerimiz-Eski Bir Eczane, Sanatçı Bir Eczacı*, 1989, s. 14.
- ⁹ Kimi kaynaklarda ise eczanenin kapanış tarihi 1932 yılı olarak gösterilmektedir. Betül Şahin, Halil Tekiner, "20. Yüzyıldan Günümüze Urfa Eczacılık Tarihi," *XIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı*, İstanbul: (2018).
- ¹⁰ Ö. Selçuk Özdil, *Yeni-Moda Eczanesi Melih Ziya Sezer Kuruluşu 1902*, İstanbul: Bilim İlaç, 2015, s. 20, 42.
- ¹¹ Naşit Baylav, *1937 Farmakoloğ*, İstanbul: Marifet Basımevi, 1937, s. 174.
- ¹² Baytop, a.g.e., s. 113.

- ¹³ Sahra Daşdemir, *Elli Yılın Eczanesi*, Ankara: Türk Eczacılar Birliği, 2006, s. 320.
- ¹⁴ Melih Ziya ve Ayşe Remziye Sezer'in oğlu olarak 28 Şubat 1970 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. 1988-1992 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde eğitim aldıktan sonra 1993-1996 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans yapmıştır. Aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak hizmet verirken doktorasını yapmış ve akademisyen olarak görevine devam etmiştir. Kamil Şükun, *Günümüz Türkiye'sinde Kim Kimdir*, İstanbul: Profesyonel Yayınları, 2000, s. 691.
- ¹⁵ Dilara Özdeş, "Yeni-Moda Eczanesi'nde 115 Sene," *İnsan Hikâyesi*, (2018), s. 36; *Aydınlık Kitap*, 10 Eylül 2013, s. 13; *Değişim 41*, 26 Aralık 2017, s. 14.
- ¹⁶ Baytop, a.g.e., s. 113.
- ¹⁷ Melih Ziya Sezer, Kişisel Mektup, Yazılış Tarihi: 9 Şubat 2018.
- ¹⁸ Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1966*, İstanbul: Kulen Basımevi, 1966, s. 64.
- ¹⁹ Ramiz Fidan, "Kazım Yazgan", *Bursa Eczacı Odası Bülteni*, c.y., S. 36, (2005), s. 32.
- ²⁰ *Urfa'da Milli*, 3 Birinci Kanun 1934, s. 4; *Urfa'da Milli*, 17 Birinci Kanun 1934, s. 4; *Urfa'da Milli*, 11 İkinci Kanun 1934, s. 4; *Urfa'da Milli*, 21 İkinci Kanun 1935, s. 4; *Urfa'da Milli*, 28 İkinci Kanun 1935, s. 4; *Urfa'da Milli*, 11 Şubat 1935, s. 4; *Urfa'da Milli*, 18 Şubat 1935, s. 4.
- ²¹ *Urfa'da Ulusal*, 2. Teşrin 1935, s. 4; *Urfa'da Ulusal*, 30 Mayıs 1935, s. 4.
- ²² *Urfa'da Ulusal*, 22 Nisan 1935, s. 2, 3; *Urfa'da Ulusal*, 15 Nisan 1935, s. 2; *Urfa'da Ulusal*, 8 Nisan 1935, s. 2.
- ²³ Fidan, a.g.m., s. 32, 34.
- ²⁴ Bu eczane *Veysi Ziya Nural Eczanesi* ve *Nural Eczanesi* olarak da anılmaktadır.
- ²⁵ <https://www.sanliurfaeo.org.tr/odamiz-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 31. 06. 2018.
- ²⁶ *Akgün*, 20 Nisan 1938, s. 1; *Akgün*, 22 Ocak 1938, s. 2; *Akgün*, 29 Ocak 1938, s. 2; *Akgün*, 5 Şubat 1938, s. 2.
- ²⁷ Kocaer, a.g.e., s. 144.
- ²⁸ *Urfa'da Ulusal*, 19 Eylül 1935, s. 4.
- ²⁹ *Akgün*, 8 Ağustos 1950, s. 2; *Akgün*, 21 Ağustos 1950, s. 2.
- ³⁰ Kemal Gazezoğlu, A. Zeki Şengül, v.d., *1967 Urfa İl Yıllığı*, Sivas: Doğu Matbaası, 1967, s. 136.
- ³¹ <http://bantuhd.blogspot.com.tr/2017/03/urfa-halk-hekimligi-hushamad-yan.html>, Erişim Tarihi: 17. 06. 2018.
- ³² Abdulhalim Durma, *Evliyalar Şehri Şanlıurfa*, Samsun: Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık, 2015, s. 168.
- ³³ BOA, DH.İD, Belge No: 163/60.
- ³⁴ Turhan Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, İstanbul: Faik Yolaç Ofset Basım, 2006, s. 195, 201.
- ³⁵ Baytop, a.g.e., s. 193-194.
- ³⁶ Çetin Anlağan, *Suyun İki Yakasında*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011, s. 9.
- ³⁷ Ömer Anlağan Kişisel Mektup, Yazılış Tarihi: 21 Ocak 2018.
- ³⁸ <http://www.sanliurfagazetesi.com/sanliurfa-nin-ilk-eczacisi-zeki-bey/65562/>, Erişim Tarihi: 20. 06. 2018.
- ³⁹ Ömer Anlağan, Kişisel Mektup, Yazılış Tarihi: 21 Ocak 2018.
- ⁴⁰ <http://www.sanliurfagazetesi.com/sanliurfa-nin-ilk-eczacisi-zeki-bey/65562/>, Erişim Tarihi: 20. 06. 2018.
- ⁴¹ Ömer Anlağan, Kişisel Mektup, Yazılış Tarihi: 21 Ocak 2018.
- ⁴² Müzikle ilgilenen kişilere Urfa'da verilen isimdir.
- ⁴³ Ö. Selçuk Özdil, *Yeni-Moda Eczanesi Melih Ziya Sezer Kuruluşu: 1902*, İstanbul: Bilim İlaç, 2015, s. 20-32.
- ⁴⁴ Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı II (1840-1948)*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, 1988, s. 219.
- ⁴⁵ Özdil, a.g.e., s. 34, 42, 54.
- ⁴⁶ *Karaman Orta Mektebi Müdürlüğü*, 1 Mart 1937, Melih Ziya Sezer Kişisel Arşivi.
- ⁴⁷ Faik İskender Göksal, 1901 yılında eczacılık bölümünden mezun ol-

- duktan sonra ilk eczanesini 1902 yılında İstanbul Kızıltoprak'ta *Eczane-i Saadet* ismiyle açmıştır. 1928 yılında çıkarılan Tehdit kanunu çerçevesinde eczaneyi *Eczane-i Faik İskender* ismiyle Moda semtine taşımıştır. Belirli bir süre sonra eczane *Moda* adını almıştır. 1935 yılında hayatını kaybeden Faik İskender'den sonra eczane oğlu tarafından iki yıl işletildikten sonra kapatılmıştır. Özdil, *a.g.e.*, s. 56.
- ⁴⁸ Rita Ender, *Kolay Gelsin, Meslekler ve Mekânlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 31, 35.
- ⁴⁹ T.C. İstanbul Vilayeti Fatih Kazası Nüfus Müdürlüğü, S. 1, 19 Kasım 1943, Melih Ziya Sezer Kişisel Arşivi.
- ⁵⁰ Ramiz Fidan, "Kazım Yazgan," *Bursa Eczacı Odası Bülteni*, c.y., S. 36, (2005), s. 32-33.
- ⁵¹ Fidan, *a.g.m.*, s. 34.
- ⁵² A. Naci İpek, "Abide Bir İnsan Doktor Adnan Sayrun," *Şanlıurfa Tabipler Odası Bülteni*, C. 2, S. 2, (2013), s. 4.
- ⁵³ M. Çetin Germenli, "Ecz. Memduh Vecdi Timur, Ecz. Adnan Ülkü," *Türk Eczacılar Birliği*, c.y., S. 1, (2015), s. 32-33.
- ⁵⁴ 10 Aralık 1949 tarihinde yayımlanan gazetede yer alan bilgiye göre bu gazete 10 Aralık 1948 tarihinde itibaren çıkarılmaya başlanmıştır. *Urfa Postası*, 10 Aralık 1949, s. 1.
- ⁵⁵ *Urfa Postası*, 1 Nisan 1949, s. 1.
- ⁵⁶ Mehmet H. Öcal, "Yarım Asır Önce Urfa'da Bir Tıp Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun," *Hizmet Gazetesi*, Şanlıurfa: Erişim Tarihi: 24. 06. 2018, s. 3.
- ⁵⁷ Aslen Urfalı olan İhsan Bey iç hastalıklar uzmanıdır. Urfa'da serbest hekim olarak 1949 yılında görevine başlamıştır. 1961 yılında Urfa'dan ayrılan Dr. Adnan Sayrun'un yerine tayin edilmiştir. Hekimlik mesleğinin yanı sıra köşe yazarlığı ve şairlik de yapan İhsan Bey tam bir Urfa aşığıdır. Son zamanlarını Ankara'da geçiren İhsan Bey yakın bir tarihte vefat etmiştir. Öcal, "Yarım Asır Önce Urfa'da Bir Tıp Mücahidi: Dr. Adnan Sayrun," *Hizmet Gazetesi*, Şanlıurfa: Erişim Tarihi: 24. 06. 2018, s. 3; *Yenilik*, 26 Ocak 1949, s. 2.
- ⁵⁸ <https://www.urfahaber.net/mobil/koseyazisi.php?id=348>, Erişim Tarihi: 30. 06. 2018.
- ⁵⁹ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1966, s. 2.
- ⁶⁰ 2 Kasım 1948 tarihinde Celal Özbek'in yardım talep etme amacıyla C.H.P. Genel Başkanlığı'na yazmış olduğu metinde gazetenin 15 yıldan beridir Urfa'da çıkarılmakta olduğu ve kendisinin ise hem gazetenin sahibi hem de yazı işlerini fiilen yürüttüğünü belirtmiştir. BCA, Fon: 490.1.0.0. Kutu: 1383, Dosya: 588, Sıra: 1.
- ⁶¹ *Yenilik*, 22 Haziran 1949, s. 1.
- ⁶² BCA, Fon: 030.11.1.0., Kutu: 285, Dosya: 14, Sıra: 20.
- ⁶³ Gülkızıca Yürür, *Gaziantep'teki Amerikan Hastanesi, Hastaneye Bağlı Tıp ve Sağlık Okullarının Tarihi ve Çevreye Etkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul: 2013, s. 59-60.
- ⁶⁴ *Urfa'da Milli Gazete*, 8 Birinci Teşrin 1934, s. 1.
- ⁶⁵ *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1935, s. 4.
- ⁶⁶ *Urfa'da Ulusal*, 30 Mayıs 1935, s. 5.
- ⁶⁷ *Akgün*, 25 Mayıs 1940, s. 1; *Akgün*, 26 Mayıs 1940, s. 1.
- ⁶⁸ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1942, s. 3.
- ⁶⁹ *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1942, s. 3.
- ⁷⁰ *Urfa'da Ulusal*, 29 Nisan 1935, s. 2; *Urfa'da Ulusal*, 22 Nisan 1935, s. 4.
- ⁷¹ *Urfa'da Ulusal*, 23 Mayıs 1935, s. 4.
- ⁷² *Akgün*, 18 Ocak 1943, s. 2; *Akgün*, 23 Ocak 1943, s. 2; *Akgün*, 11 Nisan 1943, s. 2; *Akgün*, 29 Ocak 1943, s. 2.
- ⁷³ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1945, s. 3.
- ⁷⁴ *Yenilik*, 2 Nisan 1949, s. 1.
- ⁷⁵ *Urfa Postası*, 24 Mayıs 1949, s. 1.
- ⁷⁶ *Urfa Postası*, 30 Ağustos 1949, s. 1; *Urfa Postası*, 23 Eylül 1949, s. 2; *Urfa Postası*, 15 Kasım 1949, s. 2.
- ⁷⁷ *Urfa Postası*, 28 Ocak 1949, s. 4; *Urfa Postası*, 25 Şubat 1949, s. 3; *Urfa Postası*, 22 Şubat 1949, s. 4.
- ⁷⁸ Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHP) 18 Mayıs 1931 yılında düzenlenen kongresinde Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Urfa'da Halkevi ise 23 Şubat 1934 tarihinde açılmıştır. Urfa Halkevi açıldıktan sonra Bi-recik, Siverek, Halfeti, Suruç ve Viranşehir'de Halkevleri açılmış ve buna ek olarak da 17 Halkodası açılmıştır. Kazım Yazgan başkanlığında açılan Urfa Halkevi yedi şubeden oluşmuştur. Urfa'da çeşitli alanlarda faaliyetlerde bulunan Halkevi, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Halkevlerinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir organı olduğu gerekçesiyle kapatılması tartışmaya açılmış ve yapılan sert tartışmalar neticesinde 8 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılan kanunla Halkevleri kapatılmıştır. Mehmet Pınar, Yunus Özduğun, "Urfa Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, (2016), s. 871, 877; BCA, Fon: 490.1.0.0. Kutu: 962, Dosya: 724, Sıra: 2.
- ⁷⁹ Ahmet İlyas, *Türkiye'de Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Urfa 1923-1950*, Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları, 2017, s. 128-129.
- ⁸⁰ *Akgün*, 30 Haziran 1931, s. 1-3.
- ⁸¹ Yüksel Yıldırım, "Urfa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Mihenk Taşı Bir Kurum: Urfa Halkevi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 45, (2016), s. 326; *Yeni Işık*, 14 İkinci Kanun 1941, s. 1.
- ⁸² BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 10, Dosya: 2, Sıra: 16.
- ⁸³ BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 11, Dosya: 9, Sıra: 13.
- ⁸⁴ Karamameler, (8 Kânunuevvel 1928), Resmi Gazete, S. 1060, s. 2.
- ⁸⁵ Karamameler, (28 Şubat 1929), Resmi Gazete, S. 1126, s. 2.
- ⁸⁶ Karamameler, (9 Teşrinisani 1931), Resmi Gazete, S. 1945, s. 1.
- ⁸⁷ Karamameler, (16 Kânunuevvel 1931), Resmi Gazete, S. 1977, s. 1.
- ⁸⁸ Karamameler, (1 Teşrinisani 1932), Resmi Gazete, S. 2240, s. 1; BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 73, Dosya: 29, Sıra: 12.
- ⁸⁹ Karamameler, (31 Temmuz 1933), Resmi Gazete, S. 2465, s. 1; BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 78, Dosya: 18, Sıra: 12.
- ⁹⁰ Karamameler, (15 Şubat 1936), Resmi Gazete, S. 3233, s. 1, 2.
- ⁹¹ Karamameler, (20 Mart 1936), Resmi Gazete, S. 3258, s. 1.
- ⁹² Karamameler, (27 Ağustos 1936), Resmi Gazete, S. 3393, s. 1.
- ⁹³ Karamameler, (27 Kânunusani 1939), Resmi Gazete, S. 4122, s. 1.
- ⁹⁴ BCA, Fon: 30.11.1.0. Kutu: 128, Dosya: 2, Sıra: 2.
- ⁹⁵ Karamameler, (18 Mart 1940), Resmi Gazete, S. 4461, s. 1, 2.
- ⁹⁶ Karamameler, (10 Temmuz 1942), Resmi Gazete, S. 5154, s. 2, 3.
- ⁹⁷ BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 17, Dosya: 35, Sıra: 14.
- ⁹⁸ Karamameler, (18 Mart 1946), Resmi Gazete, S. 6559, s. 1; BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 18, Dosya: 6, Sıra: 11.
- ⁹⁹ BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 193, Dosya: 25, Sıra: 6.
- ¹⁰⁰ BCA, Fon: 030.11.1.0. Kutu: 226, Dosya: 34, Sıra: 17.

Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre
Misyoner Hekimler
ve
Urfa'daki Faaliyetleri

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
İsmail ASOĞLU

“

XIX. yüzyılın sonlarında Urfa bölgesi ve gayrimüslim sâkinleri, özellikle Amerikan ve Alman misyonlarının hedefindeki yerlerden biri olmuştu. 1896 yılında, Dr. Johannes Lepsius öncülüğünde Urfa'ya yerleşen Alman Doğu Misyonu özellikle sağlık çalışmaları ile öne çıkmıştı. Misyonun ait ilk hastane Dergezenli mahallesinde açılmış, hastanenin başına 1897'de Josephine Zürcher getirilmişti.

”

*Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
*İsmail ASOĞLU

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Alman Doğu Misyonu bünyesinde Urfa'da görev yapan misyoner Dr. Andreas Vischer'in tabbî faaliyetlerine odaklanmaktadır. Bu doğrultuda halk nezdinde misyoner hastanelerine karşı oluşan algıyla birlikte, Urfa Hastanesi (Hamidiye Hastanesi) ile Alman Hastanesi arasındaki rekabete dikkat çekilmiştir. Çalışmada ortaya konan bulguların kaynakları ekseriyetle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'ndeki İrâdeler, Bâb-ı Alî Evrak Odası, Dâhiliye, Şurâ-yı Devlet gibi tasnifler içerisindeki vesikalar arasından seçilmiştir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu siyasî buhrandan dolayı muhtelif Batılı misyon örgütlerinin faaliyetlerine maruz kalmıştı. Bireyin; din, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçları üzerine odaklanan bu örgütlerin hedef kitlesi, genellikle gayrimüslim tebaa olmuştu. Bulunduğu konum ve barındırdığı gayrimüslim nüfustan dolayı XIX. yüzyılın sonlarında Urfa bölgesi ve gayrimüslim sâkinleri, özellikle Amerikan ve Alman misyonlarının hedefindeki yerlerden biri olmuştu. 1896 yılında, Dr. Johannes Lepsius öncülüğünde Urfa'ya yerleşen De-

utsche Orient-Mission (Alman Doğu Misyonu) özellikle sağlık çalışmaları ile öne çıkmıştı. Misyonun ait ilk hastane *Dergezenli* mahallesinde açılmış, hastanenin başına 1897'de Josephine Zürcher getirilmişti. Aynı yılın sonunda rahatsızlanarak Urfa'dan ayrılan Zürcher'in yerini, 1899'da Basel kökenli Herman Christ almış fakat o da 1904'e kadar görevine devam edebilmişti. 1905'ten itibaren ise misyon adına hekimlik yapacak kişi Dr. Christ'in halefi Dr. Andreas Vischer olmuştu. Dr. Andreas Vischer'in daha teşekküllü bir hastane için *Kehrizbaşı*'nda açmak istediği hastane ve ruhsat talebi yerel yönetim ile İstanbul arasında uzun sürecek bir yazışma trafiği doğurmuştu.

Latince *missio*'dan gelen misyon sözlükte “görev ve yetki”, misyoner ise “görevli olan kişi” anlamına gelmektedir.¹ Hıristiyanlıkta ise misyoner, ıstılâh olarak resmî kilise teşkilatı ya da bir Hıristiyan örgütün mesajlarını ve dinini yaymak niyetiyle özel olarak yetiştirilen ve Hıristiyanlık dışı toplumlara öğretilerini aşlamak için görevlendirilen kişi olarak ifade edilebilir.² Bu bağlamda, bir Hıristiyan topluluğu kurmak, Hıristiyan dinini Doğu'da yaymak, İncil'i bilmeyenlere öğretmek gibi hedeflerle, Batı dünyası 19. ve 20. yüzyılları kendileri için altın çağ haline getirmişlerdi.³

*Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

*Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. Bu makale III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyete Urfa Tarihi Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

Ermenilere yönelik sosyal yardımların en önemli Alman misyon şubelerini, Urfa ve Diyarbakır'daki sağlık merkezleri oluşturuyordu. Misyonunun Urfa'ya yerleşim ve organizasyonunu sağlayan kişi Alman Protestan misyonierlerinin öncüsü olarak bilinen Dr. Johannes Lepsius idi. Bir halı tüccarı kılığında Anadolu'da yaptığı gezi sonrasında Almanya'ya dönen Lepsius, Doğudaki Hristiyanlara Alman Yardım Delegasyonu ve Frankfurt'ta, Alman Ermeni Yardım Derneği'nin kurulmasına önyak olmuştur.¹

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren en etkin misyon yapılanması ABCFM⁴ ya da BOARD diye anılan misyonier örgütüydü.⁵ Bu örgüt Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerini başta dinî çalışmalar olmak üzere eğitim, sağlık, yardım vb. alanlarda yoğunlaştırmıştı.⁶ Almanya, Danimarka ve İsviçre gibi ülkelerin misyonierleri ise daha geç bir aşamada Osmanlı sınırlarına girmiş olsalar da Amerikan Protestan misyonierleri ile ortak hareket etmişlerdi. Okullar, yetimhaneler, kiliseler, yardım kuruluşları ve sağlık merkezleri misyonierlerin temel hedeflerini icra edecekleri kamusal alanlar olarak belirlenmişti.⁷ Sağlık alanında çalışan misyonierlerin durumu eğitim ve ekonomi sahalarında faaliyet gösteren misyonierlere göre daha zordu. Misyonier hekimler, diğer misyonierlere göre daha fazla mesai yapıyorlardı. Kardeşi George B. Nutting⁸ gibi Urfa'da misyonierlik yapmış olan David H. Nutting bu durumu şu sözler ile ifade etmişti:

“Misyonier hekim her zaman insanlar tarafından rağbet görmektedir. Hastalanmadığı sürece, tatil yapmadan, aralıksız çalışmaya devam eder.”⁹

19. yüzyılda imparatorluğun Doğu ve Ortadoğu bölgelerinde sağlık sorunları had safhadaydı. Geleneksel tedavi yöntemleri bu sorunları gidermiyordu. Daha donanımlı ve tıbbî yeterliliği fazla olan misyonier doktorlar bu sayede bölgedeki halkların güvenini kazanmış ve yakın ilişkiler kurmuşlardı.¹⁰ 1890'lı yılların başında Halep ve çevresindeki kolera salgının varlıđı¹¹ tıbbî yardımlar konusunda bu misyonier doktorları daha cazip hale getirmiş olmalıydı. Sağlık hizmetlerindeki eksiklikler, misyonierlerin sağlık alanında ve özellikle gayrimüslim tebaa üzerindeki etkilerine alan açmıştı.¹²

Böylece bu misyonierler, kendilerine hem büyük devletlerden hem Osmanlı denetiminden kısmen bağımsız bir alan yaratmışlardı.¹³

Urfa'da Alman Misyonu ve Dr. Anderas Vischer'in Faaliyetleri

Ermenilere yönelik sosyal yardımların en önemli Alman misyon şubelerini, Urfa ve Diyarbakır'daki sağlık merkezleri oluşturuyordu.¹⁴ Misyonunun Urfa'ya yerleşim ve organizasyonunu sağlayan kişi Alman Protestan misyonierlerinin öncüsü olarak bilinen Dr. Johannes Lepsius idi. Bir halı tüccarı kılığında Anadolu'da yaptığı gezi sonrasında Almanya'ya dönen Lepsius, Deutshcher Hülfsbund für christliche Liebeswerk im Orient (Doğudaki Hristiyanlara Alman Yardım Delegasyonu) ve Frankfurt'ta, Deutshcher Hülfsbund für Armenian (Alman Ermeni Yardım Derneği)'nin kurulmasına önyak olmuştu.¹⁵ Onun sayesinde Suriye (Süryani) Alman Okulu, bir yetimhane ve Urfa Kehrizbaşı'nda bir hastahane tesis edilmişti.¹⁶ 1896'da misyon bünyesinde kurulan halı dokuma atölyesi ile Almanların kazadaki faaliyet sahaları daha da genişlemişti.¹⁷ Alman Protestan misyonunun açtığı hastanenin başına 1897'de Dr. Josephine Zürcher geçmiş ancak rahatsızlanarak aynı yılın sonunda Urfa'dan ayrılmak zorunda kalmıştı Yerine 1899'da Baselli Herman Christ geçmiş, fakat o da 1904'te eşinin rahatsızlığından dolayı istifa etmişti. 1905 yılının Nisan ayında Urfa'ya gelen Basel kökenli Dr. Andreas Vischer, bu tarihten itibaren Alman misyonu adına hastane yönetiminin başına geçmiştir.¹⁸ 1907'de hastaneye yardım amacıyla Herman Christ, Andreas Vischer ve Jakop Künzler'in kişisel dostlarından oluşan bir grup, Basel'de Les amis de l'oeuvre medicale caritative d'Urfa (Urfa Tıbbî Hayır Kurumu) adlı bir dernek kurmuşlardı.¹⁹ Dr. Vischer Basel kökenliydi ve hastanenin ekonomik desteğini buradaki bir dernekten sağlıyordu. Ancak Osmanlı kaynaklarına göre kendisi Alman vatandaşydı.²⁰ Anlaşılan daha rahat hareket edebilmek ve Alman misyonu bünyesinde çalışabilmek için bu ülke vatandaşlığını almıştı. Kendisi analitik psikolojinin kurucusu sayılan Carl Gustav Jung ile üniversiteden yakın arkadaşı. Carl Gustav anılarında Andreas Vischer'in da içinde bulunduğu arkadaş gruplarıyla uzun uzun konuşmalar yaptıklarından bahsetmektedir.²¹

Dr. Vischer'in görev yaptığı Urfa'daki Alman misyon hastanesi ilk olarak Dergezenli mahallesinde tesis edilmiş, uzun yıllar boyunca ruhsatsız hizmet vermişti. Aslında Osmanlı Devleti, sağlık sorunlarının çözümüne katkı sağlayacağı düşüncesiyle misyonier hastanelerinin açılışlarına müdahale etmiyor,²² ancak yerel yönetimler aracılığı ile bu kurumların faaliyetlerini takip ediyordu.

“

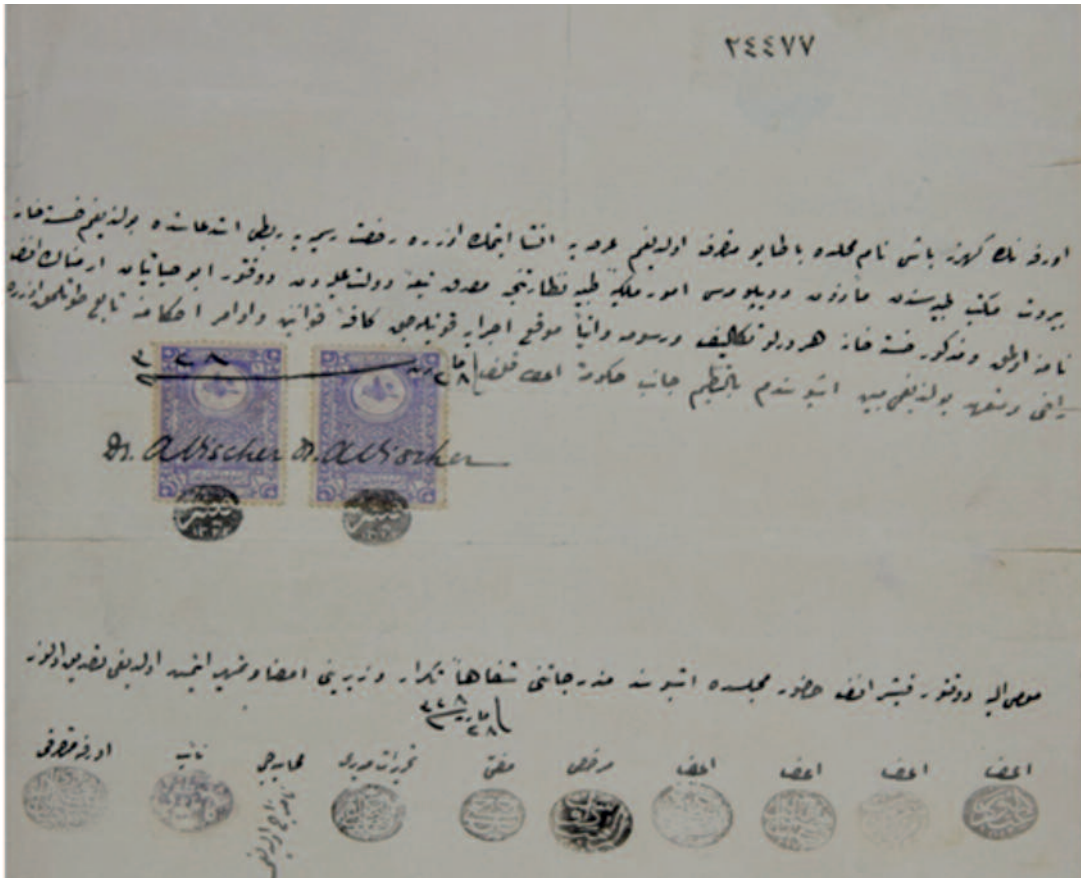
Almanya ve İsviçre vatandaşlarının yardımlarıyla inşa edilmesi tasarlanan Kehrizbaşı'daki hastaneyi, Dr. Andreas Vischer üstlendi. Tapusu ise Beyrut Tıbbiye Mektebi'nden mezun, Osmanlı vatandaşı Dr. Abuhayatyan Armenak Efendi ismi üzerine yapıldı.

”

Hastanenin vaziyeti ve mevkii sağlık açısından uygun değildi. Kehrizbaşı'nda, Dr. Adreas Vischer adına olan bir araziye yeni bir hastane inşası için ilk ruhsat 10 Aralık 1911 tarihinde,²³ bizzat Dr. Vischer tarafından talep edildi.²⁴ Arazi, Defter-i Hakanî ve emlak idarelerine göre Dr. Vischer adına görülüyordu. Dört dönüm arazi üzerine yapılması planlanan hastane arsası 6.835 kuruş kıymetiyle kaydedilmişti.²⁵ Aslında arazi 3.500 kuruş kıymetinde iken 10.260 kuruş bedel ile 1911 Aralık ayı zarfında Nedim Efendi'den Dr. Vischer'in tasarrufuna geçtiği görülmektedir.²⁶ Daha sonra yapılan ölçümler ise arazinin dört dönüm değil, on yedi dönüm

olduğuna işaret etmektedir.²⁷ Doktorun talebine ret verilmesi durumunda sefaretin araya gireceği ihtimaline karşın hastaneye ruhsat verilmesi daha uygun görül-üştü. Sağlık kuruluşu her türlü vergiye tabi olacak ve Osmanlı tebaasından bir tabip üzerine yapılacaktı. Ayrıca kanuna uygun hareket edeceğine dair Dr. Vischer'den bir taahhüt senedi alınacaktı.²⁸ Almanya ve İsviçre vatandaşlarının yardımlarıyla inşa edilmesi tasarlanan Kehrizbaşı'daki hastaneyi, Dr. Andreas Vischer üstlendi. Tapusu ise Beyrut Tıbbiye Mektebi'nden mezun, Osmanlı vatandaşı Dr. Abuhayatyan Armenak Efendi ismi üzerine yapıldı.²⁹ Kliniğe her milletten hasta kabul edilecek, hastaların hallerine göre ücret alınacaktı.³⁰ Müftü Hasan, Rahip Ardavast, naib ve azaların hazır bulunduğu Urfa Meclis'inde Dr. Andreas Vischer bir senet imzalayarak kanuna uygun hareket edeceğini taahhüt etti.

10 Nisan 1912'de ruhsat için gerekli taahhüt imzalanmış olmasına rağmen Kasım ayı içerisinde gereğinin bir an önce yapılması için Dâhiliye Nezâreti'nin de emriyle Defter-i Hakani'ye bir emir gönderilmişti.³¹ 1912'nin Kasım ayında belediye mühendisi Todoraki Hristidi (Christidis) tarafından yapılan tahkikat neticesinde hastanenin yapılmasında bir mahzur görülmedi.³²

Dr. Andreas Vischer'in Urfa Meclisinde imzaladığı, kanuna uygun hareket edeceğini belirten taahhüt senedi.

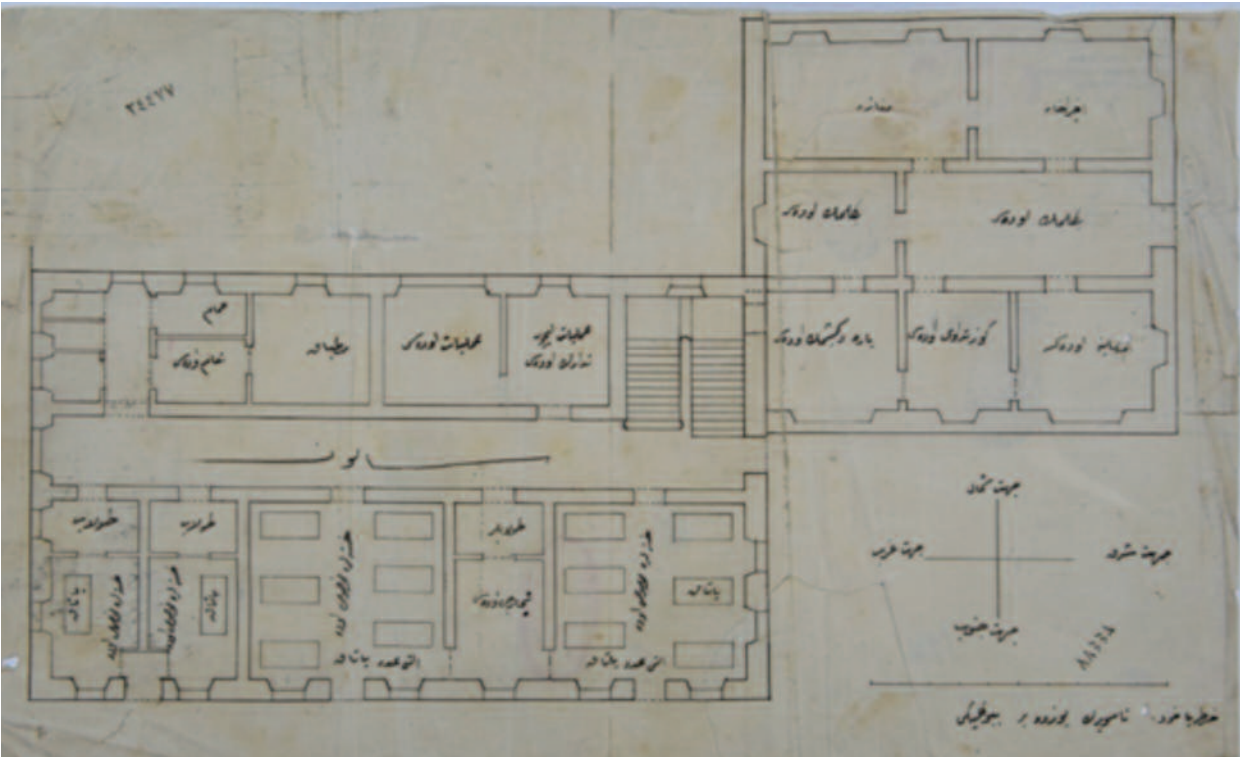
Alman misyonunun Urfa'daki tıbbî faaliyetlerine karşılık 1903'te Mutasarrıf Edhem Paşa tarafından yaptırılan Gurebâ Hastahanesi (Millet Hastanesi/Hamidiye Hastanesi) 11 ay içerisinde bitirilmişti. Bu tarihten itibaren Alman Hastahanesi ile Gureba Hastahanesi arasında bir rekabetin yaşandığı anlaşılmaktadır. İki hastane arasındaki farklar yerel idare ve halkın da dikkatini çekmiştir. 1914'te Gurebâ Hastanesinin operatörüne aylık 3.000 kuruş maaş verilmesine karar verilmiş olmasına

“

Gureba Hastanesi belediye idaresi altında olmasına rağmen ne belediye ne de hükümetçe ilgi gösterilmemekteydi. Ne bir mesul memur ne de idare heyeti bulunmaktaydı, daha doğrusu hastane sahipsizdi. Alman misyonerleri tarafından bir hanenin kiralanmasıyla açılan hastaneye müracaat eden neredeyse hiç kimse yok iken belediye hastanesindeki intizam bozukluğu ve hastalara kolaylık sağlanmaması, ahalinin büyük bir kısmını Alman hastanesine yöneltmişti.

”

rağmen doktora 2.700 kuruş ödenmekteydi. Ayrıca hastane müdürü ve iki hasta bakımının dört aydır tayinleri yapılmamıştı. Operatörün hastane dışında da kazanç sağladığı anlaşılınca ekstra kazancının hastaneye mi kendisine mi ait olacağı tartışılmış, bu usulün Alman Hastanesinde de tatbik edildiği öne sürülmüştü.³³ Aslında kazadaki sağlık kuruluşlarının durumu Gurebâ Hastanesi operatörü Hakkı Bey'in raporundan ve akabinde Halep Vilâyeti Sıhhiye Müfettişliğinin tafsilatlı tahkikatından rahatlıkla anlaşılmaktadır. Müfettişliğin raporuna göre Urfa hastanesinin iki yıllık bütçesi yaklaşık 120.000 kuruştur. Bu meblağın yarısı maaşlara, geriye

Dr. Andreas Vischer'in Urfa Belediyesi onayına sunduğu hastane plan ve krokileri.

1. Dr. Andreas Vischer'in evi, 2. Millet Hastanesi, 3. Kürkcü Osman Efendi'nin evi, 4. Şişko'nun Evi, 5. İsviçre Hastanesi, 6. Mahmut Nedim Konağı. (Müslüm Akalın, A. Cihat Kürkcüoğlu, *Urfa Milli Mücadele Albümü*, s. 100.)

kalan yarısı ise hastaların bakımı ve zorunlu masraflar için sarf edilmekteydi. Hastane belediye idaresi altında olmasına rağmen ne belediye ne de hükümetçe ilgi gösterilmemekteydi. Ne bir mesul memur ne de idare heyeti bulunmaktaydı, daha doğrusu hastane sahiptir. Alman misyonerleri tarafından bir hanenin kiralanmasıyla açılan hastaneye müracaat eden neredeyse hiç kimse yok iken belediye hastanesindeki intizam bozukluğu ve hastalara kolaylık sağlanmaması, ahalinin büyük bir kısmını Alman hastanesine yöneltmişti. Öyle ki Gurebâ Hastanesinde ücretle tedavi edilen hastalardan bir senede 20.000 kuruş elde edilmişken, aynı sene içerisinde Alman Hastanesinden ücretle tedavi edilenlerden 95.000 kuruş gelir sağlanmıştı. Yine aynı sene zarfında belediyenin bünyesindeki Gurebâ Hastanesinde 144 hastaya ameliyat yapılmışken, aynı sene içerisinde Alman Hastanesinde ise 737 hasta ameliyat edilmişti.

Misyon hastanesinde hastanın verdiği ücret ne olursa olsun kabul edilmekteydi, belediye hastanesinde ise vaktin pazarlıkla geçtiği ifade edilmekteydi.³⁴ Belediye hastanesindeki bu problem aslında hastanenin kurulduğu yıllarda da görülmekteydi. Urfa belediye tabibi Hüsnü Efendi'nin kötü davranışlarından dolayı hastaların perişan halde olduğu ve hastalardan olağanüstü ücret talep edildiği, fakara hastalara katıyen bakılmadığına dair şikâyetler söz konusuydu. Gözlenebildiği kadarıyla uzun vadede Alman misyonu politikasında başarılı olmuştu. J. Lepsius'un temel hedeflerinden biri Müslüman halkın tepkisini almamaktı. Dinsel etkinliklerden kaçınan misyoner, Gregoryen Kilisesine mensup Ermeniler ile arasının açılmasını da istemiyordu.³⁵ Özellikle 1899 yılında, Basel Yurttaş Hastanesi'nden hastabakıcı Jacop Künzler'in Urfa'ya gelmesiyle birlikte yerli halk ile hastane arasında kuvvetli bir bağ oluşmuştu.³⁶ 1905'te mis-

yondaki görevine başlayan Dr. Vischer annesine şöyle yazmıştı:

"Hastalarımız bölgede yaşayan tüm halkları temsil ediyor. Örneğin küçük hastanemizde geçen hafta 3 Ermeni/Türk/Suriyeli (Süryani)/Kürt, bir Ermeni kadını ve bir Arap kadını bulunuyor."³⁷

1914'te yapılan idarî yazışmalara göre hastanenin bu politikasını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Yazışmalara göre hastane 18 yıldır Urfa'da cins ve mezhep tefrik etmeksizin hastaların tedavisine hizmet³⁸ etmekteydi. Bu ifadeler Dr. Vischer'in iddialarını doğrularken, misyonun politikasında da başarılı olduğuna işaret etmektedir. 1914'te hastaneye ruhsat alabilmek için yeniden teşebbüs edilmişti.³⁹ Ancak 9 Eylül 1914 İttihat ve Terakki yönetimi ciddi bir adım atarak, *Memâlik-i Osmaniye'de mukim tebaa-i ecnebiye hakkında dahî hukuk-ı umûmiye-i düvel-i ahkâmı dairesinde muamele olunmak üzere ehyevm cârî malî ve iktisadî ve adlî ve idârî "ka-*

“

Gurebâ Hastanesinde ücretle tedavi edilen hastalardan bir senede 20.000 kuruş elde edilmişken, aynı sene içerisinde Alman Hastanesinden ücretle tedavi edilenlerden 95.000 kuruş gelir sağlanmıştı. Yine aynı sene zarfında belediyenin bünyesindeki Gurebâ Hastanesinde 144 hastaya ameliyat yapılmışken, aynı sene içerisinde Alman Hastanesinde ise 737 hasta ameliyat edilmişti.

”

*pitülasyon” namı altındaki bilcümle imtiyâzât-ı ecnebiyenin ve onlara müteferri veya onlardan mütevellid bilcümle müsaidat ve hukukun fimâba'd ref' ve ilgâsı meclis-i vükelâ kararıyla tensib olunmuştur*⁴⁰ şeklindeki meclis kararı ve padişahın da iradesiyle her türlü kapitülasyonları kaldırmıştı. Bundan dolayı hastanenin ruhsatsız işlemeye devam ettiği anlaşılmaktadır.

1. Dünya Savaşı'nın akabinde Dr. Vischer Urfa'dan ayrılmak zorunda kalmış ve İsviçre'ye dönmüştü. Orada orduya alındı ve ateşkesin ardından uzun bir süre Urfa'ya geri dönemedi.⁴¹ Yönetimindeki hastane ise 1915'te kapanmış, 1918'de tekrardan açılmıştı.⁴² Urfa'da Near East Relief (Yakın Doğu Yardım teşkilatının bir istasyon açmasından kısa bir süre sonra geri döndü. Bu yardım kuruluşu kendisine hemşire hizmeti, medikal destek ve araç-gereç sağlamıştı.⁴³

Bu arada misyonun kurucusu Dr. Lepsius ise 1915'te büyük bir diploması trafiği içine girdi. 10 Ağustos'ta Enver Paşa ile bir görüşme yaptı. Avrupa'ya geri dönerek, iş arkadaşlarından Basler Nachrichten (Basler News)'de editör Albert Oeri'yi bu konuda bilgilendirdi. Albert Oeri⁴⁴ aslında Urfa Alman Hastanesi'nde görevli Dr. Andreas Vischer'in eşi Getrud Vischer-Oeri'nin kardeşiydi.⁴⁵

Ocak 1915'te Alman hastanesi için ruhsat talep yazışmalarının devam ettiği görülmektedir. Bu defa talep, misyonun müdür vekili gösterilen Yakob Efendi (Jacop Künzler) tarafından yapılmıştı. 18 yıldır işletilen hastanenin Defter-i Hakanî idaresince kaydı bulunmamaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla Dergezenli mahallesindeki yerin zemini Yusuf Paşa Câmîine 1 kuruş mukataalı olarak Dr. Vischer adına 1907'de kayıt altına alınmıştı. Yine Kehrizbaşı mevkiyle Emir Mençek Vakfı'na 2 kuruş mukataalı boş arsanın 14 Ağustos 1910 tarihlerinde Dr. Vischer tarafından satın aldığı anlaşılmaktadır.

Hastane ittihaz edilen hane 2 kapılı ve 57 pencere ve 23 oda ile 1 ahırdan oluşuyordu ve 47.000 kuruş kıyme-

“

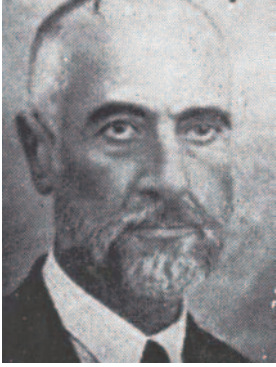
Urfa'daki Alman Hastanesi zararlı faaliyetleri iddiasıyla 1916'da kapatılmıştı. Urfa Mutasarrıflığının Emniyet-i Umumiyye verdiği bilgiye göre, hastanedeki müstahdem, tabip, eczacı ve hastabakıcı gibi yerlilerden oluşan heyet harekât-ı ihtilâl-kârrede bulunmak suçlamasıyla hapse atılmıştı ve daha sonra da hastane kapatılmıştı. Alman misyonuna ait halı fabrikası ise 1918 Ekim ayı sonlarına kadar faaliyetlerini sürdürdü.

”

tindeydi. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla hastanenin yeni nizâma uygun olup olmadığı konusunda Urfa Mutasarrıflığı'ndan bilgi talep edilmişti. Bu istikamette; Meclis-i Idâre, belediye azaları, Defter-i Hakanî memuru ve belediye mühendisinden oluşan heyet tarafından bir keşif icra edildi. Kapitülasyonların kaldırılmasından dolayı yeni talimatlara göre ecnebilerin yeniden sağlık kuruluşları ihdas etmeleri yasaklanmıştı. Hatta bir Meclis-i Vükelâ müzâkeresine mahsûs zabıt varakasına göre, düşman devletler tebaasından Urfa'da ikamet etmekte bulunan 7-8 tabibin son derece rahat çalıştıkları, bu durumun ise sakıncalı olduğundan bahsedilmişti. 21 Eylül 1915 tarihli bir tezkire ile Osmanlı topraklarında düşman devletlerin tebaasından doktorların çalışmalarının yasaklanması konusunda karar alındı.⁴⁶ Alman Hastanesi yeni nizâmnamenin neşrinden önce tesis edildiğinden Dr. Vischer namına ve kanunlara tabi olmak şartıyla ruhsat verilmesine Şurâ-yı Devlet kararıyla uygun görüldü (h. 27 Zilkade 1333/m. 6 Ekim 1915).⁴⁷ Ancak 1916'da Alman Hastanesi zararlı faaliyetleri iddiasıyla kapatılmıştı. Alman Hastanesinin kapatıldığına dair Emniyet-i

Dr. Andreas Vischer'in,
Gureba Hastanesi
yakınındaki evi.

Urfa Mutasarrıfı Ali
Rıza Bey

Mary Caroline Holmes

Umûmiye Müdüriyeti, Urfa Mutasarrıflığı'ndan olay hakkında bilgi istemişti. İddiaya göre hastanedeki müstahdem, tabip, eczacı ve hastabakıcı gibi yerlilerden oluşan heyet harekât-ı ihtilâlkârnde bulunmak suçlamasıyla hapse atılmıştı ve daha sonra da hastane kapatılmıştı.⁴⁸

Alman misyonuna ait halı fabrikası ise 1918 Ekim ayı sonlarına değin faaliyetlerini sürdürürdü. Sağlık faaliyetlerini ise İsviçre Yardım Komitesi üstlendi.⁴⁹

Dr. Vischer'in notlarına göre 5 Şubat 1920'de Ermeniler, hükümetin kendilerine teminat vermesinden dolayı Fransızlara karşı savaşta tarafsız davranmayı uygun görmüşlerdi.⁵⁰ Hâlbuki 10 Şubat 1920 tarihli Albayrak Gazetesine göre kazada Fransız kıyafetli⁵¹ Ermeniler bulunmaktaydı. Yine 16 Şubat 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, Fransız kuvvetlerine iltihak etmiş olan Ermenilerin tecavüzatta ileri gittiklerinden bahsediliyordu.⁵²

Burada tüm kaza Ermenilerinin Fransızların yanında yer almadığını belirtmek gerekir. Zira Fransızların Urfa'yı terk etmesinin ardından Amerikan Muavenât Cemiyeti Halep Şubesi reisi Doktor Lambert, olaylar hakkındaki tahkikatı esnasında Ermeniler, Fransızların bir daha Urfa'ya gelmesi halinde ahâli-i 'Osmaniye ile beraber silahla karşılık vereceklerini şifâhen ve tahriren bildirdiklerini ifade etmiştir.⁵³

Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in talimatıyla İsviçre Hastanesi, Miss Holmes tarafından Ermeni mahallesindeki (Bıçakçı Mahallesi) bir evde hizmet vermeye başlamıştır.

22 Şubat 1920'de Mutasarrıf Ali Rıza Bey tarafından, misyoner Miss Holmes'a gönderdiği bir yazıda, Fransızların işgal ettiği yerlerde Amerikalıların kalması ve Dr. Vischer'in hastanesinin de Ermeni mahallesine getirmesinin uygun olacağı bildirilmişti.⁵⁴ Anlaşılan o ki Dr. Vischer hastaneyi terk etmemişti. Zira hastanede yaralıları sarmakla meşgul olduğu anlaşılıyor. (2 Nisan 1920).⁵⁵ Dr. Vischer Fransızların başarılı olmasını istediği çok açıktır. Fransızların işleri azalmasından dolayı şehri terk etme düşüncelerine karşılık yiyeceklerinin bulunduğunu ve kendileri ile paylaşabileceğini söylemiştir.⁵⁶

Nihayetinde Fransızların şehri terk etme hususunda aracı olmuştu. Dr. Vischer imzasını taşıyan bir tezkere Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e gönderildi. Çalışmaları 1920'lerin ilkbaharında patlak veren Fransızlar ile Türk Milliyetçiler arasındaki savaşa kadar devam etti.⁵⁷

9 Şubat 1920, İrâde-i Milliye Gazetesi'nde aynen şöyle yazıyordu: "Urfa ahâlisi kâmilen Kuvâ-i Milli-

Corinna Shattuck'un ABD'ye dönmesi üzerine F. H. Leslie, 1911'de Urfa'ya kalıcı misyoner olarak atandı. Leslie, 1. Dünya Savaşının başlamasıyla Urfa Amerikan Konsolosu görevini de yerine getirdi. Leslie, 1915'te öldü.

“

Urfa'daki Misyoner Hastanesi, Urfa Tıbbi Hayır Kurumu'nun yardımları kesilince 1922 yılında son kez kapanmıştır.

”

ye'ye iltihak ve efrâd-ı milliyenin iaşesini temin ve iki saat zarfında bin altın Osmanlı lirası derç eylemiştir. Kuvâ-i manevîye pek parlaktır.”⁵⁸ 1920'lerde, neredeyse herkesin yönetmen olduğu zaman çatışmalar patlak verdi. Bayan Holmes, şehri terk etmek zorunda kaldı ve Dr. Vischer sonunda buradaki işini bıraktı. Misyon hastanesi ise, Les amis de l'oeuvre medicale caritative d'Urfa (Urfa Tıbbî Hayır Kurumu)'nun 1922'deki yardımları kesilince son kez kapanmıştı.⁵⁹

Op. Dr. Radilis Efendi

Rum asıllı olan Op. Dr. Radilis Efendi 11 ay gibi kısa bir sürede Urfa'da kurulan Gureba Hastanesi'ne hekim olarak tayin edilmiştir. Genç operatörün bu hastaneye tayin edilmesinin temel gerekçesi ise hastanenin hekim ihtiyacının giderilmeye çalışılmasıdır. İstanbul'da tıp alanında önemli icraatları olan Radilis Efendi, Urfa Gureba Hastanesi'nde önemli çalışmalara imza atarak hastanenin ilk başarılı fitik ameliyatını gerçekleştiren kişi olarak tarihe geçmiştir.⁶⁰

Dr. Josephine Zürcher

İsviçre'nin ilk kadın hekimlerinden biridir. Urfa'ya gezi düzenleyen Alman Protestan din adamı olan Dr. Johannes Lepsius yaptığı bu geziden kısa bir süre sonra Dr. Josephine Zürcher'in Urfa'ya gelmesini sağlamıştır. Urfa'ya gelen Zürcher öncülüğünde önce 1895 yılında

İsviçre Hastanesi daha sonra ise 1896 yılında bir dispensar açılmıştır. Zürcher, daha sonraki yıllarda ise Urfa'da bulunan Alman ve Amerikan misyonerleri ile ortak çalışmalarda bulunmuştur. Antep Amerikan Koleji'nde eğitim gören Dr. Apraham Attaryan'ın Urfa'ya getirtilerek ona asistanlık ve tercümanlık görevlerinin verilmesi bu çalışmalara örnek gösterilebilir. Dr. Zürcher liderliğinde oluşturulan bu sağlık ekibi bölgede beş ay içerisinde on binin üzerinde hastaya bakmıştır. Urfa'da sağlık alanında önemli icraatları olan Dr. Zürcher 1897 yılının Aralık ayında hastalanmış ve hastalığından dolayı görevinden ayrılarak memleketine dönmek zorunda kalmıştır. Onun görevden ayrılmasından bir yıl sonra Urfa'da onun yerine İsviçreli Dr. Hermann Christ görevlendirilmiştir.⁶¹

Dr. Andrew T. Pratt (1825-1872)

Yukarıda adı geçen ve Urfa halkına sağlık alanında önemli hizmetler sunan hekimler dışında daha pek çok hekim Urfa'da görev yapmıştır. Örneğin, Dr. Andrew T. Pratt (1825-1872) bunlardan biridir.

1847 yılında Yale Üniversitesi'nden mezun olan Dr. Pratt, ilahiyat ve tıp alanında aldığı beş yıllık eğitimden sonra 1852 yılında Merkezi Türkiye Misyonu'nda görev almak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir. İzmir üzerinden Osmanlı topraklarına giriş yapan hekim 1853 yılında Antep'e gelmiştir. Burada sağlık alanında önemli icraatları olmuş ve aynı yılın Kasım ayında Maraş'a geçmiştir. Dr. Pratt'ın Urfa'ya ne zaman geldiği ile ilgili kesin bilgi bulunmamakla birlikte Urfa'da sağlık alanında kısa bir süreliğine hizmette bulunduğu ve 1857 yılında Halep'e tayini gerçekleşene kadar burada hastaların tedavi edilmesi ile uğraştığı bilinmektedir.⁶²

Urfa'daki İsviçre Hastanesi'nde görev yapan Dr. Josephine Zürcher solunda kocası, yanında iki asistanı, eczacısı ve orumalarıyla. (1897) Kaynak: <http://www.hls-dhs-dss.ch/thumbs/3170.jpg>

Jakob Künzler

Milli Mücadele döneminde, 1920 yılında hastanede hekim olarak görev yapan Vischer görevden ayrılmış ve yerine Dr. Jakob Künzler göreve başlamıştır. Türk hekimlerin ve eczacıların bölge halkını yanlarına çekmeye başlamasıyla birlikte Künzler, 1922 yılında İsviçre Hastanesi'nden ayrılarak Urfa'daki çalışmalarına son vermiştir. Hastanenin kapatılışını ve Urfa'dan ayrılışını şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Bağrına taş basarak, en azından şimdilik, Urfa'nın (hastanemizin) taşfiyesine karar verdim... uğrunda en büyük emekleri ve sevgiyi feda ettiğimiz bu memleketten ebediyen uzak kalmak mı gerek?”⁶³

Urfalı Ermeni tarihçi Aram Sahagyan'ın *Urfa Halk Hekimliği-Hushamadyan* başlıklı çalışmasından elde edilen bilgilere göre Urfa'da bilinen ilk eczane misyonerler tarafından açılan İsviçre (Almanya) Hastanesinde

hekimlik görevi ve ayrıca eczacılık yapan Apraham Attaryan ve Jacob Künzler tarafından açılmıştır.

Apraham Attaryan

Urfa İsviçre (Alman) Hastanesi'nde hekim olarak görevlendirilen Apraham Attaryan, hastanedeki icraatları dışında Urfa Alman Misyonuna ait klinikte de başta sağlık olmak üzere çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.

Attaryan'ın doğum tarihi ve Urfa vilayetine gelişi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Attaryan'ın Urfa'da kurulan Urfa İsviçre Hastanesi'nde hekim ola-

Urfa Alman Misyonunun Eczanesi (Ortada Jacob Künzler ve sağda Apraham Attaryan). (Adom H. Bucikanyan, “Urfa Halk Hekimliği-Hushamadyan,”  ev. Dikran Der-Voğormyacıyan, Bantud, <http://bantuhd.blogspot.com.tr/2017/03/urfa-halk-hekimligi-hushamadyan.html>, Erişim Tarihi 30.03.2018)

İsviçreli misyoner Dr. Jakob Künzler Urfalı Arap bir hastaya elektroşok uygularken.

(Adom H. Bucikanyan, “Urfa Halk Hekimliği-Hushamadyan,”  ev. Dikran Der-Voğormyacıyan, Bantud, <http://bantuhd.blogspot.com.tr/2017/03/urfa-halk-hekimligi-hushamadyan.html>, Erişim Tarihi 27.03.2018)

rak görev yaptığını ve yine eczacılık faaliyetlerinde bulunduğunu belirten güçlü kaynaklardan biri arkadaşları Jacob Künzler ile birlikte Urfa vilayetinde bulunan hastaları muayene ederken çekilmiş bir fotoğrafının günümüze kadar ulaşmış olmasıdır.

Urfa Alman Misyonunun kliniğinde Eczacı Apraham Ataryan yetim hasta çocukları muayene ederken ki görüntüsü.

(Adom H. Bucikanyan, "Urfa Halk Hekimliği-Hushamadyan," Çev. Dikran Der-Voğormyacıyan, bantud, <http://bantuhd.blogspot.com.tr/2017/03/urfa-halk-hekimligi-hushamadyan.html>, Erişim Tarihi 27.03.2018)

Vanes Emmi (Ohannes Moripek)

I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylardan dolayı bölge halkı arasında iç karışıklığın yaşanması ve savaş neticesinde Urfa'dan ayrılan Ermeniler olduğu gibi doğduğu yerden ayrılmak istemeyen ve Urfalılarla yaşamını devam ettirmek isteyen Ermeni vatandaşlar da olmuştur ki bunlardan biri de *Ohannes Moripek*'tir. 1940 ve 1950'li yıllarda Urfa'da tıp alanında önemli hizmet vermiş ve Urfalı halkın gönlünde taht kurmuş olan *Vanes Ohannes Moripek*'in 1910 ile 1970 yılları arasında Urfa'da yaşadığı bilinmektedir. Ermeni asıllı olan *Vanes*, günümüzde Eyyübiye ilçesi sınırları içerisinde bulunan

evinde Urfalı halkın hastalıklarına derman olmak amacıyla doğadan topladığı bitkilerle doğal ilaçlar hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilen ve günümüzde Kadioğlu Mahallesi, Vali Fuat Caddesindeki evinin iki kapı yanındaki Burak sokakta bulunan kabaltıya, *Vanes Kabaltısı* adını veren Urfalıların, onun smini yaşatmaya devam ettikleri görülmektedir.⁶⁴

Vanes (Büyüköl) Kabaltısı

Hamdullah Közcü, Urfa Mimarisinde Kabaltılar, Şanlıurfa Büyükşehir Yayınları, Şanlıurfa: 2016, s. 49.

Sonuç

Osmanlı son döneminde Urfa kazasının Alman ve yahut Amerikan misyonerlik faaliyetlerine maruz kalması, buradaki Hristiyan nüfusunun kazanmanın dışında, bölgenin bir geçiş noktası üzerinde bulunmasıyla da bağlantılıydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Halep, İskenderun ve Urfa'nın dâhil olduğu demir yolu hattının inşa çabaları aslında kazanın bu konumuyla da ilişkiliydi. Öyle ki demir yolunun ekonomik imtiyaz hakkını elde etmek isteyen Batılı şirketler olmuştur. Osmanlı'da Almanların yapmış olduğu demir yolu güzergâhları düşünüldüğünde misyonerlik faaliyetlerinin stratejik noktalar üzerinden yapıldığı açıkça gözlenebilmektedir. Misyonerliğin ana hedefi dinsel çalışmalar olmasına karşın Alman misyonu sağlık sahasında önde plana çıkmıştır. Bölgedeki sağlık koşullarının kötü oluşu bu misyon şubelerinin yerli halk ile daha yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bölgeye gönderilen deneyimli doktorların kurmuş oldukları teşekküllü hastahaneler sayesinde bu ilişkiler daha da pekişmiştir. I. Dünya Savaşı ve sonrasında bu hastahanelerin görevlileri tarafından yapılan zararlı faaliyetler bu kurumların bir daha açılmamak üzere kapanmalarına neden olmuştur.

Kaynakça**Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri**

DH.İD: 47-1/49-6, 154/3-6, 163/60, 17/21.

DH.ŞFR: 66/47-1.

İ.DUİT: 36/34.

MV: 199/16, 241/156.

ŞD: 86/4-9-13-15-41-43-45-47-48-49-51-53.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akalın, Müslüm, *Urfa Kurtuluş Destanı "Millî Mücadele Urfa" Anı-lar-Belgeler*, İstanbul, Şanlıurfa Valiliği İKM Yayınları, Fsf Printing House. 2008, s. 99.

Ekinci, Abdullah, İsmail Asoğlu, "Son Dönem Osmanlı Urfa'sında Bir Hristiyan Kadın Misyoner: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri" *Osmanlı Urfası*, (Ed. Abdullah Ekinci), Ankara: Orient Basım, 2017, ss. 404-421.

Elmacı, Mehmet Emin, *II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001.

Goltz, Herman und Axel Meissner, "Albet Oeri", *Deutschkand, Armenien und die Türkei 1895 – Thematisches Lexikon zu Personen, Institutionen, Orten, Ereignissen*, München, K.G. Saur, 2004.

Haytaoğlu, Ercan, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler", *Yeni Türkiye*, S. 60, (2014), ss. 1-16.

İnan, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, TTK Yayınları, 2015.

Jernazian, Ephraim K., *Judgement Unto Truth: Witnessing the Armenian Genocide*, Trans. Alice Haig, NewBrunswick and London, Transaction Publishers, 1990,

Jung, Carl Gustav, *Anılar, Düşler, Düşünceler*, İstanbul, Can Yayınları, 2014.

Keser, Ulvi, "Doğu Lejyonu (Legion D'orient) ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25 - 27 Aralık 2013 / Gaziantep Bildiriler*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, ss. 83-125.

Kieser, Hans Lukas, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922" *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon, Paul Dumont, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 257-287.

_____, *İskalanmış Barış, (Doğu Vilâyetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938)*, İstanbul, 4. Baskı, İletişim Yayınları, 2013.

_____, "Johannes Lepsius: Theologian, Humanitarian Activist and Historian of Völkermord. An Approach to a German Biography (1858-1926)", *Logos im Dialogos: Auf der Suche nach der Orthodoxie*, Ed. Anna Briskina-Müller, Armenuhi Drost-Abgarjan, Axel Meissner, Berlin, Lit, 2011, pp. 209-230.

Kılıç, Selami, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adanı Dr. Johannes Lepsius", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. XVII, (2001), ss. 585-601.

_____, *Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Surunu ve Almanyaya*, Ankara, TTK Yayınları, 2015.

Kieser, Hans-Lukas, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922" *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon, Paul Dumont, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 257-287.

_____, *İskalanmış Barış, (Doğu Vilâyetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938)*, İstanbul, 4. Baskı, İletişim Yayınları, 2013.

_____, "Johannes Lepsius: Theologian, Humanitarian Activist and Historian of Völkermord. An Approach to a German Biography (1858-1926)", *Logos im Dialogos: Auf der Suche nach der Orthodoxie*, Ed. Anna Briskina-Müller, Armenuhi Drost-Abgarjan, Axel Meissner, Berlin, Lit, 2011, s. 209-229.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika, (Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2000.

Kutkan, Özlem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Misyoner Hekim ve Dünyası: David H. Nutting (1854-1875)", *Halil İnalçık Armağanı IV*, Ed. Ahmet Özcan, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2017, ss. 11-36.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, Gök-kubbe, 2005.

Özçelik, İsmail, *Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Polat, Bengü, Ratip Ayaz, "İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, (2017), ss. 1-45.

Richards, Geo. L., *The Medical Work Of The Near East Relief, (A Review of Its Accomplishments in Asia Minor and the Caucasus during 1919-20)*, New York, Near East Relief, 1923.

Tanel, Baha, Hatice Şahin, *Cumhuriyet'ten önce Ülkemizde Hastaneler; Çocuk Hastaneleri ve Tıp Eğitimi*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2013, s. 39.

Taşkın, Faruk, "Diyarbakır'da Bir Misyoner Hastanesi: Diyarbakır Amerikan Hastanesi (1908-1915)", *Journal of History and Future*, Volume 3, Issue 3, (2017), ss. 110-122.

Turgut, Bahattin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Board Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi CÜİFD*, C. 19, S. 1, (2015), ss.191-220.

Yarar, Güler, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Hastaneleri", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu (8-10 Ekim)*, Ed. Ramazan Çalık, Mustafa Çapan, Konya, Bahçıvanlar Basım, 2010.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.e-periodica.ch/cntmng?pid=vsp-002:1972-1973:39::234>

<http://www.hls-dhs->

dss.ch/get_image.php?imgname=images/6164.jpg

<http://ovenk.com/ardavazt-vartabed-kalenderian-ourfa/>

DİPNOTLAR

¹ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *DİA*, C. 30, s. 193.

² Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler", *Diyaret İlmî Dergi*, C. 38, S. 2, 2002, s. 5.

³ Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanlar'ın Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 1.

⁴ American Board of Commissioners for Foreign Missions.

⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika, (Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2000, s. 15.

⁶ Abdullah Ekinci, İsmail Asoğlu, "Urfa'da Bir Hristiyan Kadın Misyoner: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri" *Osmanlı Urfası*, Ed. Abdullah Ekinci, Ankara, Orient Basım, 2017, s. 405.

⁷ Bahattin Turgut, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Board Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi CÜİFD*, C. 19, S. 1, (2015), s. 209-210.

⁸ Abdullah Ekinci, İsmail Asoğlu, s. 409.

⁹ Özlem Kutkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Misyoner Hekim ve Dünyası: David H. Nutting (1854-1875)", *Halil İnalçık Armağanı IV*, Ed. Ahmet Özcan, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2017, s. 29.

¹⁰ Faruk Taşkın, "Diyarbakır'da Bir Misyoner Hastanesi: Diyarbakır Amerikan Hastanesi (1908-1915)", *Journal of History and Future*, Volume 3, Issue 3, (2017), s. 112.

¹¹ BOA, DH.MKT: 1774/70; BOA, Y.PRK.UM: 20/29; BOA, Y.PRK.UM: 19/105-4

¹² Ercan Haytaoğlu, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler", *Yeni Türkiye*, S. 60, (2014), s. 1.

¹³ Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922" *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon, Paul Dumont, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 258.

¹⁴ Selami Kılıç, *Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Surunu ve Almanyaya*, Ankara, TTK Yayınları, 2015, s. 96.

¹⁵ Kılıç, s. 95.

¹⁶ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, Gökkuş, 2005, s. 104-105.

¹⁷ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış, (Doğu Vilâyetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938)*, İstanbul, 4. Baskı, İletişim Yayınları, 2013, 282; Kılıç, s. 95.

¹⁸ Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922" s. 266; Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, TTK Yayınları, 2015, s. 392.

¹⁹ Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922" s. 267.

²⁰ BOA, DH.İD: 154/3.

²¹ Carl Gustav Jung, *Anılar, Düşler, Düşünceler*, İstanbul, Can Yayınları, 2014, s. 96.

²² Bengü Polat, Ratip Ayaz, "İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, (2017), s. 7.

²³ BOA, ŞD: 86/4-41.

²⁴ Fişer nâmına mukayyed altı bin sekiz yüz otuz beş gurüş kıymetinde dört dönüm mefrûz arazi üzerine beş yüz yetmiş yedi buçuk metro murabbaında fevkânî ve tahtânî yirmi dört oda ve kırk dokuz kapu ve elli pencere şâmil olacağı ve tahtânî kısmındaki iki oda yetmiş zirâ-i murabba ve on bâb odası dahî yirmişer zira-i murabba tûl ve arzında ve fevkânî kısmında kezâlik yetmiş zirâ-i murabbaında iki oda ve yirmi beşer zirâ-i murabbaında da on oda inşa kılınacağı ve ebniyenin irtifa on üç zirâ mi marî olub... BOA, DH.İD: 154/3-6.

²⁵ BOA, ŞD: 86/4-41, (hicri 15 Muharrem 1330/milâdi 5 Ocak 1912).

²⁶ BOA, ŞD: 86/4-43.

²⁷ Arâzi-i emîriyyeden olarak mumâ-ileyh Doktor Fişer'in dört dönümden ibâret olmak üzere teferruğ edub 'inde'l-misâha on yedi dönüm zuhûr etmesiyle senedi tebdil edilmiş olan ve bu kere üzerine hastahâne inşasına müsâade itâsı talep olunan bağın... BOA, ŞD: 86/4-9, (h. 1 Muharrem 1331/m. 11 Aralık 1912).

²⁸ BOA, DH.İD: 154/3-6 (h. 21 Rebîü'l-evvel 1330/m. 10 Mart 1912).

²⁹ BOA, ŞD: 86/4-45 (h. 22 Rebîü'l-ahir 1330/m. 10 Nisan 1912).

³⁰ BOA, ŞD: 86/4-41 (h. 15 Muharrem 1330/m. 5 Ocak 1912).

³¹ BOA, ŞD: 86/4-13.

³² BOA, ŞD: 86/4-15.

³³ BOA, DH.İD: 174/21 (r 4 Eylül 1330/m. 17 Eylül 1914).

³⁴ BOA, DH.İD: 47-1/49-6 (h. 8 Cemâziye'l-âhir 1330/m. 25 Mayıs 1912).

³⁵ Selami Kılıç, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. XVII, (2001), s. 587.

³⁶ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış, (Doğu Vilâyetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938)*, s. 294.

³⁷ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış, (Doğu Vilâyetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938)*, s. 295.

³⁸ BOA, DH.İD: 163/60.

³⁹ BOA, DH.İD: 163/60 (h. 10 Kânûn-i Evvel 1330/m. 23 Aralık 1914).

⁴⁰ Mehmet Emin Elmacı, *II. Meşrutîyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001, s. 72-73.

⁴¹ Ephraim K. Jernazian, *Judgement Unto Truth: Witnessing the Armenian Genocide*, Trans. Alice Haig, New Brunswick and London, Transaction Publishers, 1990, s. 67.

⁴² Baha Tanel, Hatice Şahin, *Cumhuriyet'ten önce Ülkemizde Hastaneler; Çocuk Hastaneleri ve Tıp Eğitimi*, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2013, s. 39.

⁴³ Geo. L. Richards, *The Medical Work Of The Near East Relief, (A Review of Its Accomplishments in Asia Minor and the Caucasus during 1919-20)*, New York, Near East Relief, 1923, s. 28.

⁴⁴ Herman Goltz und Axel Meissner, "Albet Oeri", *Deutschkand, Armenien und die Türkei 1895 – Thematisches Lexikon zu Personen, Institutionen, Orten, Ereignissen*, München, K.G. Saur, 2004, s. 387.

⁴⁵ Hans-Lukas Kieser, "Johannes Lepsius: Theologian, Humanitarian Activist and Historian of Völkermord. An Approach to a German Biography (1858-1926)", *Logos im Dialogos: Auf der Suche nach der Orthodoxie*, Ed. Anna Briskina-Müller, Armenuhi Drost-Abgarjan, Axel Meissner, Berlin, Lit, 2011, s. 221.

⁴⁶ BOA, MV: 199/16.

⁴⁷ BOA, İ.DUİT: 36/34, MV: 241/156.

⁴⁸ BOA, DH. ŞFR: 66/47-1 (m. 22 Temmuz 1916); Güler Yarcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Hastaneleri", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu (8-10 Ekim)*, Ed. Ramazan Çalık, Mustafa Çapan, Konya, Bahçivanlar Basım, 2010, s. 518.

⁴⁹ Kılıç, s. 98.

⁵⁰ Müslüm Akalın, *Urfa Kurtuluş Destanı "Millî Mücadele Urfa" Anılar-Belgeler*, İstanbul, Şanlıurfa Valiliği İKM Yayınları, Fsf Printing House, 2008, s. 73.

⁵¹ Ulvi Keser, "Doğu Lejyonu (Legion D'orient) ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25 - 27 Aralık 2013 / Gaziantep Bildiriler*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 115.

⁵² İsmail Özçelik, *Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 276.

⁵³ Özçelik, s. 280.

⁵⁴ Akalın, s. 99.

⁵⁵ Akalın, s. 137.

⁵⁶ Akalın, s. 143.

⁵⁷ Geo. L. Richards, s. 28.

⁵⁸ Özçelik, s. 275.

⁵⁹ Baha Tanel, Hatice Şahin, s. 39.

⁶⁰ Abdulhalim Durma, *Evlîyalar Şehri Şanlıurfa*, Samsun: Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık, 2015, s. 168.

⁶¹ Baytop, *a.g.e.*, s. 193-194.

⁶² Gülkızca Yürür, *Gaziantep'teki Amerikan Hastanesi, Hastaneye Bağlı Tıp ve Sağlık Okullarının Tarihi ve Çevreye Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul: 2013, s. 59-60.

⁶³ Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, (2011), s. 283-284.

⁶⁴ Hamdullah Közcü, *Urfa Mimarisinde Kabalılar*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, s. 48-112; <http://www.urfaflash.com/kose-yazisi/145/urfali-vanes-emmi.html>, Erişim Tarihi: 14. 03. 2018.

Urfa

Askeri Hastanesi

Ferhat TOK

“

Urfa ve çevresinde askerin sevkiyatı ve yerleştirilmeleri mecburen burada bir hastanenin var olması gerektiği düşüncesini oluşturdu. Yapılan incelemeler neticesinde daha öncesinde Cizvit Papaz Okulu olarak kullanılan bina, yardımlarla yeniden kullanılmaya hazır hale getirildi. Bu hastanede 5-7 arasında farklı bölümlerde hem askeri hem de sivil sağlık personelleri tarafından askerlere ve mesai saatleri dışında halka ücretsiz sağlık hizmetleri götürülmüştür.

”

Ferhat TOK^{1*}

J.J.Rousseau, savaşların insanlar arasında olmadığını devletlerarası siyasi bir ilişki olduğunu ifade ederek silahsız sivillerin veyahut askerlerin nedensiz yere düşman ilan edilemeyeceğini ve yaşama hakkının olduğunu belirtir. Takvim yaprakları 1862’yi gösterdiğinde önemli bir kırılma noktası teşekkül etti. Uluslararası çapta bir resmi örgütlenme kuruldu. Sonrasında bir benzer örneğini bizler Kızılay Cemiyeti olarak kurduk. Tarih sahnesinde savaşlar var olduğu sürece Savaş ve Sağlık kavramları birbirinden ayrılmayacaktır. Şüphesiz güçlü orduların arkasındaki sır, sağlık ekipleri olmuştur. Tıp Tarihi açısından çok önemli olan ve günümüzde General Kemal Özbay’ın bizlere bıraktığı üç ciltlik “Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri” eseri hem askeri tıp tarihi hem de akademik ölçütte değer taşıyan bir mi-

rastır bizlere. Urfa ve çevresinde askerin sevkiyatı ve yerleştirilmeleri mecburen burada bir hastanenin var olması gerektiği düşüncesini oluşturdu. Yapılan incelemeler neticesinde daha öncesinde Cizvit Papaz Okulu olarak kullanılan bina, yardımlarla yeniden kullanılmaya hazır hale getirildi. Bu hastanede 5-7 arasında farklı bölümlerde hem askeri hem de sivil sağlık personelleri tarafından askerlere ve mesai saatleri dışında halka ücretsiz sağlık hizmetleri götürülmüştür. Hastanenin kuruluşundan itibaren hizmet veren personelleriyle de ilgili bilgilere General Kemal Özbay sayesinde ulaşabiliyoruz.

Tarih, bilim yazıcılığında birçok sosyal bilimlerden yardım alır. Bunların başında olmazsa olmazı söz gelimi; Siyasi Bilimler, Sosyoloji ve Sağlık Bilimleri gelmektedir. Bu açıdan özellikle Tarih Bilimi ve Sağlık Bilimlerinin bir araya gelmesiyle yeni bir alan ve yeni bir çalışma alanı ön plana çıkar. Söz konusu bu alanı; “Tıp Tarihi”, “Askeri Sağlık Hizmetleri”, “Sıhhiye Hareketleri” gibi başlıklarla belirtmek ve isimlendirmek doğru olacaktır.² Sağlık Hizmetleri savaş, işgal, kuşatmalar ve siyasi tarih açısından olduğu kadar sosyal açıdan ve yaşanan olayların perde arkasını tespit etme bakımından da önem arz etmektedir.

Uluslararası boyutta resmi örgütlenme Henry (Henri) Dunant'ın 1862 yılında bizzat şahit olduğu vak'a üzerine kaleme aldığı "Bir Solferino Hatıratı" isimli eserini yayınlattıktan bir süre sonra hasta ve yaralılara yardımda bulunulmasının bir insanlık görevi olduğunun anlaşılması üzerine resmi olarak "Uluslararası Kızılhaç Örgütü" ismiyle kuruldu. Bizde ise daha sonra ki yıllarda Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti teşekkül edildi.³ Milli Mücadele yıllarında Anadolu, Ankara merkezli yönetildiği için resmi örgütlenme ve kuruluşlarla Ankara Hükümeti ilgilenmekteydi. 2 Mayıs 1920 tarihli, 3 sayılı kanunla Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kuruldu.⁴ 127 rey çoğunluğuyla Dr. Adnan Bey (Adivar), 3 Mayıs 1920'de Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne getirildi.

Dünya'da sağlık hizmetlerinin gelişmesi yani insanların yaşamıyla başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanlar hayatlarının başlangıcından beri sağlıklarını korumaya mecbur kalmışlardır.⁵ Yeryüzünde savaşların birçok nedeni olduğu gibi ağırlıklı olarak kendilerini savunma amaçlı olduğu da bir gerçektir. Bu bağlamda Dr. General Kemal Özbay'ın "**Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**" adlı üç ciltlik eseri de önem arz etmektedir. Kemal Özbay'ın eserleri hem akademik boyutta hem de tıp tarihi açısından yakın tarihimize ışık tutmaktadır.

Kemal Özbay ile ilgili detaylı bir özgeçmiş bulunamamakla beraber, eserlerinden edindiğimiz bilgiler ışığında, kendisiyle ilgili şu bilgileri verebiliriz. 27 Mayıs

1960 darbesi nedeniyle çok sevdiği mesleğinden ayrılmak zorunda kalıyor. Askeriyeden ayrıldığında Tuğgeneral rütbesinde iken 58 yaşında olduğuna göre 1902 doğumlu olduğu anlıyoruz. Askeri Tıp eğitimi almıştır. Akabinde İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Bölümüne kayıt yapıyor. Bu süre içerisinde, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Ord. Prof. Dr. Tümgeneral Abdülkadir Lütfi Noyan'dan dersler alır. Askeri Tıp Tarihine ilgi duyarak araştırmalarda bulunuyor. 10 yıllık araştırma neticesinde arşivlerimiz başta olmak üzere, hatıratlar ve olayı yaşamış ve şahit olmuş kişilerle yaptığı görüşmeler bir araya getirerek "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri" isimli eserlerini hazırlıyor. Eserlerinde vefat ettiği yıla dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Urfa Askeri Hastanesi ve Faaliyetleri

Operatör Dr. General Kemal Özbay'ın "**Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**" isimli eseri üç ciltten meydana gelmektedir. Birinci ve ikinci cildi İstanbul Matbaası'nda (Yörük Basım evinden) 1976 yılında basıldı. Üçüncü cildi ise yine aynı matbaa da 1981 yılında yayımlandı. Bu üç ciltlik eserinde genel tarih çizgisi çerçevesinde Askeri Sağlık Hizmetleriyle alakalı önemli bilgiler vermektedir. Birinci cildinde Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren başlayarak Kore Savaşına değin genel olarak olaylarla ilgili genel bilgiler verildikten sonra lojistik, askeri yardımlar, sağlık hizmetleri ve göreve katılan subaylarla ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır. İkinci ciltte ise Osmanlı-Türk ordularında sağlık

Resim 1: Dr.General Kemal Özbay'ın, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, isimli eserinin III. ciltinden alınmıştır.

hizmetleri teşkilatının ve personellerinin yetiştirilmesi üzerine durulmuştur. Ve son olarak üçüncü cildinde Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletleri sınırları içinde yer alan askeri hastaneler ve kitapların hazırlanmasında başvurulmuş kaynaklara ve genel bir değerlendirmeye yer vermiştir. Savaş ve Sağlık kavramları şüphesiz bir birilerini tamamlayan önemli iki unsurdur. Güçlü bir ordunun arkasında sağlık ekipmanları ve personelleri yer alır. Ve yine Savaş, işgal ve kuşatmalar da askeri mühimmat ve insan gücünün yanında olması gereken önemli parçalardan biriside Askeri Sağlık Hizmetleridir. Bu bildiride Dr. General Kemal Özbay'ın Urfa Asker hastanesi ile ilgili önemli bilgilerini sizlere aktarılacaktır.

I. Dünya Savaşında (1914-1918) 4. ve 6. Ordular menziline Musul ve Halep Hastanelerinin yardımıyla geçici süreliğine Urfa'da hastane açılmıştı ancak 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesiyle lağvedilmişti.⁶

Milli mücadele yılları sonrasında bu bölgeye 13. ve 7. Kolorduların yerleştirildiği bu askeri mıntıkaya 14. Süvari Tümeni'nin de bu bölgeye yerleştirilmesi askeri personelin sağlık ihtiyaçlarını sağlamak suretiyle 60 yataklı hastanenin kurulması ihtiyaç olarak görülmeye başlandı. Hastane kuruldu lakin tam olarak faydalanılmadığı için Sami Sabit Paşa'nın üslerine durumu aktarmasıyla 1 başhekim ve 2 uzmandan teşekkül eden yardım gönderildi. Bu amaç doğrultusunda İzmir Jandarma Okulu Baştabibi ve yeni Binbaşılığa terfi ettirilen Dr. Ali Rıza Bey⁷ 1925 yılında baştabibliğe atanmış Operatörlüğe ise öğrenimini ve ihtisaslığını Almanya da gerçekleştiren Dr. Yzb. Abdülkadir Uluğ Bey görevlendirilmişti. Rıza Bey ve Abdülkadir Beylerin iş birliği ile Almanlardan kalma sağlık malzemelerini sınıflandırılıp ayrılarak diğer malzemeleri Diyarbakır Sıhhiye deposuna göndermişlerdir. Hastane'nin halka ve orduya hizmet verilmesi düşüncesiyle hastane binası için uygun bir yer aramaya başlandı. Hastane için bulunulan bina şehrin Kuzey Batısında Alman Bağları olarak isimlendirilen semtteki tepede yer alan zamanında Cizvit Papazlar Mektebi (Sörler Yuvası) olarak kullanıldığı ifade edilen bu yerin çevresinin ve bahçesinin geniş olduğu iki katlı bina olarak belirlendi. Geçirilen savaşlar sebebiyle binanın büyük çoğunluğu tahribata uğramış durumda idi. Binanın onarımı için Dr. Rıza Bey'in girişimleriyle bir müsamere gerçekleştirildi. Buradan toplanan yardımlarla büyük bir kısmı onarılmış oldu.

Binaya dış cepheden bakıldığında bazı özellikleri ön planda idi. Bu özellikler arasında; bodrum üzerine ahşap döşemeli, ön cephesi çıkıntılı, iki ayrı giriş kapılı, her katta dörder odalı ve üst kata çıkılan geniş merdivenlerle iç açıcı, olduğu belirtilmiştir. Hastane için kullanışsız olmakla birlikte yardıma muhtaç durumdaydı.

Resim 2: Dr.General Kemal Özbay'ın, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, isimli eserinden alınmıştır.

Cephenin sol tarafında kalan kısım eczane ve idare bölümü olarak kullanılmaktaydı. Sol ve üst katlar ise hasta servislerine ayrılmıştı. Askerlik görevinden istifa eden Operatör Dr. Yzb. Abdülkadir Bey'in yerine burada ki hastaneye Operatör Dr. Yzb. Necati Duman Bey geldi. Necati Bey'in fikirleri doğrultusunda uygun görülen bazı odalarında değişiklikler yapıldı. Bazı odaları ameliyathane olarak bazıları ise dönemin emsallerine göre az rastlanan yeterince geniş olan salon ve salonlar olarak kullanılmaya başladı.

Bazı odalarında da toz ve topraktan korunmak amacıyla birtakım restorasyonlar da yapıldı. Ana binanın ve bahçenin doğusunda yer alan iki ayrı bina da karantina, insan hastalıkları ve cildiye olarak hazırlanmıştı. Ek olarak depo, kiler ve mutfak kısımlar da yapılmış, bu eklemelerin yanında doktorlar çeşmesi olarak isimlendirilen bir çeşme yaptırılmıştı.

Hastane ile şehir arasında yaklaşık 2 kilometrelik bakımsız kırık taş veya çakıl döküldükten sonra üzerinden silindirik geçirilerek hazırlanan basit bir tür karayolu vardı. Ulaşım aracı olarak üstü açık 4 tekerlekli halk tabiriyle at arabası olarak bilinen bir ulaşım aracı kullanılmaktaydı. Doktorlar ve hastane personeli sabah vakti saat 8 gibi Bamyasuyu çeşmesi olarak tanımlanan yerden arabayla gidip geliniyordu.

Kemal Özbay, eserinde halkın doktora güven ve sevgisinin fazla olduğunu eserinde belirtmiştir. Özbay, cerrahların ve doktorların mesai saatleri dışında bireysel bir evdeki muayenehanelerinde halka hizmet verdikleri bilgilerini bizlere aktarır. Bu özel hizmetlerden dolayı halktan ücret almamaktaydılar. Yine Özbay, Muharrem ayında yapılan sözleşmelerinde yükledikleri 30-50 altın lirayı ödemekte güçlük çekmeyecek kadar gelire sahip olabilmişlerdi. Yani burada görev yapan doktor ve cerrahların geçinecek kadar ücret aldığı bilgilerini aktarmaktadır.

Resim 3: Dr. General Kemal Özbay'ın, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, isimli eserinden alınmıştır.

Urfa Asker Hastanesi Hekimleri (1932)

Soldan: Diştabibi Fevzi Argun, Başhekim Bnb. Şükrü Solu (Ürgüp) Memleket Hastanesi Göztabibi İrfan Hüsnü Başar, Operatör «Emekli» Necatî Duman, Op. Kemal Şevket Özbay, Göztabibi İbrahim Cavid Göze, Başecz. Süreyya Beyler.

Hastane bazı durumlar karşısında sıkıntılarla karşılaşmaktaydı. Görülen bu sıkıntılara rağmen içerde ve dışardaki meslektaşları arasında güçlü bir dayanışma vardı. Hastanedeki sağlık hizmetleri imkânlar ve fedakârlıklarla verimli bir biçimde hizmet vermiştir. Özbay, 1932 yılının Nisan ayında Ordu komutanı ve kolordu komutanının burayı teftişe geldiğini belirterek görünen düzenli çalışmalardan memnurluk duyduklarını ifade ettiklerini aktarır. Haziran 1932 de başlayan Karacadağ harekâtına hastaneden hazırlanan sıhhiye müfrezesi başhekimliğine Operatör Dr. Yzb. Kemal Şevket Özbay görevlendirilmişti. Karacadağ Harekâtının detayları için birinci ve üçüncü cilde bakabilirsiniz.⁸ Dört ay süren ayrılıştan hastanenin başhekimliğine Bnd. Şükrü Solu Bey getirilmişti. Karacadağ harekâtı eylül ayının ortalarına doğru bitti. Urfa Askeri Hastanesinden harekâta katılan sıhhiye müfrezesi de tekrar Urfaya dönüş yaptı. Harekatta güneş çarpması vak'aları dışında herhangi bir hastalık veya salgın bir vak'a meydana gelmedi. Harekatta sıhhiye müfrezesi başhekimini olarak görevlendirilen Operatör Dr. Yzb. Kemal Şevket Özbay Van hastanesine tayini çıktı. Ondan boşalan koltuğa Operatör Dr. Bnb. Abdüsselam Bey görevlendirilmişti. Bir süre sonra 1933 yılında vefat etti. Kaynaklarda, cenazesinin hastane bahçesine gömüldüğü aktarılmaktadır.

Zamanla hastanede görev yapan hekimlerin tayini çıkmasıyla boşalan kadrolara yeniden görevlendirme yapılmıştı. Mesela, Bnb. Şükrü (Solu) Bey'in yerine Bnb. Hüseyin Safi Bey'in gelmesi gibi. 1935 de operatörlüğe Yzb. Salih (Dörtbudak) Bey görevlendirilerek sistemsel

döngü içinde hizmet verilmeye devam edilmişti. Bnb. Hüseyin Safi'nin vefatı üzerine tecrübeli hekim unvanıyla Servet Ata Bey bayrağı devr alarak yola devam etmiştir. 1935 de Servet Beye askeri üst makamlardan 1000 lira yardım geldi. Bu yardıma ek olarak ticaretle uğraşan esnafların yardımlarıyla sonradan yapılan erkoğuşu faaliyete geçmiştir. Bu faaliyetlere restorasyon çalışmalarını da ekleyebiliriz. Hastane 1932 Karacadağ Harekâtında olduğu gibi 1938 yılında Tunceli Harekâtına da katılma emri aldı. Bu yeni harekâta sıhhiye müfrezesine Yzb. Rüştü Tuğrul görevlendirilmişti.

Urfa Asker Hastanesi'nde görev yapan hekimler: Başhekim, Operatör, Dâhiliye ve uzmanlar, Göz hekimleri, Cilt hastalıkları hekimleri, Bakteriyologlar ve Diş hekimleri olarak ayrı gruplar halinde görev yapıyordu. Özbay, eserinde hastanede görev yapan hekimlerin isimleri, askeri rütbeleri ve sicil numaralarıyla birlikte yer vermiştir. Bizde olduğu gibi sırasıyla verelim.⁹

Başhekimler:

Görev Yılı	İsim	Sicil No
1918-22	Bnb.Salih Haşim	1322-73
1922-23	Bnb.Muhtar Tüzün	1313-c.81
1923-24	Bnb.Hayri	1322-76
1924-25	Bnb.Tahir İbrahim	1322-71
1925-28	Bnb.Ali Rıza Tarcan	1323-83
1928-34	Bnb.Şükrü Soylu	1327-46
1934-35	Bnb.Hüseyin Safi Vefat	1334-56
1935	Yzb.Servet Ata Türegün	1340-14
1935-38	Yb.Ali Rıza (Rızacum)	1328-28
1938-42	Yb.Hayri İnsel	1338-35

1942-45	Yb.Nurullah Şevket Arca	1927-6
1945-46	Bnb.Enver Güven	1939-22

Operatörler:

1923-26	Yzb.Abdülkadir Uluğ	1336-6
1926-31	Yzb.Necati Duman	1338-17
1932 Nisan-Ekim	Yzb. Kemal Özbay	1341-4
1932-33	Bnb.Abdüselam Mehmed	1335-37
1933-35	Yzb.Salih Dörtbudak	1927-5
1935-40	Yzb.Selami Acar	1928-1
1940-45	Yzb.Hilmi Akın	1935-8
1945-46	Yzb. Kutsu Tezel	1939-12

Dahiliye Hekim ve Uzmanlar:

1923-26	Bnb.Hamdi İpekoğlu	1322-24
1926-28	Yzb.İsmail Yusuf Selen	1338-28
1928-34	Bnb. Şükrü Solu	1327-46
1934-35	Yzb. Servet Ata Türegün	1340-14
1935-36	Bnb.İzzet Salim Dinç	1339-33
1936-41	Bnb.Rüştü Tugrul	1927-12
1941-45	Bnb.Nurullah Arca	1927-6
1945-46	Bnb.Enver Güven	1939-22

(Enver Bey 1941-42 yılları arası asistanlık yapmıştır)

Göz Hekimleri:

1925-30	Yzb.Hamit Arca	1338-52
1931-32	Yzb.İbrahi Cavit Göze	1335-39
1932-34	Bnb.Hulki Amil Keymen	1337-15
1938-42	Bnb.Hayri İnsel	1338-35
1946	Yzb.Behiç Tüzmen	1940-9

Cilt Hastalıkları Uzmanları:

1925-26	Yzb.Salih Sonat	1338-54
1933-35	Bnb.Hüseyin Safi	1334-58
1936-40	Bnb.Necdet Tosun	1339-44

KAYNAKÇA

- ÇAPA, Mesut. *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2.Baskı, 2010.
- DERVİŞOĞLU, Fatih M. *Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatı'na Bir Bakış*. Ankara: Cedit Neşriyat, Eylül, 2009.
- ERDEM, Sevil ASLAN/Ramazan. «Hastanelerin Tarihsel Gelişimi.» *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017/2, Sayı:27, s.7-21.
- ÖZBAY, Dr.General Kemal. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. İstanbul: Yörük Basımevi,Cilt III, 1981.
- . *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. İstanbul: Yörük Basımevi, Cilt I, 1976.
- TOK, Ferhat. «Antep Savunmasında Sağlık Hizmetleri.» *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Eylül 6.3 Sayısı 2017: 138-146.
- ULUĞ, Mehmet HASGÜLER/Mehmet. *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*. İstanbul: Alfa Basımevi,6.Baskı, 2014.

Bakteriyologlar:

1934-35	Yzb.Servet Ata Türegün	1340-14
1935-36	Bnb.İzzet Salim Dinç	1339-33
1936-41	Bnb.Rüştü Tugul	1927-12

Kadro Hekimi:

1937	Bnb.Nureddin Osman	1340-15
------	--------------------	---------

Diş Hekimi:

1930-37	Yzb.Fevzi Argun	1926-1
---------	-----------------	--------

Tıp Tarihi açısından önemli bir isim olan Dr. General Kemal Özbay'ın bizlere bıraktığı üç ciltlik “Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri” eseri hem askeri tıp tarihi hem de akademik boyutta değer biçilemeyecek kadar önem taşıyan bir mirastır. Urfa ve çevresinde askerin sevkıyatı ve yerleştirilmeleri burada bir hastanenin kurulmasına neden oldu. Yeni kurulacak olan hastane için bina araştırması yapıldı. İncelemeler neticesinde daha öncesinde Cizvit Papaz Okulu olarak kullanılan körler okulu olarak da isimlenen binayı yardımcıları yeniden kullanılmaya hazır hale getirildi. Urfa Asker Hastanesi'nde görev yapan hekimleri Başhekim, Operatör, Dâhiliye ve uzmanlar, Göz hekimleri, Cilt hastalıkları hekimleri, Bakteriyologlar ve Diş hekimleri olarak ayrı ayrı gruplar halinde ayırarak görev yaptığı yıllar ve sicil numaralarıyla birlikte vermiştir. Hem askeri hem de sağlık personelleri tarafından askerlere ve mesai saatleri dışında ücretsiz halka sağlık hizmetleri götürülmüştür. Hastanenin kuruluşundan itibaren hizmet veren personelleriyle de ilgili bilgilere Dr. General Kemal Özbay sayesinde ulaşabiliyoruz.

DİPNOTLAR:

- * Araştırmacı-Tarihçi-Yazar, ferhattok02@gmail.com
- ¹ Ferhat TOK, “Antep Savunmasında Sağlık Hizmetleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Eylül 6.3 sayısı (2017), s.139.
- ² Mehmet Hasgüler, Mehmet B. Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, Alfa Yayınevi, 6.baskı, Ekim 2014, s.70; Mesut Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2.baskı, s. 9.
- ³ Fatih M. Dervişoğlu, *Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatı'na Bir Bakış*, Cedit Neşriyat, Eylül-2009, s.48
- ⁴ Sevil Arslan, Ramazan Erdem, “Hastanelerin Tarihsel Gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:27 (2017/2), s.8
- ⁵ Dr.General Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri (III. Cilt)*, İstanbul Matbaası, 1981, s.289
- ⁶ Eserde “Yanyanlı Rıza Tarcan” olarak geçmektedir. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri (III. Cilt)*, s.290
- ⁷ Ciltlerin; *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri (III.Cilt)*, s.292-293; *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri (I.Cilt)*, s.482-485 aralıklarına bakınız.
- ⁸ *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri (III.Cilt)*, s.293-294

TIBBIN SEMBOLÜ YILAN

Asklepios

Günümüzde sağlıkla ilgili meslekler ve kurumlar, ağaç, dal, kadeh gibi çeşitli eşyaya sarılmış halde duran yılan resmiyle sembolize edilmektedir. İlk bakışta bu sevimsiz ve soğuk yaratık ile sağlık arasındaki ilişki insana şaşırtıcı gelse de geriye doğru araştırıldığında bu sembolizmin anlamı tespit edilebilir. Ancak, antik dönemde yılan hakkındaki düşünceler o kadar çeşitlidir ki, bunları mukayese ederek sonuca ulaşmak zordur.

Yılan, diğer hayvanlardan farklı olarak, ayaksız olmasına rağmen hızlı hareket edebilen, yeraltında, ağaçta ve suda yaşayabilen, yalnız iç kulağı olduğu için kemik yoluyla işiten, göz kapaklarının yapışık, hareketsiz ve saydam olması sebebiyle gözleri açık uyuduğu intibanı veren, keskin gözlü bir hayvandır. Bu özellikleri dolayısıyla, mitolojik dönemde kutsal sayılmış, koruyucu olduğuna inanılmış, yılanla korkuyla karışık saygı gösterilmiş, hatta tapılmıştır.

Yılanın mitolojide ne zaman ve nerede ortaya çıktığı kesin olarak bilinmiyorsa da M.Ö. 3000'lerden itibaren Doğu mitolojilerinde önemli rol oynadığı görülmektedir. M.Ö. 2800'lere ait Mezopotamya eserlerinde yılanla ilgili rölyeflere ve efsanelere rastlanmaktadır.

Bunlardan en önemlisi Gılgamış Destanı'dır. Gılgamış adlı kahraman, denizden çıkardığı ölümsüzlük otunu yılanla kaptırmış, yılan bu otu yiyince deri değiştirerek gençleşmiştir. Mısır mitolojisinde de önemli olan yılan, kutsal şehir Teb'in koruyuculuğunu üstlenmiştir. Hindistan Siva kültüründe ise fallizmi ve cinsel gücü temsil etmiştir.

Yunan dünyası, bir kısım inançlarını ve mitolojisini Mezopotamya ve Mısır'dan almış, bu arada yılanı da ebedi hayatın sembolü olarak benimsemiştir. Antik Yunan'ın tıp tanrısı Asklepios, heykel ve resimlerde, hayat ağacını sembolize eden dala sarılmış yılanla gösterilmiştir.

Batı medeniyetinin kaynağı Antik Yunan'a dayandığı ve Hristiyanlığın ortaya çıkışından sonra eski pagan inanışlarının bir kısmı değişerek devam ettiği için, toplumda köklü bir inanç olan Asklepios kültü Hristiyan inancı içinde varlığını sürdürmüş, hayat ağacının dalından yapılmış asaya sarılmış yılan figürü sağlıkla ilgili konuları sembolize etmeye devam etmiştir.¹

Harran Tıp Okulu 2018 kazılarında bulunan, birbirine sarılmış iki yılan figürlü ilaç kabı. (Prof. Dr. Mehmet Önal)

¹ Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, s. 72

İbn Sina'nın (980-1037) yazdığı El-Kanun fi't-Tıbb isimli eser döneminin en önemli tıp kitabıdır. 5 bölümden oluşur. İlk bölümde tıbbın genel özelliklerinden bahseder. İkinci bölümde 800 tane bitkisel ve hayvansal maddeyi ve minerali listeler. Diğer üç kitap ise her bir organın fonksiyonundan ve hastalığından bahseder. 650 tane ilaç tarifi verilmiştir.

Bu kitabın en eski nüshası 1052 tarihlidir ve Toronto'daki Ağa Han Müzesi'nde bulunur. İbn Sina'nın tıp dışında İslam teolojisi, mantık ve matematik alanında çalışmaları vardır.

www.sehirveirfan.com

